

Základy ekonomie

EBC–EKON

Ekonomie

Prof. PhDr. Kamil Fuchs, CSc.

Ústav ekonomie (PEF)

LS 2022/2023

- MENDELU
- Provozně
- ekonomická
- fakulta

Copyright

Ústav ekonomie, Provozně ekonomická fakulta Mendelovy univerzity v Brně

Tento text slouží k výuce na Provozně ekonomické fakultě Mendelovy univerzity v Brně a bez vědomí autorů či instituce, na které autor nebo autoři působí, není možné jej či jeho části používat k jiným účelům než ke vzdělávací činnosti na Provozně ekonomické fakultě.

V Brně dne 24. září 2023

Obsah

Úvod do problematiky	3
1 Základní pojmy a souvislosti hospodářství	4
1.1 Potřeby a zdroje	4
1.2 Předmět ekonomie	9
2 Principy tržní koordinace	12
2.1 Hospodářský mechanismus a jeho funkce	12
2.2 Tržní mechanismus	13
2.3 Rovnováha trhu	17
3 Poptávka na trhu výrobků a služeb	21
3.1 Rovnováha spotřebitele	21
3.2 Poptávka, poptávané množství a jejich změny	24
3.3 Pružnost poptávky	26
4 Náklady firmy a odvození nabídky	31
4.1 Náklady firmy	31
4.2 Příjmy a zisk firmy	36
5 Efektivnost firmy a efektivnost trhu	41
5.1 Postavení firmy a rovnovážný výstup v podmínkách dokonalé konkurence	41
5.2 Efektivnost trhu dokonalé konkurence	44
6 Neefektivnost nedokonale konkurenčních trhů	50
6.1 Základní souvislosti vzniku nedokonale konkurenčních trhů	50
6.2 Rovnováha výrobce v postavení monopolu	52
6.3 Protimonopolní regulace	56

7	Utváření cen na trhu výrobních faktorů	62
7.1	Specifika trhu výrobních faktorů	62
7.2	Odvození poptávky po výrobním faktoru	66
8	Trh práce a nezaměstnanost	70
8.1	Trh práce	70
8.2	Nezaměstnanost	72
9	Výkon ekonomiky a její rovnováha	77
9.1	Měření výkonu ekonomiky	77
9.2	Výdajová metoda vyjádření HDP	82
9.3	Potenciální produkt a rovnováha ekonomiky	84
10	Dlouhodobá rovnováha. Ekonomický růst a hospodářské cykly	87
10.1	Agregátní nabídka a poptávka	87
10.2	Ekonomický růst	92
10.3	Hospodářské cykly – vztah skutečného a potenciálního produktu	93
11	Peníze v ekonomice. Inflace a její důsledky	98
11.1	Vznik peněz	98
11.2	Poptávka po penězích a nabídka peněz	100
11.3	Utváření nabídky peněz v ekonomice a peněžní zásoba	101
11.4	Inflace a její měření	103
11.5	Formy a příčiny inflace	104
12	Role státu v hospodářství a fiskální politika	109
12.1	Stát v tržní ekonomice	109
12.2	Státní rozpočet, deficit, dluh	111
12.3	Nástroje fiskální politiky	116
13	Monetární politika státu	119
13.1	Monetární politika a její nástroje	119

13.2	Přístupy k měnové politice	122
14	Mezinárodní obchod a vnější obchodní politika	126
14.1	Mezinárodní obchod a efektivnost hospodářství	126
14.2	Vnější obchodní politika státu	131
14.3	Nástroje vnější obchodní a měnové politiky	133
15	Mezinárodní trh peněz	138
15.1	Měnový kurz	138
15.2	Měnový kurz a jeho změna	144
15.3	System měnových kurzů	147

Úvod do problematiky

Ekonomie je vědní disciplínou, jejímž posláním je vést studenty k osvojení si základů ekonomického myšlení. Nezbytným základem je zvládnutí základních pojmů, kterými vyjadřujeme jednotlivé jevy prosazující se v hospodářství a souvislostí mezi jevy. Tím nám ekonomie nabízí možnost rozvinout schopnost porozumět hospodářskému světu, který je nám blízký a bezprostředně se nás dotýká. Hospodářství je soustavou proměnlivou, ve které se prosazují zákonitosti i nahodilé vlivy. Proto zde neplatí jednoduchá a univerzální řešení, a proto má smysl se těmito otázkami zabývat.

Učební text vytváří předpoklady pro osvojení základních kategorií, souvislostí a zákonitostí obecné ekonomické teorie, s důrazem na pochopení základních souvislostí, umožňujících pochopení fungování mikroekonomické i makroekonomické sféry národního hospodářství. Časová dotace předmětu umožňuje zdůraznění skutečně a pouze základních poznatků a souvislostí. Ke zvládnutí je nutno využít aktivní přípravy na cvičení a možnosti problematiku ve cvičení diskutovat a konzultovat. Ke každému cvičení je do dokumentového serveru předmětu v UIS vkládána příprava. Její samostatné vypracování umožňuje pochopení všech potřebných znalostí a souvislostí, samozřejmě za předpokladu správných řešení jednotlivých otázek či úkolů. Ověření správnosti umožňují právě cvičení, případně možnost využít konzultační hodiny vyučujících.

Při studiu je vhodné si uvědomovat, že lidské myšlení není prosto určitých poznatků a soudů o hospodářských otázkách a naprostá většina z nich představuje zjednodušení pevně ukotvená v myslích lidí. Skutečnost, že ekonomie pojednává o otázkách, které souvisí s každodenním životem, vede mnohé při čtení textu k tomu, že fakticky neakceptují ekonomii jako vědní disciplínu. Pojmy a kategorie užívají s obsahem, které tyto pojmy mají v běžném životě, např. v hospodářských zprávách či diskusích na pracovištích nebo v rodinách. Místo zvládnutí základů teorie ekonomie pak nastupují zdánlivě logické soudy a závěry, které však potvrzují absenci ekonomického myšlení. Úspěšné zvládnutí studia ekonomie vyžaduje schopnost oprostít se od zjednodušujících závěrů a pěstování schopnosti osvojovat si poznatky ujasňováním si obsahu jednotlivých kategorií, a to ve vzájemných souvislostech a podmíněnostech.

1 Základní pojmy a souvislosti hospodářství

Cíl studia:

Kapitola si klade za cíl zavedení a vysvětlení nezbytného pojmového aparátu k tomu, aby studenti:

- byli schopni charakterizovat hospodářství, vztah mezi omezenými zdroji a výstupem hospodářství.
- pochopili, co je předmětem zkoumání ekonomie a v čem spočívá význam jeho řešení.

Průvodce studiem

V kapitole jsou zaváděny základní pojmy, pomocí kterých budou vysvětlovány procesy probíhající v hospodářství. Na základě vztahu mezi vzácností používaných zdrojů a rostoucími potřebami je zaveden i předmět zkoumání ekonomie. Ke zvládnutí pojmového aparátu dostačují 2 hodiny.

1.1 Potřeby a zdroje

Ekonomie, jako každá věda, má svůj pojmový aparát, pomocí něhož popisuje, analyzuje a vyjadřuje svůj předmět zkoumání. Zavádění pojmového aparátu a postžení základních souvislostí nás bude provázet celým základním kurzem ekonomie, nicméně hned v úvodu musíme přistoupit k vymezení těch základních pojmů a posléze souvislostí, které nám umožní kvalifikovaně se zabývat hospodářskými otázkami.

Existence hospodářství je důsledkem existence potřeb. Potřeby jsou považovány za jeden ze základních ekonomických pojmů, i když se nejedná o čistě ekonomický pojem.

Potřebou rozumíme subjektivní pocit, že se nám něčeho nedostává. Člověk je schopen tento pocit potlačit, spotřebou.

Statkem označujeme všechno, co nám slouží k uspokojování potřeb.

Lidské potřeby představují širokou škálu, kterou je možno analyzovat podle různých kritérií. V kontextu otázek, kterými se budeme v ekonomii následně zabývat, je nutno upozornit na souvislost zdůrazňovanou K. Englišem: „**Potřeba je chtění něčeho, jako prostředku k dosažení účelu.**“¹ Jedná se o pocit nedostatku, ale nemusí jít o pocit, jehož odstranění je nutné pro zachování života. Navíc je rozdíl mezi potřebou, kterou pociťuje žíznící na poušti a potřebou se napít, kterou pociťujeme např. při sledování televize ve vlastním bytě. Pociť žízně je vnímaný týměž jedincem v různých situacích a prostředích odlišně.

---

¹ Engliš, K.: Národní hospodářství. Praha, Orbis 1946. str. 13

Tím se dostáváme k **základním vlastnostem potřeb**, které můžeme identifikovat.

- **Potřeba** = je subjektivní pocit.
Různí jedinci mají různé potřeby, ale i potřeby téhož jedince se v čase vyvíjí.
- **Naléhavost potřeby** = intenzita s jakou pocítujeme potřebu.
Je to souvislost, které budeme věnovat zvýšenou pozornost při rozboru chování subjektů vystupujících v roli kupujících.
- **Proměnlivost potřeb** = potřeby se mění a vyvíjejí.
Proměnlivost představuje permanentní impuls, na který musí hospodářství (výroba statků) reagovat. A to, do jaké míry je hospodářství schopno reagovat na neustále se měnící zadání, patří k souvislostem, podle kterých budeme hodnotit fungování hospodářství.

Potřeby nejsou výlučně ekonomickou kategorií a v dalším výkladu se budeme zabývat pouze tou částí škály potřeb, které souvisí s hospodářskou aktivitou člověka. Z pohledu ekonomické teorie se nabízí **dělení potřeb** na *ekonomické a neekonomické (mimoekonomické)* a nás budou zajímat ekonomické potřeby.

Ekonomické potřeby jsou uspokojovány spotřebou statků a služeb, které jsou výsledkem hospodářské činnosti. Jedním ze základních omezení provázejících život člověka a společnosti je skutečnost, že statky nejsou v dostatečném množství volně dostupné. Význam **volných statků** (= *statky volně dostupné z přírody*) navíc s vývojem společnosti klesá, což je dáno jejich omezeností na jedné straně, ale rovněž trvalým rozvojem potřeb. Skutečnost, že potřeby se neustále rozšiřují, se stala nejsilnějším podnětem rozvoje hospodářské činnosti. Proto je nutné statky vytvářet, jsou výsledkem hospodářské činnosti. Tyto statky se označují jako **statky ekonomické (hospodářské)**.

Vztah potřeb a spotřeby je provázen nejrůznějšími omezeními. Např.

- samotná vzácnost statků ve vztahu k rozměru pocítovaných potřeb,
- peněžní (důchodové) omezení v situacích, kdy statky získáváme prostřednictvím koupě na trhu atd.

Důsledkem je *nesoulad mezi potřebami a spotřebou*, který nutí ekonomické subjekty k racionálnímu chování.

Ekonomické statky jsou výsledkem hospodářské činnosti (výroby) a jejich vznik předpokládá využití zdrojů.

Zdroje je obecné označení pro vše, co poskytuje příroda nebo jako výsledek hospodářské činnosti může být využito k výrobě statků. Otázka, jakým způsobem budou zdroje využity, patří k základním problémům, které řeší ekonomie. Naléhavost řešení je dána tím, že společnost disponuje pouze omezeným množstvím zdrojů – zdroje jsou vzácné.

Vzácností se rozumí stav, kdy dané množství zdrojů neumožňuje uspokojení všech potřeb. Lidé by chtěli uspokojovat potřeby ve vyšší míře, než jim způsob využití zdrojů umožňuje. Za uvedené situace vyvstává nutnost zkoumat, který ze způsobů užití zdrojů nejlépe odpovídá

potřebám i to, jakým způsobem je o užití zdrojů rozhodováno. Jak se uskutečňuje nutná volba, kterému ze způsobů využití vzácných zdrojů bude dána přednost.

Místo obecného označení zdroje se používá termín **výrobní faktory**. Základní dělení rozlišuje **tři** výrobní faktory, které jsou užívány při výrobě statků:

- půda (A)
- práce (L)
- kapitál (K).

Půda je produktem přírody, ale není volně dostupná. Výrobním faktorem půda se v daném členění rozumí nejen půda využívaná v ekonomice k zemědělské výrobě nebo místo, na kterém se uskutečňuje jiná hospodářská činnost (např. stavebnictví), ALE veškeré přírodní zdroje. Jedná se o **výrobní faktor vnitřně nehomogenní**. Půdy se liší svojí kvalitou.

Kvalita půdy je závislá na bonitě půdy a její poloze, které předznamenávají úrodnost půdy v zemědělských výrobcích. Poloha půdy vzhledem k trhu je okolnost ovlivňující úroveň dosahovaných hospodářských výsledků všech tržních aktivit provozovaných na půdách.

Práce je výrobním faktorem vyznačujícím se množstvím specifických charakteristik.

Práce je:

- především lidskou činností, výdej lidské energie, námaha;
- jejím nositelem je člověk a ten ji koná cílevědomě (sleduje určitý účel). Koná ji především proto, aby mohl uspokojovat své potřeby;
- schopnost konat práci se nazývá **pracovní síla** a tuto schopnost je možno si osvojovat a rozvíjet. Pokud je možno konat určitou práci bez přípravy, zaškolení, získávání potřebné kvalifikace, hovoříme o **práci jednoduché**. Čím vyšší jsou požadavky na kvalitu pracovní síly, tím **složitější** je **práce**, a proto pracovní síly nejsou volně zastupitelné.

Intenzita práce je množství práce vynaložené za časovou jednotku. S růstem intenzity práce se zvyšuje pracovní výkon a tím i množství vyrobené produkce.

Od intenzity je nutno odlišit **produktivitu práce**, která vyjadřuje účinnost vynakládané práce. Produktivita práce roste, jestliže stejným množstvím práce je výrobce schopen vyprodukovat větší množství produkce. **Růst produktivity práce patří k obecným zákonitostem rozvoje výroby**. Je podmíněn např. *zdokonalováním strojů a výrobních zařízení, technologií (způsob využívání výrobních faktorů), organizací výroby, zvyšováním kvality pracovní síly*.

Dělbá práce

- znamená specializaci účastníků výroby na jednotlivé druhy pracovních činností nebo i pracovní operace;

- je to soustavný, neustále se prohlubující proces, v jehož průběhu se původně jednotný proces výroby statku dělí na jednotlivé části, které se osamostatňují.

Výroba statku se skládala z celé řady na sebe navazujících pracovních operací nutných k tomu, aby vznikl statek. **Dělbá práce tyto operace osamostatňuje a specializace výrobce na určitou operaci výrazně zvyšuje jeho produktivnost** (nejen důkladnější zvládnutí pracovního úkonu, ale i přizpůsobování nástrojů jedinému či omezenému počtu úkonů vytváří předpoklad vyšší výkonnosti). Závažnou souvislostí rozvoje dělby práce se stalo, že současně prohlubuje vzájemnou závislost výrobců.

Kapitál je výrobním faktorem, který se od předchozích výrobních faktorů odlišuje tím, že je **sám výsledkem předchozí výroby**. Kapitál jako výrobní faktor jsou statky, které byly vyrobeny a pomocí nichž se vyrábějí statky jiné. V pozdějším výkladu uvidíme, že termín kapitál je používán i v širším smyslu, než odpovídá vymezení kapitálu jako výrobního faktoru (tím jsou kapitálové statky).

Množství a kvalita výrobních faktorů, spolu s dostupnými technologiemi, určují **úroveň rozvinutosti hospodářství**. Významnou okolností je, že za daných podmínek je tím určena i výše výkonu hospodářství (výše produktu). Tuto souvislost ilustruje hranice výrobních (produkčních) možností.

Hranice výrobních možností je vyjádřena křivkou procházející body A, B, C, D. **Zobrazuje všechny maximálně dostupné kombinace produkce uvedených statků.**

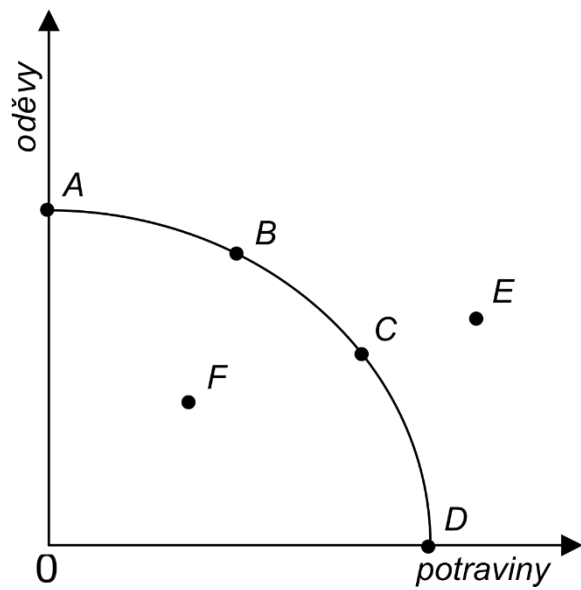
- body ležící vně křivky (např. bod E) představují nedostupné kombinace, tzn. **nedostupné za současných podmínek**, nedosažitelný výkon při daných výrobních faktorech.
- body ležící uvnitř křivky (např. bod F) jsou pod hranicí výrobních možností a vyjadřují skutečnost, že výrobní faktory **nejsou užívány dostatečně efektivně** (je možno dosáhnout vyššího výnosu).
- křivka výrobních možností je vyjádřením **efektivního využívání výrobních faktorů**.

Dosahuje-li ekonomika výkonu **na hranici výrobních možností**, dosahuje **tzv. výrobní efektivnosti**, tzn., že společnost nemůže zvýšit výstup jednoho statku, aniž by snížila výstup jiného statku.

Výkon **pod hranicí** je projevem **výrobní neefektivnosti**, a to bez ohledu na skutečnost, zda snížený výstup je důsledkem některé z následujících okolností:

- **existence nevyužívaných zdrojů** umožňuje zvýšit výkon, i když jsou využívané zdroje užity efektivně.
- k výrobě jsou užity všechny zdroje, ale **nejsou užívány efektivně** (např. v důsledku špatné organizace vynakládání práce).
- dochází k **souběžnému** vlivu obou okolností.

Obrázek 1: Hranice výrobních možností (HVM)

V tomto pojetí vyjadřuje slovo **efektivnost**, že společnost nemá možnost (při daném množství a kvalitě výrobních faktorů) zvýšit produkci jednoho statku, aniž by současně nebyla nucena omezit produkci jiného statku.

1.2 Předmět ekonomie

Vznik ekonomie je spojován s osobností A. Smitha. I jeho pojetí bylo naukou o růstu hmotného bohatství společnosti. Současné pojetí předmětu ekonomie klade důraz na vztah mezi vzácnými zdroji a možnostmi uspokojování potřeb. Vzácná je věc, která je užitečná, a přitom existuje v omezeném množství v poměru k potřebám. To znamená, že subjekt stojí před rozhodnutím, jak z omezených zdrojů maximalizovat efekt. Proto se i dnes používá definice:

Ekonomie zkoumá, jak lidé a společnost rozhodují o využití vzácných zdrojů, které mají alternativní užití, za účelem výroby různých statků a služeb a jak jsou tyto komodity rozdělovány pro současnou i budoucí spotřebu mezi jednotlivé osoby a skupiny ve společnosti.

Ke zkoumání ekonomických jevů a souvislostí je možné využít dvou rovin, s tím souvisí dělení na **mikroekonomii** a **makroekonomii**. Dělení odráží skutečnost, že k hospodářství (jedná se o soustavu, která neexistuje sama o sobě, ale je produktem lidské a účelově orientované aktivity) můžeme přistupovat dvojím způsobem. Buď zkoumáme, jak se hospodářství chová, jaké procesy a reakce v něm probíhají, tzn. základem přístupu je zkoumání ekonomiky jako celku, nebo vycházíme z toho, že vše, co se v hospodářství děje, jsou důsledky lidské aktivity.

Mikroekonomie se soustřeďuje na analýzu chování jednotlivých subjektů (jednotlivců, firem, domácností). K otázkám, které budeme řešit v mikroúrovni, patří např.

- čím je motivován spotřebitel na trhu výrobků a služeb,
- jak se utváří cena na trhu určitého výrobku,
- jak se rozhoduje firma, chce-li maximalizovat zisk,
- jak funguje trh dokonalé konkurence atd.

Makroekonomie zkoumá chování ekonomiky jako celku. Makroekonomickými otázkami jsou např.

- měření hrubého domácího produktu,
- zaměstnanost,
- význam peněz v ekonomice,
- inflace,
- dopady hospodářské politiky státu na výkon ekonomiky, aj.

Jako každá věda i ekonomie používá ke zkoumání svého předmětu **škálu metod**, které u jednotlivých směrů nemusí být a nejsou využívány ve stejných proporcích, nebo jsou dokonce určité metody zásadně odmítány. Např. historická škola odmítající metodu abstrakce a preferující tzv. historickou metodu. Na druhé straně historický přístup k analýze hospodářského systému nepoužívaly např. klasická škola politické ekonomie nebo neoklasická ekonomie atd.

V ekonomii zaujímá klíčové postavení **metoda abstrakce**, od které se odvíjí i možnost uplatnění **zobecnění**. Další nezastupitelnou metodou je **analýza** umožňující myšlenkové dělení celku na jednotlivé části. Poznáním částí se vytvářejí předpoklady pro dokonalejší pochopení a poznání fungování složitého celku. Tento celistvý pohled se opírá o využití metody **syntézy**. Své nezastupitelné místo v ekonomii má **indukce** (spočívající v postupu od jednotlivého jevu k obecným poznatkům), stejně jako **dedukce**, představující myšlenkový proces, ve kterém z určitých předpokladů logicky vyvozujeme závěr.

Právě **otázka předpokladů** patří v ekonomii k často diskutovaným problémům a způsobuje stále řadu omylů a sporů. Je to dáno tím, že **ekonomie nemá možnost využívat metodu experimentu**, která má v některých jiných vědách klíčové postavení. Experiment má opodstatnění, jestliže s výjimkou zkoumaného jevu můžeme vše ostatní uchovat neměnné, a to v hospodářství není možno zabezpečit. Proto je nutno v ekonomii dodržovat zásadu usuzování o ekonomických procesech při ostatních neměnných podmínkách (**ceteris paribus – „za jinak stejných okolností“**). Musíme tedy respektovat, že poznatek má plně vypovídací schopnost jen za těchto podmínek. Zvláště při aplikaci poznatků ekonomie na reálné podmínky trhů, je nutno uvedenou skutečnost zohledňovat.

Shrnutí

V kapitole byl vysvětlen vztah mezi potřebami a výrobními faktory. Růstová tendence potřeb vyvolává trvalý tlak na růst schopnosti produkovat statky, tedy rozvoj hospodářství. Vztah omezené možnosti produkovat statky je příčinou nutnosti rozhodování o způsobu využití zdrojů. Konflikt mezi potřebami a omezenými zdroji byl a zůstává ústředním problémem hospodářského života společnosti.

Kontrolní otázky:

- 1) Vysvětlete, proč se potřeby mění a jaké to má důsledky pro hospodářství.
- 2) Vysvětlete, proč je potřeba subjektivní a co to znamená.
- 3) V čem spočívá rozdíl mezi produktivitou a intenzitou práce?
- 4) Proč musí existovat hospodářství?
- 5) Jak a podle čeho dělíme výrobní faktory?
- 6) Vysvětlete, co je předmětem zkoumání ekonomie a v čem spočívá význam řešení.
- 7) Čím je umožněno dělení ekonomie na mikroekonomii a makroekonomii?

Pojmy k zapamatování:

potřeby, statky, kapitálové statky, výrobní faktor, práce, intenzita práce, produktivita práce, dělba práce, kapitál, půda, hranice výrobních možností, předmět ekonomie, mikroekonomie, makroekonomie

2 Principy tržní koordinace

Cíl studia

Kapitola umožňuje pochopení nutnosti fungování mechanismu, kterým je rozhodováno o způsobu využití omezených zdrojů. Zavedeny budou dvě základní funkce působení mechanismu a bude vysvětleno, že v podmínkách tržního hospodářství je tímto mechanismem tržní mechanismus.

Průvodce studiem

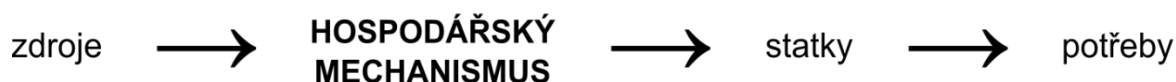
V úvodní subkapitole je zaveden hospodářský mechanismus a jsou vysvětleny jeho funkce. Poté je definován tržní mechanismus jako forma hospodářského mechanismu v tržním hospodářství. Důraz je kladen na pochopení klíčové role ceny a nutných předpokladů fungování tržního mechanismu. V závěru je vysvětlena tržní rovnováha ve vztahu k alokaci zdrojů.

2.1 Hospodářský mechanismus a jeho funkce

Vzácnost zdrojů a z toho plynoucí omezené možnosti uspokojování potřeb způsobují, že nám **není lhostejno, jakým způsobem jsou využívány omezené zdroje**. V hospodářství se musí prosazovat nějaký mechanismus, kterým se bude o užití zdrojů rozhodovat. Tento mechanismus se označuje jako **hospodářský mechanismus**.

Co budeme rozumět **hospodářským mechanismem**? Je to označení pro mechanismus, kterým se v hospodářství rozhoduje o tom **co, jak a pro koho vyrábět**. Hospodářský mechanismus se prosazuje mezi zdroji a produkcí, která je pomocí nich vytvářena. Aby platilo, že vyráběné statky slouží k uspokojování potřeb, podle naléhavosti.

Obrázek 2: Hospodářský mechanismus a vztah zdrojů a potřeb

Od hospodářského mechanismu se očekává, že jeho fungování zabezpečí prosazení dvou významných souvislostí v hospodářském prostředí. Proto rozlišujeme **dvě základní funkce hospodářského mechanismu**:

- 1) zabezpečuje **usměrnění zdrojů** vzhledem k potřebám;
- 2) měl by nutit výrobce k **efektivnímu chování**, tedy hledání způsobů, jak z omezených zdrojů dosáhnout vyššího výkonu.

První funkce – usměrnění zdrojů vzhledem k potřebám, neznamena pouze zabezpečení přeměny omezených zdrojů ve statky, tedy vytvoření předpokladů pro uspokojování potřeb. Přitom platí, že potřeby jsou různě naléhavé. A proto musí usměrňování zdrojů vzhledem k potřebám znamenat, že budou omezené zdroje přednostně využívány k tvorbě statků podle naléhavosti potřeb.

Druhá funkce představuje zainteresovanost výrobců na hledání způsobů, jak z omezených zdrojů dosáhnout vyššího výkonu.

Budeme-li zkoumat, na čem může být fungování hospodářského mechanismu založeno, zjistíme, že jsou **tři základní principy**, které v historickém vývoji vtiskovaly charakter organizaci hospodářství:

- **Tradice (zvyk)** byla určujícím **principem** po rozhodující časové období vývoje společnosti a hospodářství, nejen v období primitivní pospolitosti. Klíčovou roli hrála ještě před několika málo stoletími (do průmyslové revoluce). Způsob výroby přecházel z generace na generaci a každá další především uchovávala to, co jí předchozí zanechala.
- **Příkaz** je **princip**, pomocí něhož je základní otázka užití zdrojů řešena do jisté míry v každém systému. Znamená, že rozhodnutí o užití zdrojů je v kompetenci určitého subjektu a ostatní realizují příkaz.
- **Cenový (tržní) princip** se mezi uvedenými principy jeví jako nejsložitější. Historicky se prosazoval později, ale v moderních ekonomikách plní nezastupitelnou hlavní roli. Proto se jeho rozboru budeme věnovat v následujících kapitolách. Jeho všestranná analýza tvoří jádro moderní ekonomické teorie.

2.2 Tržní mechanismus

Tržní hospodářství je systém založený na **horizontální koordinaci**, ve kterém **lidé tím, že kupují, vyjadřují, co chtějí a co nechťejí**. Jejich chování na trhu je zároveň pokynem pro výrobce, co mají nebo nemají vyrábět. Je to systém, ve kterém jsou vztahy mezi jednotlivými subjekty zprostředkovány trhem a kde impulsy změn vycházejí od kupujících. **Rozhodování je založeno na svobodné volbě suverénního subjektu trhu**. Z možnosti volby vyplývá náročnost tržního prostředí, neboť subjekt také nese důsledky svých rozhodnutí.

Základem tržního hospodářství je **trh**, který nás zajímá jako místo, kde na základě koupě a prodeje dochází k působení tržního mechanismu. Na trhu dochází k výměně činností mezi subjekty prostřednictvím směny. Trh je označení místa směny a jeho význam spočívá v tom, že teprve na trhu může činnost výrobců získat smysluplnost. Současně je trh místem, ke kterému se směřují výsledky hospodářské aktivity i požadavky odvozené od potřeb. Tím **trh poskytuje nezbytné informace**, od kterých se odvíjí očekávání tržních subjektů a jejich rozhodování. Právě tyto procesy máme na mysli, když hovoříme o tržním mechanismu.

Tržní mechanismus je formou hospodářského mechanismu. Funkce, které plní, dávají trhu smysl a společenskou opodstatněnost. Jako forma hospodářského mechanismu musí plnit obě základní funkce:

- 1) usměrňovat zdroje vzhledem k potřebám;
- 2) vyvíjet tlak na efektivní chování výrobců.

Tržní mechanismus je proces vzájemného ovlivňování tvorby nabídky, tvorby poptávky a tvorby ceny. Ke správnému pochopení obsahu definice tržního mechanismu je nutno porozumět tomu, jak je v ekonomii definována nabídka a poptávka.

Nabídka rozumíme souhrn všech zamýšlených prodejů, se kterými přicházejí na trh výrobci.

Nabídka (dále S) vždy vyjadřuje funkční vztah mezi množstvím vyráběné a nabízené produkce (Q) a cenou (P), za kterou jsou ochotni nabízející prodat.

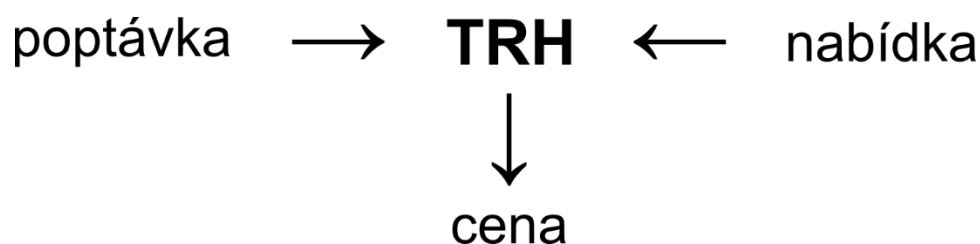
Tuto závislost můžeme ilustrovat nabídkovou křivkou, vyjadřující ochotu nabízet větší množství při vyšší ceně (**zákon rostoucí nabídky**).

Poptávka (D) představuje souhrn zamýšlených koupí a je určována rovněž množstvím (v tomto případě poptávaným) a cenou, za kterou jsou kupující ochotni kupovat.

Pokud hovoříme o **zamýšlených koupích**, máme na mysli nejen to, že někdo chce nebo touží něco koupit, ale také má peněžní prostředky, za které může koupit při dané ceně uskutečnit. Jen tehdy může ovlivňovat rozměr poptávky a tím i situaci na trhu. Hovoříme o **tzv. koupěschopné poptávce**. Poptávková křivka vyjadřuje ochotu kupovat větší množství při nižší ceně. Pro poptávkovou křivku je charakteristické, že s rostoucí cenou klesá poptávané množství a naopak. Hovoříme o **zákonu klesající poptávky**.

Nabídka a poptávka představují dvě strany trhu. Na vztazích mezi nimi je ve skutečnosti založen tržní mechanismus. Obě se vztahují k množství produkce a jeho ceně, přičemž vyjadřují ochotu při určité ceně nabízet či nenabízet, kupovat či nekupovat. Proto je cena chápána jako výslednice střetu mezi nabídkou a poptávkou a její změny jako odraz změn vztahu mezi nabídkou a poptávkou, při nichž obecně platí, že převaha nabídky nad poptávkou se projevuje poklesem ceny a naopak. Tedy převaha poptávky nad nabídkou je doprovázena cenovým vzestupem. Závislost cen na vývoji nabídky a poptávky můžeme zobrazit následovně:

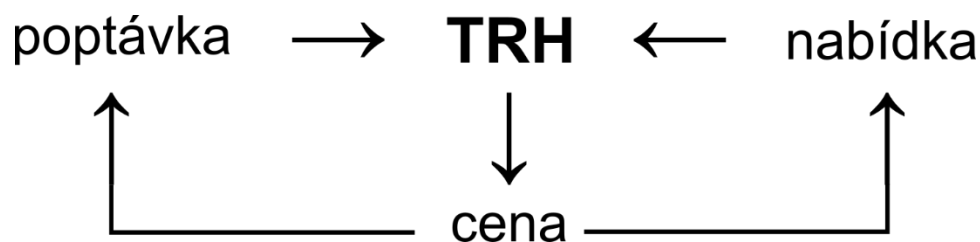
Obrázek 3: Utváření ceny na základě vztahu nabídky a poptávky – cenotvorný proces

Toto zobrazení pouze zdůrazňuje, že nabídka a poptávka jsou cenotvorné faktory a výše ceny, resp. její změny, jsou závislé na vztahu poptávaného a nabízeného množství produkce. **Funkce tržního mechanismu se opírají o zpětný vliv ceny na nabídku i poptávku. Tržní cena (resp. její změna) je pro tržní subjekty základní informací, od které se odvíjí jejich rozhodování a jednání v dalším období.**

Změna ceny se bezprostředně projevuje do kalkulace na poptávkové i nabídkové straně a ovlivní následné množství. Je impulsem ke změnám v nabízeném a poptávaném množství.

Obrázek 4: Tržní mechanismus

Pokud se tyto vztahy mají na trhu projevit, musí k tomu být vytvořeny podmínky. Především, aby cena skutečně mohla odrážet měnící se proporce mezi nabídkou a poptávkou. **Nezbytnými předpoklady působení tržního mechanismu jsou:**

- a) **Cenová liberalizace** – v ekonomické teorii se tím rozumí prostředí, kde změna vztahu mezi nabídkou a poptávkou se odrazí v ceně.

Aby se cenová liberalizace mohla prosazovat, nesmí stát ovlivňovat tržní cenu pomocí cenové regulace.

Nutná je rovněž tržní suverenita subjektů, svoboda volby, zda koupí či prodá anebo nekoupí, případně neprodá. Garancí takové suverenity je:

- b) **Tržní subjekty jsou suverénními vlastníky.**

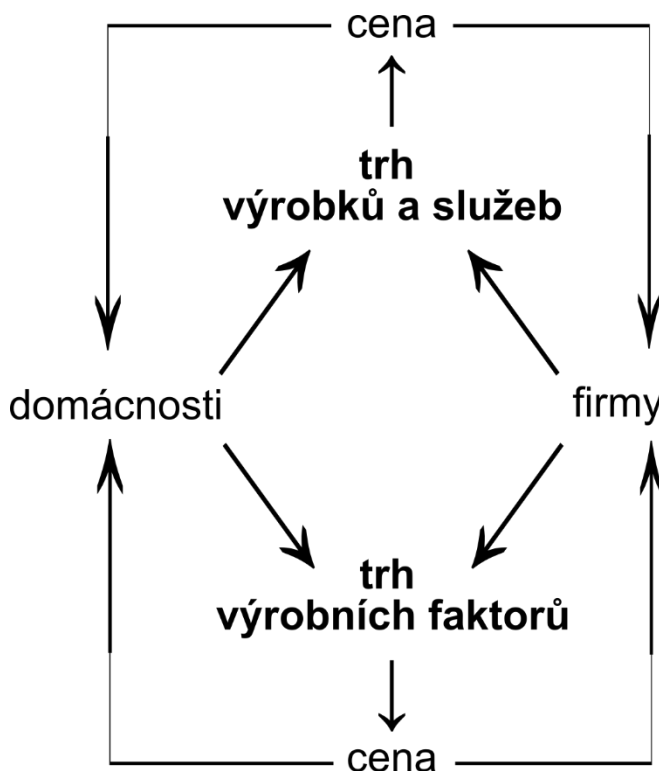
Tržní subjekty sledují různé cíle, mají odlišnou motivaci, vlastnická suverenita jim umožňuje přizpůsobit se změnám ceny, zvýšit či snížit poptávané nebo nabízené množství. Tržní subjekty můžeme rozdělit na dvě skupiny:

- **Domácnosti** – přicházející na trh s cílem nakoupit statky a služby sloužící k uspokojování potřeb. V roli kupujícího vystupují na trhu výrobků a služeb. Domácnosti jsou však také vlastníky výrobních faktorů a na trhu výrobních faktorů je nabízejí, tzn., **vystupují** na straně nabídky.
- **Firmy** se zabývají produkcí výrobků a služeb za účelem prodeje. Vstupují na oba uvedené trhy, na trh výrobků a služeb jako prodávající (**nabídka**), zatímco na trhu výrobních faktorů jsou v postavení kupujících (**poptávka**).

Z výše uvedeného plyne, že k nutným předpokladům fungování tržního mechanismu patří rovněž:

- c) **Existence trhu výrobních faktorů.** Právě na tomto trhu dochází k rozdělení výrobních faktorů mezi jednotlivé způsoby jejich užití. Tím se naplňuje **základní funkce trhu**, kterou je **optimalizace alokace zdrojů**. Rozdělení výrobních faktorů mezi jednotlivé druhy hospodářské činnosti tak, aby omezené zdroje byly využívány co nejúčelněji vzhledem k potřebám.

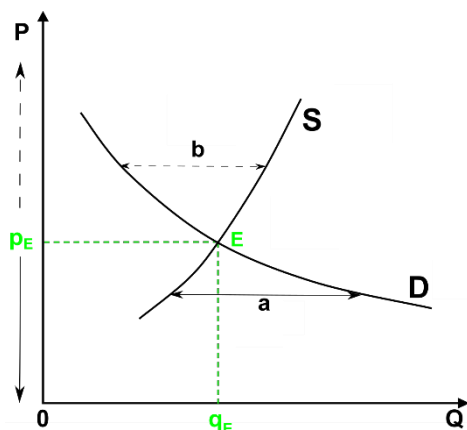
Obrázek 5: Základní schéma tržní koordinace

2.3 Rovnováha trhu

O **trhu** řekneme, že je v **rovnováze**, je-li nabídka vyrovnána s poptávkou. Tím máme na mysli tu situaci, kdy je **při dané ceně nabízené a poptávané množství shodné**. Tuto vlastnost má pouze průsečík obou křivek.

Obrázek 6: Rovnováha na trhu a tržní převisy

Z grafického zobrazení je zřejmé, že při dané poptávce a dané nabídce na trhu platí **v bodě E**, že nabízené množství a poptávané množství se **při ceně p_E** shodují. *Při každé jiné ceně*, za jinak nezměněných podmínek bude situace charakteristická vznikem *převisu* jedné strany trhu nad stranou druhou.

Pokud vznikne na trhu cena **vyšší než p_E** , bude doprovázena situací, kdy nabízené množství bude vyšší než poptávané množství. Hovoříme o vzniku převisu nabídky nad poptávkou, který je ilustrován úsečkou **b**.

Jestliže by naopak tržní cena **byla pod úrovní** rovnovážné ceny trhu p_E , znamenalo by to, že by bylo poptávané množství na trhu vyšší než množství, které jsou výrobci za daných cenových podmínek na trh ochotni dodávat. Grafickým vyjádřením uvedené situace je např. úsečka **a**, která ilustruje vzniklý převis na straně poptávky.

V dalším výkladu budeme důsledně užívat pojmu převis či převaha (poptávky nebo nabídky) pro označení skutečnosti, že při tržní ceně je kvantitativní rozdíl v množství, které je poptáváno a nabízeno.

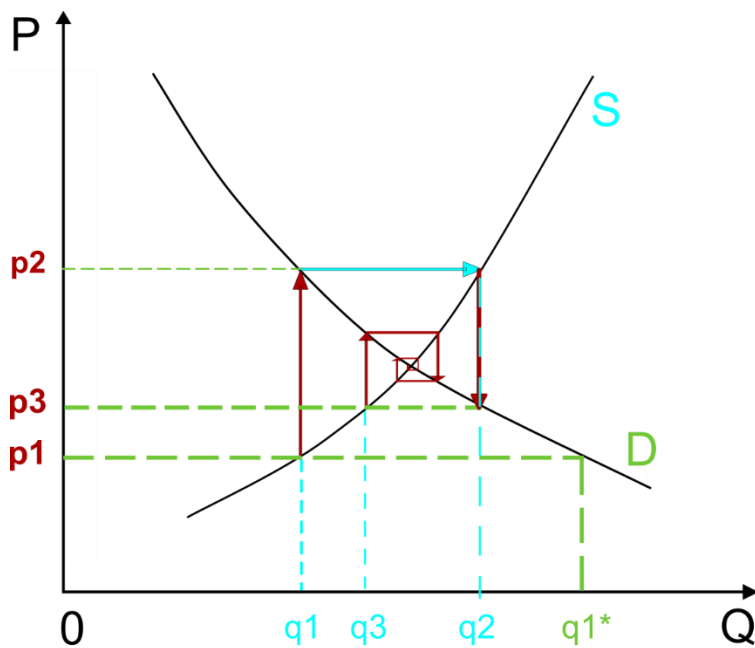
Pokud nastane **převis poptávky**, tzn.: $D > S$, pak nastane **růst tržní ceny** ($\uparrow P$), a proto **následně dojde k poklesu poptávaného množství** ($\downarrow Q_D$) a **současně růstu nabízeného množství** ($\uparrow Q_S$).

V opačném případě, při vzniku **převisu na straně nabídky** bude platit:

$S > D \Rightarrow$ **pokles tržní ceny** ($\downarrow P$) $\Rightarrow$ **následně $\uparrow Q_D$ a současně $\downarrow Q_S$.**

Jak funguje tržní mechanismus a kdy je trh v rovnováze? Výklad budeme ilustrovat pomocí následujícího obrázku, který ilustruje tzv. pavučinový model trhu. Vyděme z předpokladu, že křivky nabídky a poptávky jsou dány a za daných předpokladů *firmy* dodají na trh **množství produkce označené q_1** , z nabídky plyne jejich **ochota prodat za p_1** . Ale na trhu je **ochota nakupovat při ceně p_1 větší množství (q_1^*)**, tzn. **převís poptávky**. A proto cena vzroste na **p_2** , za kterou je množství q_1 realizovatelné. Tato cena na trhu zabezpečí, kdo byl ochoten platit cenu p_2 , ten také nakoupil **a realizovalo se celé nabízené množství q_1** . Cena p_2 nepůsobí jako podnět pro rozšiřování či omezování poptávaného množství zboží, **ale tato cena má dopad na nabídku**, což plyne znovu ze samotné definice nabídky. Neboť při ceně p_2 jsou výrobci ochotni vyrábět a nabízet množství produkce q_2 . **Cena působí jako podnět pro rozšíření výroby**, ale bude-li na trh dodána produkce q_2 , vynutí si následně změnu ceny. Nabízené množství q_2 je motivováno tržní cenou p_2 , ale my již víme, že poptávané množství při této ceně má rozměr pouze q_1 . Nabízené množství q_2 je poptávka sice ochotna a schopna koupit, ale při ceně nižší. Převís nabídky nad poptávkou, který vznikne v důsledku tržní ceny p_2 povede k poklesu ceny na úroveň p_3 , při které však výrobci omezí nabízené množství na q_3 . Tím se obnovuje situace odpovídající našemu východisku, při ceně p_3 znovu vznikne převís poptávky, ale tentokrát pouze v rozsahu ($q_2 - q_3$), který je menší, než výchozí převís ($q_1^* - q_1$).

Obrázek 7: Pavučinový model trhu

Průsečík obou křivek je bodem rovnováhy trhu a jemu odpovídající cena je cenou rovnováhy. **Platí:** všichni, kteří jsou ochotni při rovnovážné ceně vyrábět a nabízet, na trh dodávají a také skutečně prodají. Současně jsou na trhu uspokojeni všichni, kteří jsou při rovnovážné ceně ochotni nakupovat. Ustavení rovnovážné ceny trhu předpokládá nejen řadu cenových změn a tomu odpovídajících změn nabízeného a poptávaného množství, ale také potřebný čas, který uplynul od našeho výchozího času.

Shrnutí

Vzácnost zdrojů způsobuje, že nejsme schopni dosáhnout plného uspokojení potřeb. Vzhledem k různé naléhavosti potřeb vzniká nutnost zabezpečit, aby se přednostně užívaly výrobní faktory na výrobu statků uspokojujících naléhavější potřeby. To je zabezpečováno hospodářským mechanismem, který má v podmínkách tržního hospodářství podobu tržního mechanismu.

Kontrolní otázky

- 1) Co je hospodářský mechanismus?
- 2) Vysvětlete, jaké funkce plní hospodářský mechanismus.
- 3) Co je tržní mechanismus?
- 4) Vysvětlete, proč je liberalizace cen předpokladem fungování tržního mechanismu.
- 5) Vysvětlete na konkrétním příkladu, jakým způsobem zajistí tržní mechanismus změnu alokace zdrojů v případě změny potřeb spotřebitelů.
- 6) Vysvětlete, co vyjadřuje rovnovážná cena na trhu.
- 7) Pokud se všechno nabízené množství prodá, je na trhu rovnováha?

Pojmy k zapamatování

hospodářský mechanismus, funkce hospodářského mechanismu, principy hospodářského mechanismu, tržní mechanismus, poptávka, nabídka, rovnováha trhu, rovnovážné množství, rovnovážná cena, převis poptávky, převis nabídky

3 Poptávka na trhu výrobků a služeb

Cíl studia

Analýza poptávky představuje vstupní problém analýzy fungování trhu. Její význam je dán tím, že poptávka vyjadřuje, jaké jsou a jak se mění potřeby společnosti. Její změny působí na tržní cenu a těmto změnám se přizpůsobují výrobci. Smyslem následující kapitoly je ilustrovat a vysvětlit základní vlivy, které stojí v pozadí utváření poptávky a jejích změn. To předpokládá zvládnutí okruhu problémů, pomocí kterých se vysvětluje tvar poptávky a její změny. Především základní souvislosti sloužící k vysvětlení motivace chování spotřebitele – teorie mezní užitečnosti.

Průvodce studiem

V kapitole bude nejdříve objasněno, na čem závisí chování spotřebitele a jaké důsledky mají změny jeho chování pro utváření poptávky na trhu. Následně bude věnována pozornost vztahu poptávky a poptávaného množství s důrazem na schopnost odlišit, které z obou veličin se tržní změna týká. V závěru bude vysvětlena cenová elasticita poptávky a její vliv na rozhodovací proces firmy.

3.1 Rovnováha spotřebitele

Změny poptávky souvisí se změnami chování spotřebitelů, proto výklad poptávky začíná ilustrací pravidel chování spotřebitele. Spotřebitel vstupuje na trh se záměrem nakoupit statky sloužící k uspokojení potřeb a jeho cílem je maximalizovat užitek, který mu spotřeba přináší. Získání užitečného statku předpokládá vynaložení určité oběti, a proto analyzovat poptávku znamená především zkoumat vztahy mezi užitkem, který poskytuje nakoupený statek a vynaloženou obětí k jeho dosažení. Při rozhodování o tom, které zboží zakoupí, poměřuje tedy spotřebitel, jehož peněžní zdroje jsou zpravidla omezené, dvě veličiny:

- **užitek**, který mu přináší spotřeba
- **oběť** v podobě peněžního vydání spojeného s koupí.

Peněžní jednotky jsou jednoduchým nástrojem měření nákladů spotřebitele (oběti). Jakou roli hraje užitek a jaké zákonitosti přitom platí? Pro **užitek** platí:

- jedná se o **pocit uspokojení potřeby**, kterého dosahuje spotřebitel při spotřebě statku;
- je to kategorie **subjektivní**, neboť není důvod, proč by různí spotřebitelé měli pocítovat potřebu určitého statku stejně intenzivně;
- užitek je **proměnlivý**;
- užitek ovlivňuje rozhodování spotřebitele o tom, jak vynaloží důchod. tzn., **ovlivňuje utváření poptávky**.

Spotřebitel však nakupuje různé druhy zboží a spotřeba jednotlivých druhů má navíc často charakter opakované spotřeby statku téhož druhu. Z tohoto důvodu **musíme rozlišovat mezi celkovým užitekem a mezním užitekem.**

Celkový užitek je dán celkovou úrovní uspokojení potřeb, kterou poskytuje soubor spotřebovávaných statků. Zde platí, že **s rostoucím množstvím spotřebovávaných statků se celkový užitek zvyšuje.** Jinými slovy, opakovaná spotřeba zvyšuje celkovou užitečnost.

Mezní užitek vyjadřuje, jaký je přírůstek celkového užitku, jestliže se zvýší množství spotřebovávaného statku o jednotku.

Souvislost prosazující se při opakované spotřebě statku téhož druhu je nazývána **zákon klesajícího mezního užitku.**

Výše mezního užitku je závislá na:

- intenzitě potřeby, a ta klesá při opakující se spotřebě statku;
- dostupnosti (zásobě) statků.

Zde obecně platí, že **čím je statek vzácnější, tím je jeho mezní užitek vyšší.**

Rostoucí celková užitečnost a klesající mezní užitečnost jsou důležité souvislosti ovlivňující chování spotřebitele na trhu. *Současně platí, že spotřebitel nakupuje na trhu více druhů statků, a přitom se snaží maximalizovat celkový užitek.* Jakou volbu uskuteční, který z možných souborů zakoupených statků je optimální, tzn., že nemohl uskutečnit výhodnější koupi. Tedy, **kdy je spotřebitel v rovnováze?**

Poznámka:

- *Termínu rovnováha spotřebitele zde budeme užívat v obvyklém smyslu. Tedy spotřebitel nemohl uskutečnit lepší volbu.*
- *Pokud tomu je skutečně tak, že spotřebitel je v rovnováze, pak nemá důvod měnit své jednání, což znamená, že i příště vynaloží – za jinak nezměněných podmínek – své prostředky stejným způsobem. Na poptávkové straně nedojde ke změně.*

Odpověď na výše položenou otázku je poměrně jednoduchá a budeme ji nejdříve řešit způsobem, kterým se odpovědi zmocňovala neoklasická ekonomie. Její **kardinalistický výklad teorie mezní užitečnosti** (založen na předpokladu měřitelnosti mezního užitku) zdůrazňoval:

- Spotřebitel poměří mezní užitek n-té jednotky statku A (dále MU_{An}) s cenou daného statku (P_A).
- Pokud by současně nakupoval m jednotek statku B, a přitom by platilo:

$$\frac{MU_{Bm}}{P_B} > \frac{MU_{An}}{P_A}$$

Pak to znamená, že m-tá jednotka zboží B mu přináší vyšší užitek, než n-tá jednotka zboží A. Má-li k dispozici další peněžní prostředky a sleduje-li maximalizaci užitku, pak nutně upřednostní spotřebu (m + 1) jednotky B před (n + 1) jednotkou zboží A.

Jestliže důchod vyčerpal a platí výše uvedená nerovnost, bude spotřebitel v budoucnu upřednostňovat kombinaci:

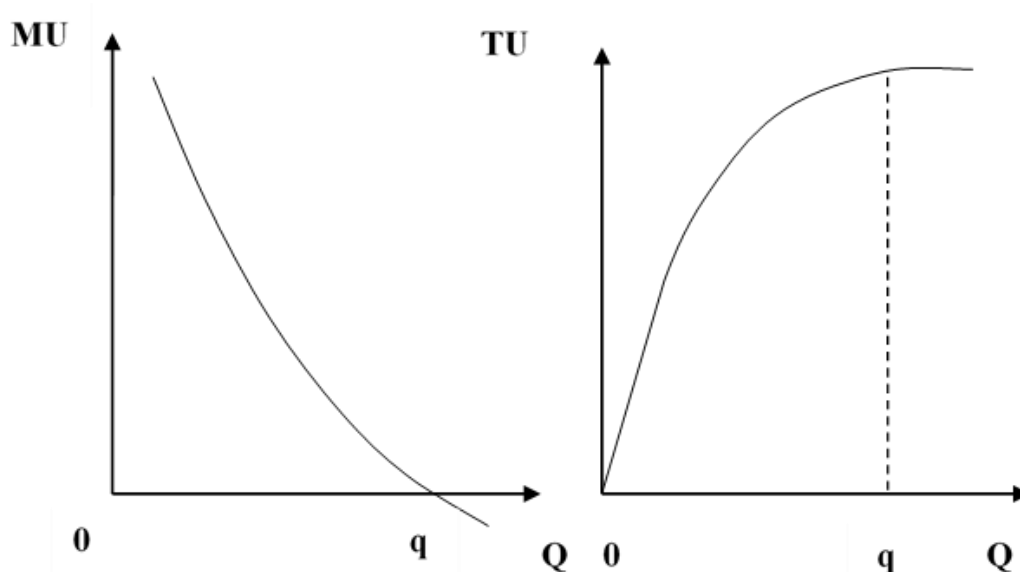
$$(A_{n-1}, B_{m+1}), \text{ před nyní zvolenou } (A_n, B_m)$$

To znamená, že spotřebitel je si vědom toho, že nevynaložil omezené peněžní prostředky nejlépe. Z pohledu ekonomie: spotřebitel nedosáhl rovnováhy, má důvod měnit své chování. Opakovaná volba bude jiná a očekává, že mu přinese vyšší užitek. Platí:

- MU vztahujeme k dodatečné jednotce spotřeby – užitek n-té jednotky.
- MU n-té jednotky statku A vyjadřuje přírůstek celkového užitku (ΔTU), kterého tím bylo dosaženo, tedy:

$$MU_{A_n} = \Delta TU = TU_{A_n} - TU_{A_{(n-1)}}$$

Obrázek 8: Mezní a celkový užitek

Budeme-li hledat odpověď na otázku, kdy nebude spotřebitel pociťovat potřebu měnit volbu, tzn. kdy dosahuje nejlepšího výsledku (maximalizuje užitek), zjistíme, že obecně platí: **spotřebitel usiluje o dosažení rovnosti mezi poměry mezních užitečností jednotlivých druhů zboží vzhledem k cenám, které jsou za zboží placeny**, tedy:

$$\frac{MU_A}{P_A} = \frac{MU_B}{P_B} = \dots = \frac{MU_N}{P_N}$$

Proces obnovování rovnováhy spotřebitele se uskutečňuje tak, že spotřebitel omezuje nákupy a spotřebu zboží, jehož cena vzrůstá a naopak, klesající cena vyvolává tendenci k růstu objemu kupovaného zboží (pokud se ostatní podmínky nemění). Tomuto trendu odpovídá již zavedená poptávková křivka.

Poznámka: Pokud by rostly ceny všech výrobků, které spotřebitel nakupuje, pak bude ve spotřebě upřednostňovat statek, jehož cena ve srovnání s cenami jiných výrobků se bude zvyšovat pomaleji. Ve vzájemném srovnání se takový statek stává levnější.

3.2 Poptávka, poptávané množství a jejich změny

Poptávku jsme definovali jako funkční závislost mezi dvěma proměnnými, množstvím produkce a cenou produkce. Často se setkáváme s nesprávným používáním pojmu poptávka, které spočívá ve ztotožnění poptávky s poptávaným množstvím. Běžně se např. hovoří o vzestupu či poklesu poptávky v souvislosti se změnami cen statku. V ekonomické teorii je žádoucí důsledně odlišovat **poptávku** od **poptávaného množství**.

Změny poptávaného množství se projevují **posunem PO** poptávkové **křivce**, zatímco **změna poptávky** znamená **posun křivky**.

Poptávka vyjadřuje ochotu nakupovat při různých cenách různá množství a platí, že pohyb ceny a pohyb poptávaného množství jsou (za jinak nezměněných podmínek) právě opačné. **Změna ceny je faktorem**, který způsobuje pohyb (posun) PO poptávkové křivce. Poptávka se přitom nemění.

Posun PO křivce je projevem **tzv. důchodového efektu**, který může být kladný nebo záporný. Vyjadřuje skutečnost, že za **stejný důchod si můžeme koupit větší množství zboží (jestliže cena klesla) nebo naopak menší množství (po cenovém růstu)**. Je možno vyjádřit i tak, že při růstu ceny nám původní množství peněz již neumožňuje nakoupit stejné množství zboží.

Změna poptávky, tj. posun poptávkové křivky, může být vyvolána působením dvou faktorů:

- změnou nominálního důchodu nebo
- změnou ceny jiných zboží (tzv. substitučním efektem).

Vliv změny nominálního důchodu je zřejmý. Vyšší nominální důchod (zvětšení množství peněžních prostředků, které má spotřebitel k dispozici) umožňuje nakoupit větší množství zboží, naopak pokles nominálního důchodu znamená, že při stejných cenách nakoupíme méně zboží než v předchozím období. Růst nominálního důchodu posouvá poptávkovou křivku vpravo. Na následujícím obrázku z D_1 do D_3 , což znamená, že při stejné ceně p_1 je možno nakoupit větší množství zboží (tedy q_3) než původní množství (q_1). Pokles nominálního důchodu posune poptávku doleva (na úroveň D_2) a vyjadřuje její pokles. Při ceně p_1 je možno koupit množství q_2 , které je menší než výchozí množství q_1 .

Posuny vyvolané změnami velikosti důchodu nejsou u všech druhů zboží stejné. Menší citlivost je u zboží uspokojujících nejnaléhavější potřeby. U zboží méně naléhavých, zejména luxusních, je změna poptávky výrazně vyšší.

Popsané souvislosti se nemusí u jednotlivého zboží a v konkrétní tržní souvislosti projevit, neboť např. **růst důchodu může být současně doprovázen upřednostněním spotřeby zboží cenově náročnějšího a spotřebitel opustí poptávku po zboží, které dříve nakupoval.**

Pak samozřejmě je růst důchodu doprovázen omezením poptávky, tzn. jejím posunem doleva. Tento případ se vztahuje k těm zboží, která se růstem důchodu ocitají v postavení zboží, které je chápáno jako podřadné (takové statky se označují jako méněcenné). **V našem zobrazení tedy předpokládáme, že jedinou veličinou, která se změnila je výše důchodu, zatímco ostatní faktory a souvislosti se nemění.**

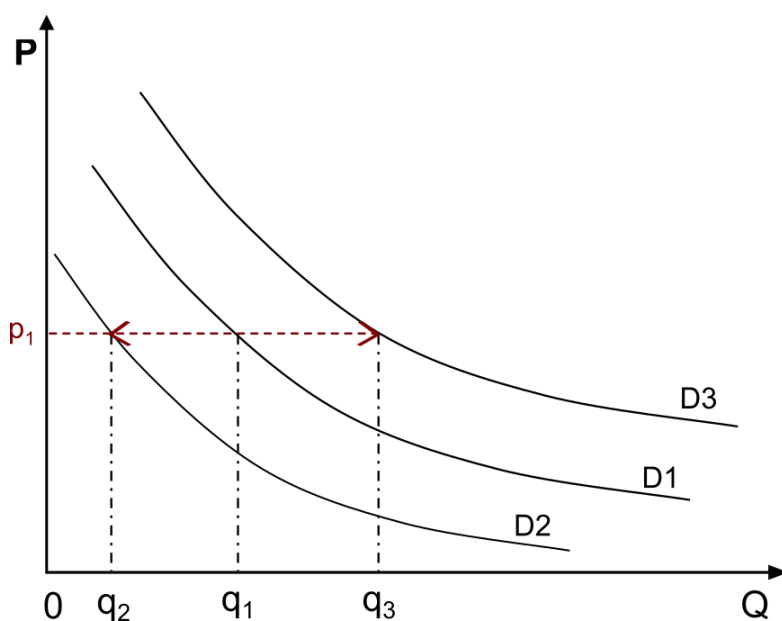
K posunu poptávkové křivky může docházet i vlivem tzv. substitučního efektu. Každé zboží má na trhu substitut. Substitut je zboží zaměnitelné ve spotřebě. Čím je substitut dokonalejší, tím zřetelnější je vliv substitučního efektu na poptávku. **Jsou-li zboží A a B substituty, pak změna ceny zboží A vyvolá posun PO poptávkové křivce na trhu statku A (důchodový efekt u tržní poptávky po A), ale současně vyvolá posun poptávkové křivky po zboží B (substituční efekt u tržní poptávky po statku B).**

Tedy:

$\uparrow P_A \Rightarrow \downarrow Q_A$ (důchodový efekt u poptávky po A)

$\uparrow P_A \Rightarrow \uparrow D_B$ (substituční efekt u poptávky po statku B, který je substitutem k A).

Obrázek 9: Růst a pokles poptávky v důsledku změny důchodu

Při analýze poptávky na reálném trhu se můžeme setkat s reakcemi poptávky, které neodpovídají výše uvedeným souvislostem a nedají se pomocí nich objasnit. Je to proto, že na reálném trhu působí vedle výše uvedených faktorů i jiné vlivy a jiné faktory. Mezi nimi hrají dominující roli **očekávání**, která ovlivňují rozhodování kupujících (ale také např. změny preferencí, módní vlivy, vkus atd.). Z běžných tržních situací je každý schopen uvést příklad, kdy růst ceny je doprovázen růstem objemu poptávaného množství. To neznamená, že se tvar poptávkové křivky změnil tak, že s rostoucí cenou je ochota nakupovat větší množství, ale ve skutečnosti působí vlivy vyvolávající růst (vzestup) poptávky. *Například při očekávaném vzestupu ceny, chtějí spotřebitelé nakoupit více nyní za nižší cenu, než jakou očekávají v budoucnu (poptávka se posouvá z D1 na D3).*

*Poznámka: k výše uvedenému substitučnímu efektu a definici substitutu je nutno doplnit, že substituční efekt je spojen s přesunem peněžních prostředků z poptávky po jednom statku ve prospěch poptávky po jiném statku (růst poptávky). Přitom **není nutné, aby oba statky sloužily k uspokojování téže potřeby**, tedy nejsou zastupitelné při uspokojování určité potřeby. Přesto se projevují jako substituty.*

3.3 Pružnost poptávky

Poptávka odráží vztah mezi cenou a poptávaným množstvím. Obecně platí, že se změnou ceny se poptávané množství mění nepřímo úměrně. Současně také platí, že intenzita, s níž se mění množství v závislosti na změně ceny, je u různých zboží různá. V ekonomické teorii **hovoříme o různé cenové pružnosti (elasticitě) tržní poptávky**. Tržní poptávku získáme součtem jednotlivých individuálních poptávkových křivek vystupujících na zkoumaném trhu. Pokud by platilo pro poptávky kupujících (pánové Nový, Novější a Nejnovější), že jsou statek ochotni nakupovat při uvedených cenách v množství:

Jméno/cena [Kč]	10	8	6	5	4	3	2	1
Nový (Q1)	0	1	2	4	6	9	14	
Novější (Q2)	1	3	6	9	12	16	20	
Nejnovější (Q3)	0	0	1	2	4	7	11	
ΣQ	1	4	9	15	22	32	46	

Cenová pružnost poptávky je definována jako poměr procentní změny množství k procentní změně ceny. Koeficient elasticity poptávky je možno vyjádřit vztahem:

$$e_{PD} = \frac{\frac{Q_2 - Q_1}{Q_1 + Q_2}}{\frac{P_2 - P_1}{P_1 + P_2}} \cdot \frac{2}{2}$$

Koeficient cenové elasticity poptávky se vyjadřuje poměrem procentní změny množství k procentní změně ceny a je záporný, protože vztah mezi změnou ceny a změnou množství je u poptávky nepřímo úměrný (s růstem ceny klesá poptávané množství). V učebních textech i praxi se pracuje s kladnou hodnotou koeficientu elasticity, tzn. je brána absolutní hodnota, případně je možno před zlomek zavést znaménko mínus. Podle velikosti koeficientu e_{PD} **rozdělujeme tři základní typy cenové elasticity**. Pro:

- $e_{PD} > 1$ označujeme poptávku jako **elastickou (pružnou)**;
- $e_{PD} = 1$ je poptávka **jednotkově elastická (jednotkově pružná)**;
- $e_{PD} < 1$ se jedná o poptávku **neelastickou (nepružnou)**.

Poptávka je pružná, jestliže změna ceny vyvolá větší změnu poptávaného množství. Např. 5 % změna ceny se projeví 10 % změnou poptávaného množství. U **jednotkově pružné poptávky** jsou obě změny stejné, tedy např. 3 % změna ceny v podobě cenového vzestupu způsobí pokles poptávaného množství také o 3 %. Jestliže je změna poptávaného množství menší než změna ceny, hovoříme o **poptávce nepružné**. Např. 20 % cenový pokles se sice projeví vzestupem poptávaného množství, ale jen např. o 4 %. Tzn. i v tomto případě dochází k reakci množství na změnu ceny.

V ekonomické teorii se můžeme setkat i se dvěma krajními podobami pružnosti, a to s poptávkou **dokonale pružnou** a **poptávkou dokonale nepružnou**.

Dokonale pružná poptávka znamená, že poptávané množství se mění, aniž by docházelo ke změně ceny. Poptávané množství se tedy mění libovolně, bez ohledu na cenovou stabilitu. Taková **poptávková křivka je rovnoběžná s osou množství**. **Dokonale nepružná poptávka** je opakem v tom smyslu, že objem poptávaného množství se při změnách ceny nemění. **Poptávková křivka má tvar vertikály**.

kde:

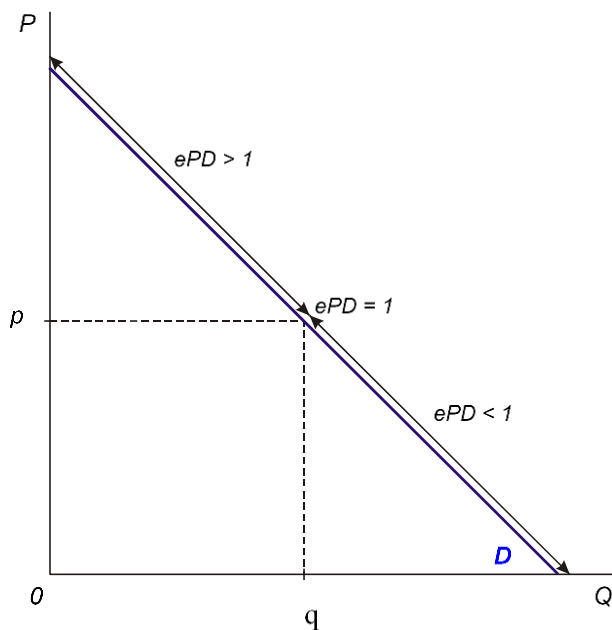
Q_1 – původně poptávané množství

Q_2 – nově poptávané množství

P_1 – původní cena

P_2 – nová cena

Obrázek 10: Koeficient elasticity u poptávky znázorněné přímkou

Zkoumání cenové pružnosti poptávky má pro firmu význam ve vztahu k celkovému příjmu ($TR = \text{množství realizované produkce } Q \times \text{cena } P$). Pomocí změn celkového příjmu je možno rovněž odvodit, co platí pro **cenovou elasticitu**. V **tomto případě platí**:

- **poptávka je elastická**, jestliže *pokles ceny* vyvolá takový růst objemu realizované produkce, **že celkový příjem vzroste**.

$$\downarrow P \Rightarrow \uparrow Q \Rightarrow \uparrow TR$$
- **poptávka je neelastická**, jestliže *pokles ceny* je doprovázen takovým zvýšením realizované produkce, **že celkový příjem klesne**.

$$\downarrow P \Rightarrow \uparrow Q \Rightarrow \downarrow TR$$
- **poptávka je jednotkově elastická** tehdy, když *pokles ceny* je doprovázen zvýšenou realizací produkce, ale **celkový příjem se nezmění**.

$$\downarrow P \Rightarrow \uparrow Q \Rightarrow TR \text{ se nezmění}$$

Pokud bychom uvažovali o cenovém růstu, potom bude doprovázen snížením množství realizované produkce, pak musí platit:

- je-li poptávka elastická, *celkový příjem klesne*
- je-li poptávka jednotkově elastická, *celkový příjem se nemění*
- je-li poptávka neelastická, *celkový příjem vzroste*.

Pružnost poptávky je ovlivňována zejména těmito faktory:

- Postavením, které zaujímá zboží ve spotřebním koši. U předmětů denní spotřeby je pružnost menší než u zboží, která mají charakter předmětů dlouhodobé spotřeby nebo luxusních předmětů.
- Postavením zboží na trhu vzhledem k substitutům. Má-li zboží adekvátní substituty, je pružnost vyšší, neboť změna ceny umožňuje přesun části poptávky k substitutům.
- Vývoj očekávání spotřebitelů.

Poznámka:

Nelze zaměňovat mezi pružností a sklonem poptávkové křivky. Z pouhého tvaru křivky není možno vyvozovat závěr o pružnosti či nepružnosti. Při srovnávání různých poptávkových křivek je nutno přísně respektovat měřítko na jednotlivých osách.

Shrnutí

Změny poptávky jsou důsledkem změn chování spotřebitelů, ke kterým dochází, pokud jsou spotřebitelé vychýleni z rovnováhy. Snaha maximalizovat užitek je nutí měnit strukturu výdajů. V důsledku toho se poptávky po statcích zvyšují či snižují, a to má následně vliv na ceny statků. Podle toho, jak reaguje poptávané množství na změnu ceny, určujeme cenovou elasticitu poptávky.

Kontrolní otázky

- 1) Vysvětlete, co je mezní užitek.
- 2) Zapište, co vyjadřuje zákon klesajícího mezního užitku, a vysvětlete.
- 3) Zapište podmínku vyjadřující maximalizaci užitku ze spotřeby statků A a B.
- 4) Vysvětlete, jaký je vztah mezi poptávaným množstvím a poptávkou?
- 5) Znázorněte graficky důchodový efekt u tržní poptávky a pod graf napište, čím je vyvolán.
- 6) Znázorněte graficky substituční efekt u tržní poptávky a pod graf napište, čím je vyvolán.
- 7) Proč je cenová elasticita důležitou vlastností poptávky z pohledu firmy?

Pojmy k zapamatování

celkový užitek, mezní užitek, rovnováha spotřebitele, poptávka, poptávané množství, cenová elasticita poptávky, koeficient cenové elasticity, pružná poptávka, nepružná poptávka

4 Náklady firmy a odvození nabídky

Cíl studia

Posláním kapitoly je osvojení základních poznatků, pomocí nichž bude vysvětlováno tržní chování firmy. Důraz je kladen na pochopení kategorie náklady firmy, především jejich vlastností ve vztahu ke změnám rozsahu výroby. Zdůrazněny jsou odlišnosti krátkého období (pouze určité vstupy mohou být měněny) a dlouhého období (kdy se všechny vstupy chovají variabilně). Pozornost je věnována zdůraznění, že náklady získávají vypovídací schopnost pro rozhodování firmy při srovnání s příjmy.

Průvodce studiem

V úvodní části jsou vymezeny náklady a jejich členění v krátkém období. Zavedením mezních nákladů se vytvoří předpoklady pro rozhodnutí, zda je pro firmu výhodné produkovat dodatečné jednotky produkce. Proto budou zavedeny i příjmové veličiny s důrazem na význam mezních veličin pro rozhodnutí o optimálním výstupu firmy. Určení optimálního výstupu bude využito pro zavedení nabídkové křivky.

4.1 Náklady firmy

K výrobě tržní produkce nakupuje firma výrobní faktory, za které platí. Firmě vznikají náklady, které se v obecném smyslu mohou vymežit následovně.

Náklady rozumíme peněžní výdaje spojené s výrobou a realizací tržní produkce.

Pokud budeme chtít popsat tržní chování firmy, zjistíme, že uvedené vymezení nákladů je příliš široké. Celkové peněžní výdaje firmy můžeme zkoumat z různých hledisek a rozlišit relativně samostatné a významné nákladové položky. Rovněž způsob vyjádření nákladů je závislý na tom, jaký problém chceme analyzovat. Těmto okolnostem je třeba věnovat pozornost, neboť:

- *Náklady samy o sobě jsou sice důležité, ale ekonomický význam získávají tehdy, když je porovnáme s příjmy.*
- *Ne všechny složky nákladů jsou stejně významné pro rozhodování, neboť mají rozdílnou dynamiku vývoje ve vztahu k množství produkce.*
- *Pohled ekonomické teorie se nemusí shodovat s účetním vyjádřením nákladů.*
- *Navíc, jak brzy uvidíme, při analýze nákladů musíme pečlivě přihlížet k délce časového období, v němž náklady zkoumáme.*

Pro **celkové náklady firmy (TC)** platí, že s rostoucím objemem produkce se zvyšují. Vyjdeme-li z poznatku, že firma může v rámci svých kapacitních možností (je dáno množství K) zvyšovat velikost produkce zapojováním dodatečných jednotek variabilního vstupu, pak platí, že mezní produkt (MP, tj. přírůstek celkového produktu) nejdříve roste a poté klesá. Tuto souvislost vyjadřuje **zákon klesajících výnosů**, a je tím ovlivněn tvar křivky TC.

Poznámka:

Zákon klesajících výnosů se vztahuje ke krátkému období, kdy firma může měnit pouze variabilní vstup a prosazuje se od určitého množství tohoto faktoru. Odpovídá to situaci, kdy firma má své kapitálové vybavení, tedy výrobní kapacity, které může využívat více nebo méně v závislosti na tom, co signalizuje tržní cena. Produkovat více znamená najmout dodatečnou práci k obsluze zařízení. Zákon vyjadřuje následující souvislost:

- **Zvyšujeme-li používané množství některého z výrobních faktorů, zatímco množství ostatních výrobních faktorů se nemění, zpomaluje se tempo růstu celkového produktu.**

*Tedy, zapojujeme-li do výroby dodatečné množství **výrobního faktoru**, je výsledkem růst celkové produkce, ale přírůstky vyvolané každou další jednotkou dodatečného výrobního faktoru se snižují. To znamená, že každá další jednotka dodatečného výrobního faktoru přináší menší přírůstek celkové produkce. Celkový produkt se zvýšil zapojením dodatečné jednotky výrobního faktoru práce. **Přírůstek celkového produktu** dosažený zapojením dodatečné jednotky výrobního faktoru je **tzv. mezní produkt**, v tomto případě mezní produkt práce (MP_L).*

Pokud roste mezní produkt, znamená to, že pomocí dodatečných výdajů dosahujeme na větší množství produkce a každá další jednotka výdajů nám přináší větší přírůstek než předchozí. Nákladově to znamená peněžní výdaje (náklady) rostou pomaleji než produkt. Tomu odpovídá tvar TC u malých množství produkce (rostoucí křivka pod tečnou).

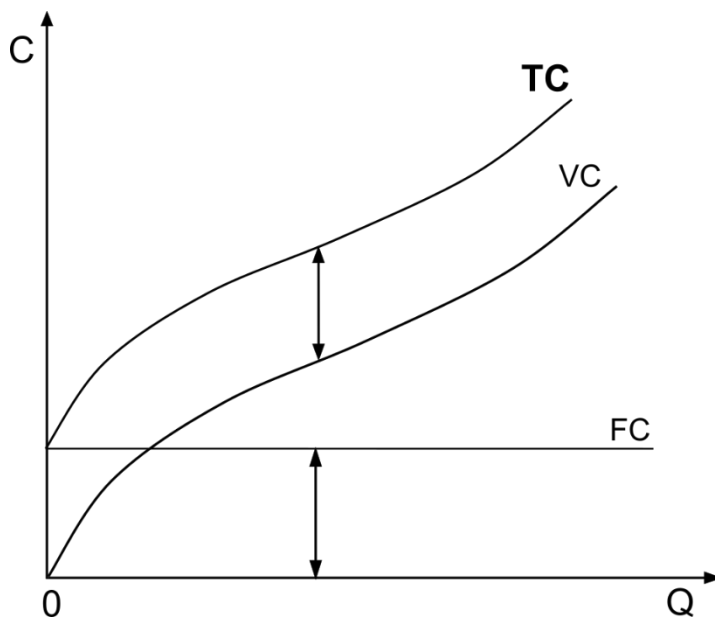
V obecné ekonomické teorii dělíme **celkové náklady do dvou skupin**:

- **Fixní náklady (FC) – zahrnují takové nákladové položky, které se s rozsahem výroby nemění.** V krátkém období není možno fixní náklady změnit. Tyto náklady firma uhrazuje i při nulovém rozsahu výroby (např. náklady na údržbu stavebních a strojích zařízení, pronájem prostor k podnikání atd.).
- **Variabilní náklady (VC) – s rostoucím objemem výroby vzrůstají.**

$$TC = FC + VC$$

Obrázek 11: Celkové náklady a jejich složky

V rozhodování firmy hrají důležitou roli náklady na jednotku produkce, tzv. **průměrné (jednicové) náklady – AC**. Jejich velikost je závislá na celkových nákladech a objemu produkce, tedy:

$$AC = \frac{TC}{Q}$$

Vzhledem k vymezení celkových nákladů můžeme i u průměrných nákladů rozlišovat jejich fixní složku (**AFC**) a variabilní složku (**AVC**). Křivka průměrných fixních nákladů klesá s rozšiřováním výroby. Průměrné variabilní náklady nejdříve klesají a od určitého rozsahu produkce rostou.

Obdobnou vývojovou tendenci mají i průměrné náklady jako celek. Čím je jejich vývoj vyvolán? Odpověď nabídne zavedení tzv. mezních nákladů.

Mezními náklady (MC) rozumíme dodatečné náklady vyvolané zvýšením objemu produkce o jednotku. Vyjadřují, co stojí každá další jednotka produkce. MC vyjadřují přírůstek krátkodobých TC.

$$MC = \Delta TC$$

Jejich grafickým vyjádřením je křivka nejdříve klesající a poté rostoucí. Tento tvar si můžeme odvodit z nákladové interpretace **zákona klesajících výnosů**:

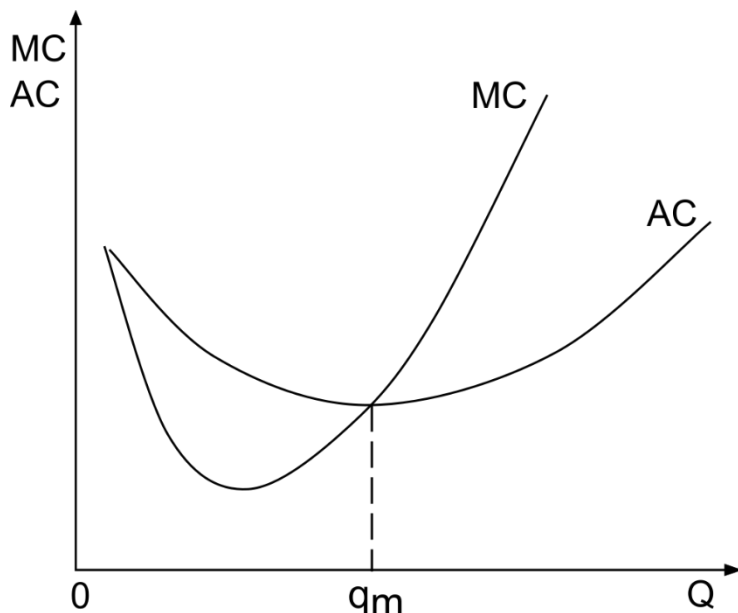
- **Pokud roste MP, znamená to, že každá další jednotka variabilního vstupu přináší větší přírůstek produkce.** Nákladově to ale znamená, že na jednotku dodatečné produkce potřebujeme méně dodatečného faktoru, tedy menší peněžní výdaje.

- **Pokud** naopak MP **bude klesat**, prosazuje se zákon klesajících výnosů (zákon klesajícího mezního produktu), pak každá další jednotka výrobního faktoru nám přináší menší dodatečnou produkci a na jednotku dodatečné produkce vynaložíme na výdajích více.

Navíc platí, že **mezní náklady ovlivňují vývoj variabilních i celkových nákladů**. Tím se jejich vliv projevuje i do nákladů průměrných.

- Jestliže MC klesá, znamená to, že každá dodatečná jednotka produkce nás stojí na nákladech méně, ale to znamená, že se v důsledku toho snižují i průměrné náklady (v průměru jsou nižší náklady na jednotku produkce).
- Jestliže začnou MC růst, ale platí $MC < AC$, pak sice každá dodatečná jednotka produkce je dražší, ale protože náklady na ni jsou stále menší než průměrné náklady na jednotku produkce, budou průměrné náklady dále klesat.
- Jakmile ale bude růst MC znamenat, že $MC > AC$, pak se budou i průměrné náklady zvyšovat. **Přitom platí, že křivka mezních nákladů protíná křivku průměrných nákladů v jejím minimu.**

Obrázek 12: Vztah průměrných a mezních nákladů

Krátkodobou analýzu nákladů doplníme o zavedení **průměrných fixních nákladů (AFC)** a **průměrných variabilních nákladů (AVC)**. Z definice fixních nákladů (nemění se s rozsahem výroby) vyplývá, že průměrné fixní náklady budou klesající. S rozšiřováním výroby, tzn. růstem produkce, se hodnota fixních nákladů rozkládá na stále větší soubor produkce.

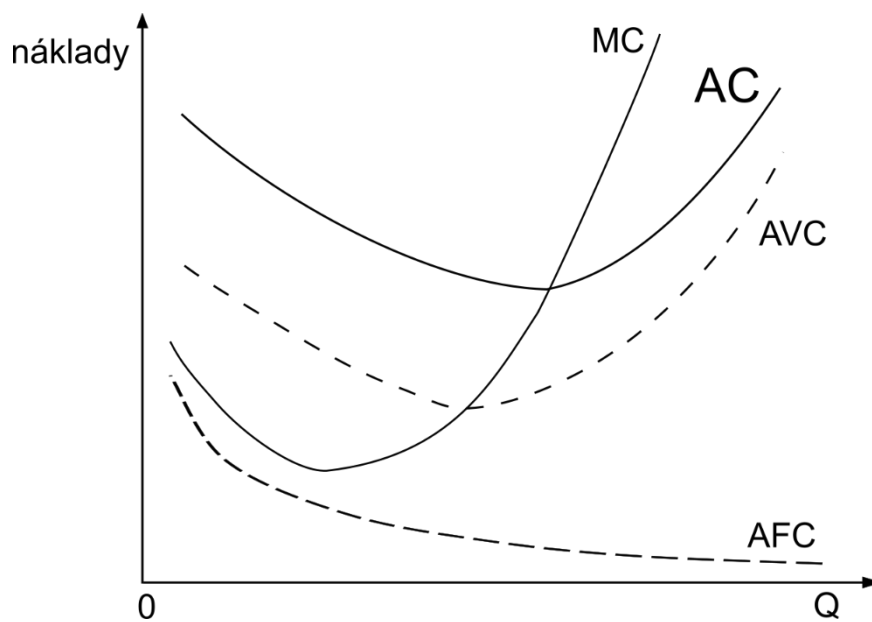
$$AFC = \frac{FC}{Q}$$

Variabilní náklady s rozsahem výroby rostou. Tvar křivky průměrných variabilních nákladů je ovlivněn vývojem mezních nákladů.

$$AVC = \frac{VC}{Q}$$

Stejně jako průměrné náklady nejdříve klesají, v bodě minima jsou protínány mezními náklady a poté rostou. Protože platí $AC = AFC + AVC$, křivka AVC se přibližuje ke křivce AC.

Obrázek 13: Průměrné náklady krátkého období

4.2 Příjmy a zisk firmy

Za realizované zboží a služby pobírá firma příjem. **Celkový příjem (TR) jsou veškeré peněžní příjmy (tržby), které firma získá za realizovanou produkci.** Tedy:

$$TR = P \times Q$$

Pro každý objem realizované produkce a příslušné tržní ceny můžeme vyjádřit rozdíl mezi celkovým příjmem a celkovými náklady ($TR - TC$), který hraje klíčovou roli v rozhodování firmy. Tento rozdíl je:

- ziskem ($TR > TC$)
- ztrátou ($TR < TC$)

I přesto, že se zdá být vymezení jednoznačné, rozlišujeme v ekonomii **dvojí pojetí zisku, které je důsledkem možnosti interpretovat dvojím způsobem náklady.**

Vrátíme-li se k nákladům obětované příležitosti (zavedeny v souvislosti s hranicí výrobních možností), platí, že se vztahují ke všemu, čeho se musíme vzdát, abychom získali určitý statek. **Proto při vyjadřování nákladů se z pohledu ekonomie nutně zahrnují všechny náklady příležitosti související s výrobou daného statku.** Platíme-li za surovinu, pak částka daná cenou je nákladem příležitosti, tyto prostředky již nemůžeme jinak využít. Obdobně vyplacené mzdy za výrobu určitého výrobku jsou z pohledu firmy nákladem. V těchto případech jsou náklady příležitosti zřejmé a takové **náklady se označují explicitní.**

Explicitní náklady jsou peněžní výdaje, které skutečně firma musela vynaložit na výrobu a realizaci a jsou podchyceny v účetních záznamech. Pokud od celkových příjmů odečteme takto vyjádřené náklady a bude platit, že zůstatek je kladný, vyjádřili jsme **tzv. účetní zisk.**

Vedle tohoto úzce praktického pojetí zisku pracuje ekonomie s koncepcí **tzv. čistého ekonomického zisku.** Toto pojetí vychází z poznání, že podnikatel může vynakládat ve skutečnosti náklady vyšší, než jsou náklady účetně vedené. **Vynakládá je v souvislosti s používáním výrobních faktorů, které jsou v jeho vlastnictví a za které neplatí.** Např. pokud by vykonával práci pro jiného podnikatele, pobíral by mzdu. Jestliže používá své dodatečné kapitálové zdroje, neplatí z nich sobě úrok, ale ten, kdo si zapůjčí kapitál k podnikání, musí platit úrok, který je nákladem. Ve všech těchto případech se jedná o možnost alternativního využití výrobních faktorů, které jsou ve vlastnictví podnikatele. Za poskytnuté služby náleží všem výrobním faktorům důchod. Hovoříme o **implicitních nákladech alternativního použití výrobních faktorů.**

Velikost čistého ekonomického zisku je dána rozdílem mezi účetním ziskem a implicitními náklady. Čistý ekonomický zisk vytváří lepší předpoklady pro srovnávání výkonnosti jednotlivých výrobců. Má vyšší vypovídací schopnost o efektivnosti užití zdrojů.

Jestliže firma usiluje o maximalizaci zisku, orientuje se její rozhodování na tu kombinaci množství produkce a ceny, při které je zisk maximální. K tomu firma nevystačí s celkovými příjmy. Vyšší vypovídací schopnost mají příjmy průměrné a mezní. **Průměrný příjem (AR)** je možno odvodit z celkového příjmu vydělením množstvím realizované produkce, tedy:

$$AR = \frac{TR}{Q}$$

Mezní příjem (MR) je přírůstkem celkového příjmu (tržby) dosaženým realizací dodatečné jednotky produkce.

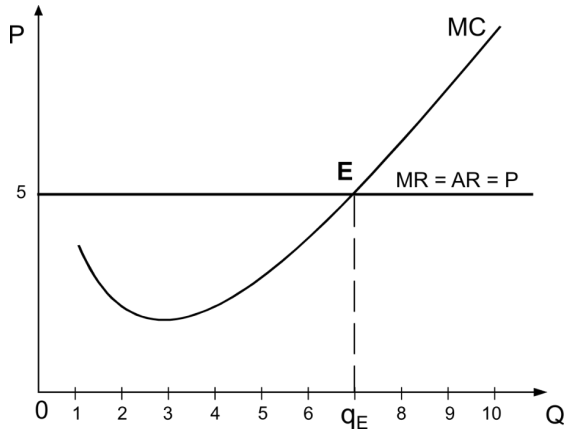

Pokud firma může realizovat dodatečnou produkci za stejnou cenu, pak $MR = AR = P$ a mezní příjem z každé další jednotky zůstává stejný. Dokud platí, že MR je větší než MC , každá další realizovaná jednotka produkce přináší přebytek příjmu nad náklady spojenými s její výrobou (přírůstek celkové tržby z každé další jednotky produkce je větší než náklad na ni $MR > MC$).

Naopak, rozsah produkce, pro který by platilo, že MC je větší než MR , je obecně ze ziskového hlediska nepřijatelný, neboť každá z těchto jednotek produkce již má vyšší náklady na pořízení, než je příjem z její realizace. Každý další výrobek je ztrátový a tím se snižuje zisk předchozí produkce, případně se zvyšuje ztráta.

Bod $MC = MR$ je bodem vyrovnání, kterým je určeno optimální (rovnovážné) množství výstupu.

Obrázek 14: Bod vyrovnání určuje optimální výši výstupu a MC ilustruje nabídku

Tato skutečnost signalizuje těsný vztah mezi křivkou mezních nákladů a nabídkovou křivkou firmy, neboť z pohledu výrobců **je nabídka ochotou vyrábět právě určité množství v závislosti na ceně**. Lze odvodit, že nabídka souvisí s rostoucí částí mezních nákladů, pomocí níž budeme ilustrovat nabídku firmy. Pokud by vzrostla cena, pak se bod vyrovnání posouvá po MC doprava nahoru. Při poklesu ceny naopak doleva dolů.

Přizpůsobování firmy měnící se situaci na trhu má své hranice. Nabídková křivka je *tvořena pouze určitou částí rostoucích MC*. Celkové náklady firmy se skládají s variabilní a fixní složky. Přitom víme, že fixní náklady firma platí bez ohledu na rozsah výroby. **Variabilní složka nákladů představuje v rozhodovacím procesu firmy významnou hranici**. Pokud by při poklesu ceny na trhu musela firma omezovat rozsah produkce a celkový příjem by poklesl pod úroveň variabilních nákladů, pak bude firma minimalizovat svoje ztráty ukončením činnosti (pokud nevyrábí, ztrácí pouze fixní složku).

Cenou, při které se příjmy rovnají variabilním nákladům, je určen **bod ukončení činnosti**.

Shrnutí

Zavedením nákladů se vytváří východisko k porovnávání s příjmy. Z krátkodobého hlediska se náklady dělí na fixní (nezávisí na rozsahu výroby) a variabilní (s rozšiřováním výroby rostou). Pomocí mezních nákladů se při porovnání s mezním příjmem určuje optimální výstup firmy. Porovnání průměrných nákladů a průměrných příjmů umožňuje zjistit, zda firma dosahuje zisku nebo je ve ztrátě. Nabídka firmy je odvozena od rostoucí části mezní nákladů, spodní hranici určuje hodnota průměrného variabilního nákladu.

Kontrolní otázky

- 1) Vysvětlete, proč se s růstem objemu produkce přibližuje hodnota průměrných nákladů hodnotě průměrných variabilních nákladů.
- 2) Jak se chovají fixní a variabilní náklady, pokud dochází k poklesu produkce?
- 3) Jak velké budou celkové náklady, pokud firma v krátkém období přestane vyrábět?
- 4) Jaký je vztah mezi zákonem klesajících výnosů a náklady?
- 5) Vysvětlete, co platí pro mezní náklady, je-li mezní produkt rostoucí.
- 6) Musí existovat rozsah výroby, při kterém je firma zisková? Odpovězte slovně i graficky.

Pojmy k zapamatování

náklady, celkové náklady, průměrný náklad, mezní náklad, celkový příjem firmy, průměrný příjem, mezní příjem, zisk, účetní a ekonomický zisk, bod vyrovnání, nabídková křivka firmy, průměrný variabilní náklad

5 Efektivnost firmy a efektivnost trhu

Cíl studia

Cílem kapitoly je ilustrace schopnosti trhu dosahovat na efektivní řešení v podmínkách, kdy tržní subjekty nemají možnost ovlivňovat tržní situaci. Ve výkladu je položen důraz na:

- Schopnost pochopit motivaci jednání firmy a důsledky pro postavení firmy v krátkém a dlouhém období.
- Osvojit si parametry efektivnosti trhu a mechanismu jejího prosazování.

Průvodce studiem

Na modelu dokonale konkurenčního trhu je vysvětlena rovnováha firmy a následně mechanismus, který firmě za daných podmínek znemožňuje udržet ziskovost. Následně je realokace zdrojů mezi odvětvími, způsobená snahou o dosažení zisku ukázána jako mechanismus prosazování efektivnosti trhů v dlouhém období. Zdůrazněn je rozměr alokační efektivnosti i výrobní efektivnosti.

5.1 Postavení firmy a rovnovážný výstup v podmínkách dokonalé konkurence

Základní charakteristikou dokonale konkurenčního trhu je, že jednotlivá firma nemůže ovlivnit celkovou tržní nabídku, tedy ani tržní situaci. **Cena je vůči firmě objektivní** a její výše se nemění s množstvím produkce, které firma realizuje na trhu. Můžeme tedy konstatovat, že **poptávka po produkci firmy je dokonale pružná (horizontální)** a jakýkoliv rozsah své produkce firma prodá za tutéž cenu. Jestliže je tržní cena $P = 5$, pak v podmínkách dokonalé konkurence platí:

Q	0	1	2	3	4
P	5	5	5	5	5
MR	0	5	5	5	5
AR	0	5	5	5	5
TR	0	5	10	15	20

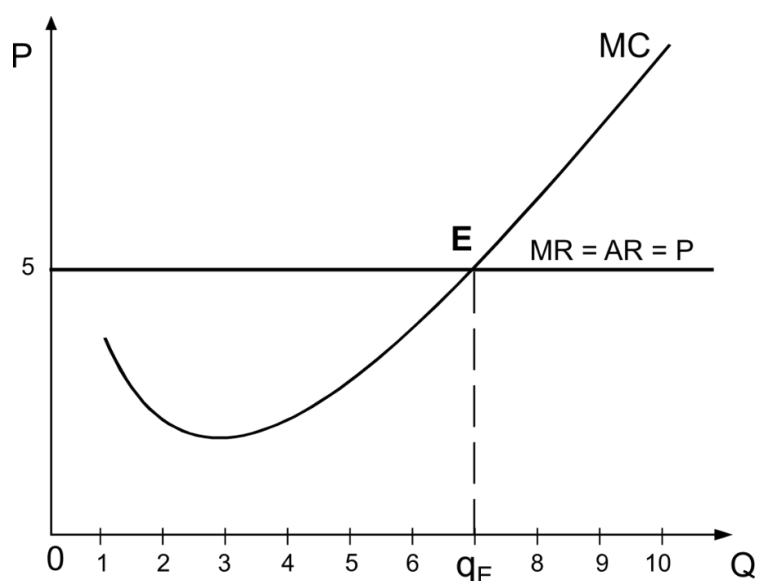
Rovnost $MR = AR$ je důležitou vlastností dokonale konkurenčního trhu.

Kdy dosáhne firma rovnováhy v uvedených podmínkách? Rovnováhou budeme rozumět situaci, kdy firma, při dané poptávce na trhu, produkuje výstup, při kterém dosáhne nejlepšího hospodářského výsledku, měřeného vztahem celkových příjmů a celkových nákladů.

Z hlediska krátkého období může firma měnit pouze variabilní vstupy a snahou firmy je dosáhnout a maximalizovat zisk, ale přitom platí, že každá další jednotka produkce má vyšší mezní náklad. Na druhé straně mezní příjem z každé další jednotky zůstává stejný.

Na obrázku 15 je zřejmé, že až **do rozsahu výstupu q_E** platí, že firma **bude rozšiřováním výstupu vylepšovat vztah TR a TC**. Dokud totiž platí, že MR je větší než MC , tak každá další realizovaná jednotka produkce přináší přebytek příjmu nad náklady spojenými s její výrobou (přírůstek celkové tržby z každé další jednotky produkce je větší než náklad na ni $MR > MC$). Naopak, rozsah produkce **vyšší než je q_E** , je obecně ze ziskového hlediska nepřijatelný, neboť každá z těchto jednotek produkce již má **vyšší náklady než je příjem** z její realizace. Každý další výrobek je ztrátový a tím se snižuje zisk předchozí produkce, případně se zvyšuje ztráta.

Obrázek 15: Bod vyrovnání je bodem rovnováhy firmy

Bod $MC = MR$ je bodem vyrovnání, který na dokonale konkurenčním trhu je pro firmu i bodem rovnováhy. Na následujícím obrázku 16 je ilustrována rovnováha ziskové firmy.

Uvedené řešení vychází z předpokladu, že na trhu je cena dána. To znamená, je dána tržní poptávka a je dána tržní nabídka. Jestliže dojde ke změně tržní poptávky, pak bude platit:

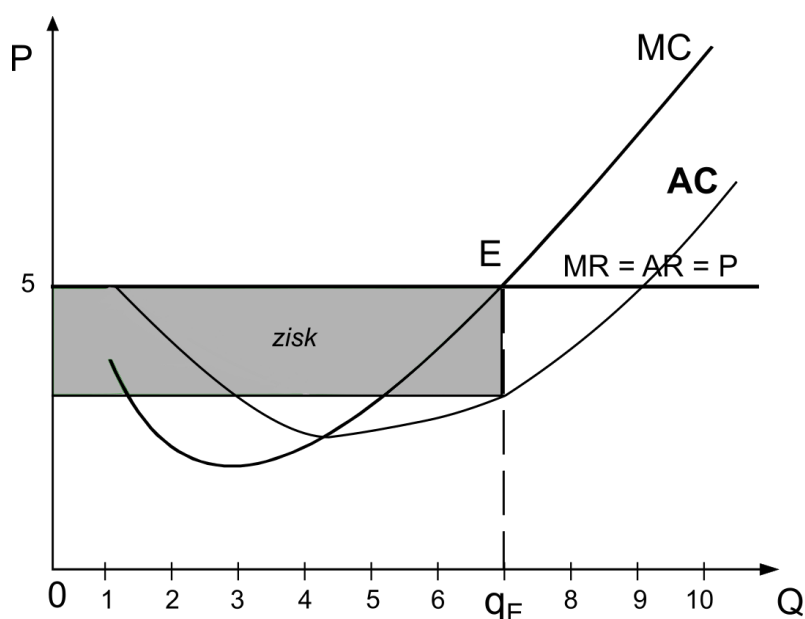
$$\uparrow D \Rightarrow \uparrow P \quad \text{a naopak, jestliže} \quad \downarrow D \Rightarrow \downarrow P$$

Následně to bude mít vliv na změnu bodu vyrovnání, který se bude posouvat po křivce MC nahoru nebo dolů. Těmto novým bodům vyrovnání budou odpovídat nové optimální výstupy a nové rovnováhy firmy.

Protože postavení firem v odvětví je shodné, platí obdobná situace pro firmy v celém odvětví. Tuto výhodnou situaci však firmy neudrží, i kdyby se poptávka neměnila, dojde nutně ke změně nabídky. Rovnováha, kdy $AR > AC$ přiláká do odvětví další konkurenty, což povede k růstu nabídky. Růst tržní nabídky (vstup nových výrobců do odvětví) vyvolá pokles ceny na trhu. Naopak, situace, kdy bude docházet k odchodu výrobců, vede k poklesu nabídky.

Platí: $\uparrow S \Rightarrow \downarrow P$
 při poklesu nabídky $\downarrow S \Rightarrow \uparrow P$

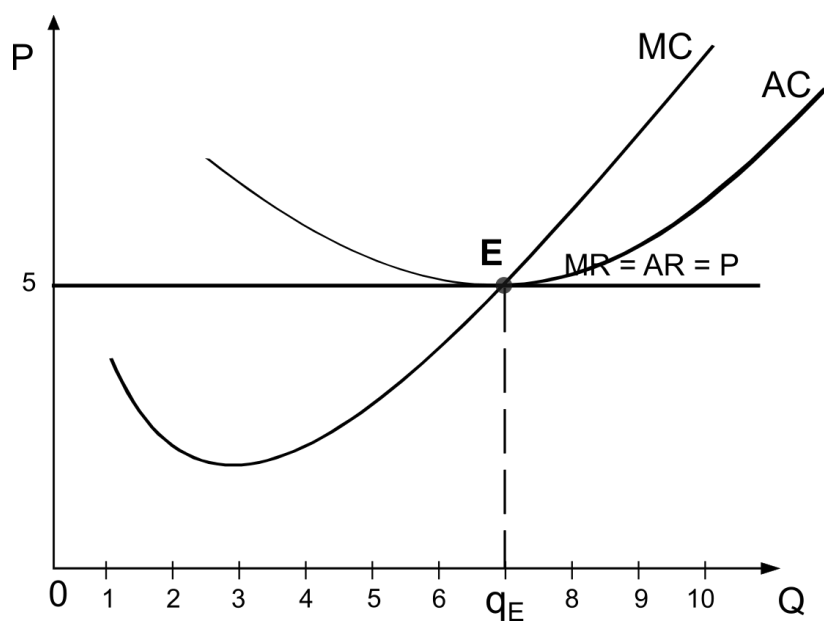
Obrázek 16: Zisk firmy – krátkodobá rovnováha

Rovnováha firmy v čase je závislá na tom, zda odvětví je v rovnováze (noví výrobci nemají motiv ke vstupu a výrobci odvětví nemají důvod výrobu opouštět), či nikoliv. Při rovnováze odvětví musí platit, že firmy působící v odvětví jsou schopny uspokojit požadavky poptávky a ze vztahu nabídky s poptávkou není vyvolávána tendence ke změně ceny. Příchod či odchod výrobců se řídí porovnáním AC a AR. V případě ztráty ($AC > AR$) výrobci odvětví opouští, v případě zisku ($AC < AR$) jsou naopak motivováni ke vstupu další firmy. Tím je vyvolávána změna nabídky a následně ceny. Motivace se vytrácí v situaci, kdy $AC = AR$. To je také podmínkou dlouhodobé rovnováhy firmy:

$$MC = MR = P = AR = AC$$

Obrázek 17: Dlouhodobá rovnováha firmy

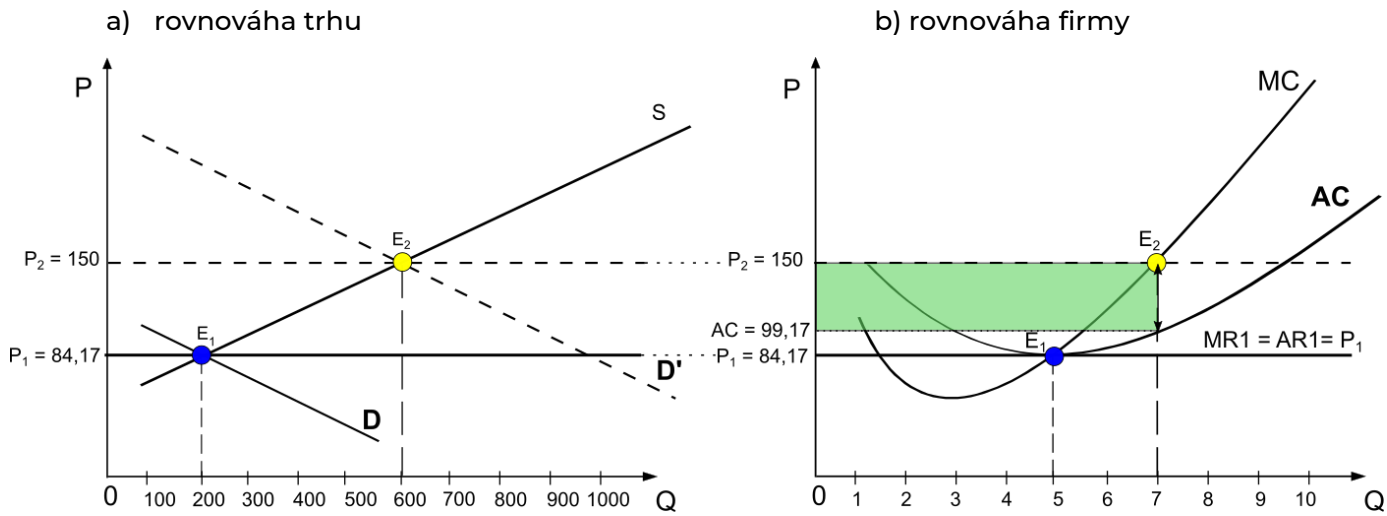
5.2 Efektivnost trhu dokonalé konkurence

Protože v následující kapitole se budeme zabývat nedokonalé konkurenčním trhem, je smysluplné nejdříve pomocí již zavedeného nákladového a příjmového aparátu popsat mechanismus cenové koordinace v prostředí, které nemůže být ovlivněno chováním jednotlivé firmy. ***Podívejme se, proč ekonomie vnímá dokonalé konkurenční trh jako kritérium vyhodnocování tržních situací.***

Právě skutečnost, že se jedná o poměry idealizované, umožňuje popsat obsah čisté tržní reakce. Následně nám poslouží k identifikaci odlišností v prosazování tržního mechanismu na reálných trzích nedokonalé konkurence a pomůže nám to ilustrovat důsledky vlivů významných tržních subjektů. Při hledání odpovědi na otázku, jak působí mechanismus trhu dokonalé konkurence, nám pomůže následující obrázek, na kterém jsou dva vzájemně závislé grafy. První ilustruje rovnováhu firmy a druhý rovnováhu trhu. Platnost grafu rovnováhy firmy musí být v podmínkách dokonalé konkurenčního trhu všeobecná, tudíž platí pro každou firmu.

Prosazování efektivnosti dokonalé konkurenčního trhu budeme ilustrovat následujícími obrázky. Nejdříve zachytíme vliv růstu tržní poptávky, který povede ke vzniku zisku firem v odvětví (obr. 18). V následujícím obrázku (18b) je zachycena reakce strany nabídky, která vede k obnovení dlouhodobé rovnováhy.

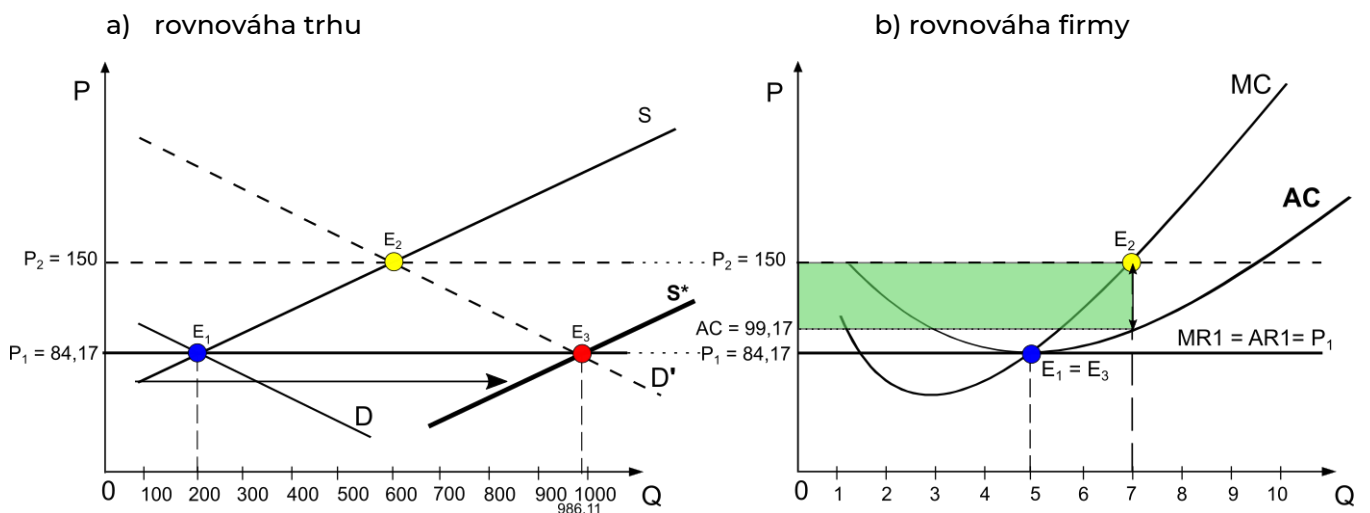
Obrázek 18: Růst D => růst ceny ($P_2 = MR_2$) => zisk

Jak spolu oba grafy souvisí? Jestliže na trhu se utvoří cena P_1 , pak musí platit, že je výslednicí střetu nabídky (S) a poptávky (D), jejich průnik je bodem rovnováhy trhu a je označen E_1 . Při této ceně jsou dokonale konkurenční firmě uhrazeny náklady. Situaci ilustruje rovnovážný bod E_1 , který odpovídá podmínce dlouhodobé rovnováhy firmy.

Při vyrovnání tržní nabídky s tržní poptávkou se vytvořila cena P_1 , při které jsou firmy v dlouhodobé rovnováze E_1 . Pokud dojde k růstu poptávky na trhu, utvoří se rovnováha trhu v novém průsečíku S a vyšší D' , tedy v bodě E_2 . Tím je určena vyšší tržní cena P_2 a firma utváří rovnováhu E_2 , při které dosahuje zisk (cena je vyšší než AC). Platí pro všechny firmy v odvětví, odvětví je ziskové.

Obrázek 18b: $AR > AC$ => vstup výrobců a růst nabídky (S) v odvětví na úroveň S^* => pokles ceny (P) => cena klesá z P_2 zpět na P_1

Zisk v odvětví ($AR > AC$) motivuje ke vstupu další výrobce, dojde k růstu tržní nabídky z S na S^* . Tím je vyvolán pokles ceny, který se zastaví, až nebudou mít další výrobci důvod ke vstupu do odvětví, (tedy při vyrovnání $AR = AC$). Po zvýšení tržní nabídky se rovnováha obnoví při

původní ceně P_1 , tentokrát jako výslednice průsečíku vyšší poptávky D' s vyšší nabídkou S^* , tedy v E_3 (průsečík D' a S^*). **Cena poklesla na původní úroveň a optimum firmy se navrácí do výchozího rovnovážného bodu ($E_3 = E_1$).** Noví výrobci vstupují, pokud je $AR > AC$ (motiv vstupu), rostoucí S působí na pokles ceny, tedy i AR . Při poklesu tržní ceny musí firma působící v odvětví omezit rozsah nabízeného množství a **omezí ho při původní ceně P_1 na původní úroveň.**

Popsaný vývoj na trhu znamená, že na rostoucí poptávku zareagoval trh a výrobci způsobem, kdy odvětví (díky vstupu dodatečných výrobců) produkuje více při původní ceně. Pro každého jednotlivého výrobce platí:

Cena mu opět uhrazuje AC a ty jsou minimalizovány.

Na trhu platí:

Je vyrovnána tržní nabídka s tržní poptávkou.

Na základě rozboru mechanismu fungování dokonale konkurenčního trhu můžeme konstatovat, že tento trh je efektivní. Viděli jsme, že:

- **Charakteristickým znakem chování firem je vyrábět takové množství produkce, při kterém dosahuje firma optima (množství odpovídající bodu vyrovnání), přičemž současně platí, že výroby se uskutečňují způsobem, při kterém jsou minimalizovány náklady na jednotku produkce – je dosahováno výrobní efektivnosti.**
- **To musí platit nejen pro firmy vyrábějící v rámci daného odvětví, ale také pro každé jiné odvětví.**

Jestliže na trhu vznikla situace, kdy pro firmu bylo výhodné vyrábět větší množství produkce, než odpovídá minimu průměrných nákladů (v našem případě rovnováha firmy E_2), vynutil si tržní mechanismus následný pokles ceny a obnovení rovnováhy doprovázené minimalizací nákladů na jednotku produkce ($E_3 = E_1$). O trhu a ekonomice splňující tento požadavek můžeme říct, že je efektivní, neboť dosahuje:

- **výrobní efektivnost:** výroba je uspořádána způsobem, při kterém výrobci vyrábí nejefektivněji (minimalizují průměrné náklady na jednotku produkce = vyrábí množství odpovídající minimu AC);
- **alokační efektivnosti:** výroba poskytuje spotřebitelům nejvyšší možnou kombinaci komodit při daných zdrojích a technologii. Na trh se dodává největší množství, které za daných podmínek může být opakovaně vyprodukováno a realizováno ($S = D$).

Ke stejnému poznatku o fungování dokonale konkurenčního trhu dospějeme i v dalších dvou případech (obě situace jsou ilustrovány v grafickém dodatku ke kapitole).

(1) Reakce firem a trhu na pokles tržní poptávky

- Pokles poptávky vyvolá na trhu pokles tržní ceny (průsečík nižší poptávky s původní nabídkou).
- Na cenový pokles reagují firmy omezením výstupu. Bod vyrovnání, který je rovnovážným bodem firmy, se posouvá po křivce MC doleva dolů.
- Firmy v odvětví se dostávají do ztráty ($p = AR < AC$).
- Postupný odchod firem z odvětví povede k poklesu tržní nabídky.
- Nová rovnováha trhu se utváří při vyšší ceně (bod rovnováhy trhu se posouvá po poptávkové křivce nahoru, úměrně k poklesu tržní nabídky).
- Jakmile dosáhne odchod firem z odvětví úrovně, při které pokles tržní nabídky umožní vytvoření ceny na výchozí úrovni ($p = AR = AC_{\text{minimální}}$) je nejen trh, ale i odvětví v rovnováze.
- Je dosaženo nejen alokační efektivity trhu, ale je obnovena i efektivnost výrobní.

(2) Impuls ke změnám je vyvolán zdokonalením, které provedla firma v odvětví

- Pokud zavedla firma zdokonalení (MC a AC se posouvají doprava a směrem dolů) znamená to, že její bod vyrovnání je utvořen původním $MR = p$ a nových MC). Protože došlo k poklesu AC, firma dosahuje zisku.
- Tržní podíl firmy je zanedbatelný, na rovnováhu trhu uvedená skutečnost nemá vliv.
- Z předpokladů dokonalé konkurence plyne, že ostatní firmy vyhledávají možnost zdokonalení a snížení nákladů a pokud existuje, stává se i ostatním firmám dostupné.
- Pokud firmy provádí zdokonalení, pak to znamená, že směrem doprava se posouvají náklady firem v odvětví a tím dochází rovněž k posunu tržní nabídky.
- Posunu tržní nabídky doprava (růst S) odpovídá vznik nové rovnováhy trhu, E určen původní tržní poptávkou a novou větší tržní nabídkou, tedy větší množství při nižší ceně.
- Na klesající cenu reagují výrobci omezováním výroby, neboť pokles ceny znamená pokles MR a bod vyrovnání se posouvá po MC směrem dolů.
- Cenový pokles se ustálí na úrovni $p = AR = AC_{\text{minimální}}$.
- Je dosaženo nejen alokační efektivity trhu, ale je obnovena i efektivnost výrobní.
- **Poznámka:**

Z tvaru poptávkové křivky a úrovně rovnovážné ceny vyplývá, že uspokojena je pouze ta část poptávky, která je ochotna platit rovnovážnou cenu (uplatňuje se omezovací funkce ceny). Na

straně tržní poptávky jsou i takoví kupující, kteří jsou ochotni platit cenu vyšší. Plocha zobrazující rozdíl mezi poptávkovou křivkou (vyjadřující cenu, kterou jsou spotřebitelé při daných množstvích ochotni platit) a skutečně placenou cenou tvoří **tzv. spotřebitelský přebytek**, který je v bodě rovnováhy maximalizován. **Maximalizace spotřebitelského užítku je vlastností alokační efektivity trhu.**

Shrnutí

Na dokonale konkurenčním trhu je cena vůči firmě objektivní, ale firma může prodávat dodatečnou produkci za stejnou cenu. Její $MR = AR$ a je konstantní. Rovnováha firmy je určena bodem vyrovnání. Pokud ale platí, že cena je větší než AC (zisk) nebo menší než AC (ztráta), bude tím vyvolána změna množství firem v odvětví, a tedy i tržní nabídky. Důsledkem bude nová tržní cena, která bude odpovídat minimu AC . Trh je výrobně i alokačně efektivní.

Kontrolní otázky

- 1) Na dokonale konkurenčním trhu je nabídka dokonale pružná. Rozhodněte, zda tvrzení platí.
- 2) Jak souvisí tzv. bod vyrovnání s rovnováhou firmy?
- 3) Jak souvisí AR a AC s rovnováhou firmy?
- 4) Co musí platit pro vztah mezních nákladů a mezních příjmů, pokud firma dosahuje zisk?
- 5) Kdy jsou firmy motivovány ke vstupu do odvětví, kdy k odchodu z odvětví?
- 6) Jedná se o krátkodobou nebo dlouhodobou rovnováhu?
- 7) Popište a vysvětlete tržní reakci, jestliže firma byla v rovnováze a došlo k poklesu tržní poptávky.

Pojmy k zapamatování

rovnováha firmy, krátkodobá rovnováha, efektivnost trhu, výrobní efektivnost, alokační efektivnost

6 Neefektivnost nedokonale konkurenčních trhů

Cíl studia

Obsah kapitoly sleduje vysvětlení působení mechanismu trhu v podmínkách nedokonalé konkurence, s cílem ukázat:

- že i na těchto trzích dochází k utváření rovnováhy;
- rovnováha, na rozdíl od podmínek dokonale konkurenčního trhu, je provázena alokační i výrobní neefektivností.

Průvodce studiem

Současné tržní struktury jsou produktem změn, které se intenzivně prosazovaly od technické revoluce na konci 19. století. Proto je úvodní část věnována základním souvislostem a projevům nedokonalé konkurence na trzích. Na reálně existujících trzích se můžeme setkat s různými podobami nedokonalosti. Výklad dopady na fungování trhu ilustruje pomocí monopolu, kde jsou důsledky jednoznačně identifikovatelné. V závěrečné části jsou vysvětleny možnosti protimonopolní regulace.

6.1 Základní souvislosti vzniku nedokonale konkurenčních trhů

Východiskem pro rozvoj tržního hospodářství byla **průmyslová revoluce**. Zahájení procesu zavádění strojů do výroby vytvořilo předpoklady přechodu ke strojové velkovýrobě. Průmyslová revoluce měla mnoho aspektů, z nichž pro naše potřeby jsou důležité především následující:

- Vzniká **kapitalistická továrna**, podnik představující kooperaci strojů. Od tohoto období je dělba práce ve výrobě trvale odvozována od kooperace strojů. **Pracovní síla ztrácí své dominující postavení ve výrobě, mění se v obsluhu.**
- Vedle toho, že roste váha kapitálových statků ve výrobě, **roste rozsah (množství) kapitálových statků nutných k podnikání.**
- Celkový vzestup výrob přináší **růst rozměrů trhů.**

Toto období bývá v ekonomické literatuře označováno jako **kapitalismus volné soutěže** (asi do konce 60. let 19. století) a trhy se svým charakterem v těchto podmínkách nejvíce přibližovaly předpokladům dokonalé konkurence.

Ekonomika tohoto období měla homogenní strukturu, což bylo možno charakterizovat následujícími znaky, které současně postihují obraz výrobní jednotky:

- **Firmy působící v jednotlivých odvětvích byly srovnatelné** co do velikosti kapitálových statků a objemu tržní produkce, úrovně používané techniky a technologie. Existující rozdíly byly řádově nevýznamné.
- **Postavení firem bylo vratké (labilní)**, neboť firmy dodávaly pouze malou část celkové nabídky odvětví. Odtud byla odvozena jejich silná závislost na trhu.
- **Tržní cena byla pro firmu jednoznačně objektivní veličinou.**
- **Množství kapitálu potřebné pro podnikání v jednom odvětví umožňovalo podnikat i v jiném odvětví.** Protože neexistovaly zábrany vstupu do odvětví, byl tím usnadněn přesun kapitálu mezi odvětvími.
- Z hlediska organizační podoby firmy bylo typické, že **firemní kapitál byl rodinným kapitálem a činnost řídil vlastník kapitálových statků.**

Uvedené podmínky nutně orientovaly činnost firmy na posilování stability, konkurenceschopnosti, růstu tržního podílu. Působil intenzivní tlak na přeměnu úspor v tvorbu kapitálových statků (investice). Prosazoval se intenzivně stimulační a diferenciací efekt působení tržního mechanismu, který nutně vyústoval do tendencí:

- K růstu objemu kapitálu potřebného k podnikání (**zvyšuje se koncentrace kapitálu**).
- Růstu kapitálového vybavení práce, tj. vzrůstal poměr kapitálových statků k používané práci (**substituce práce kapitálem**).
- Snižování počtu firem v rámci odvětví, růst prosperujících se uskutečňoval likvidací (zánikem, pohlcením, odkoupením) firem, které v konkurenci neuspěly.

Ve druhé polovině 19. století se prosazuje technická revoluce, opírající se o celou soustavu nových vědeckých poznatků aplikovaných ve výrobě. **Výsledkem byla zásadní proměna tradičních a vznik celé řady nových odvětví.**

Z hlediska fungování tržního mechanismu je závažnou změnou **proměna homogenní struktury hospodářství na strukturu heterogenní**. Pro ni se stalo charakteristické, že od konce 19. století v rámci jednotlivých odvětví **soutěží firmy, jejichž ekonomická síla je rozdílná, mnohdy jsou ekonomicky nesouměřitelné**. Vznik, existence a rozvoj velkých (dominantních) firem byl velmi úzce spjat s průběhem změn ve výrobní základně.

Rodinné firmy v individuálním vlastnictví začaly být nahrazovány nově vznikajícími obchodními společnostmi. Ty a utvářející se sdružení představovaly ekonomickou sílu schopnou využívat nejprogresivnějších technologií. Tím docházelo k postupné proměně vnitřní struktury odvětví, formovala se oligopolní struktura trhů jednotlivých odvětví (rozhodující postavení několika málo firem s významným tržním podílem, který jim umožňoval ovlivňovat výši tržní ceny).

Dopady změn na charakter konkurence byl zřejmý. Rozvoj oligopolní struktury se projevil změnami forem konkurence. Konkurojící firmy se odlišily ekonomickou silou i stabilitou. Technologický předstih doprovázený nižšími náklady umožnil velkým firmám snadno eliminovat slabší konkurenty. Na druhé straně se nová kvalita trhů, tzn. konkurence mezi velkými firmami, stala okolností zpochybňující klasický nástroj konkurenčního boje, cenovou konkurenci. Vzhledem k síle a odolnosti velkých firem by se proměnila v dlouhodobou cenovou válku znamenající ztráty a nejasný výsledek.

Vzhledem k malému počtu velkých firem se objektivně vytvořila situace vytvářející dobré východisko k dohodě o společném postupu, případně kapitálovému spojení. Dohody, které se uzavírají, mohou být krátkodobé, nebo dokonce i pro jednotlivé tržní operace či jednorázovou transakci. Dohody tohoto typu jsou nepevné, často porušované. **Firmy usilují o dohody, které by stabilizovaly realizaci výhody, nebo k výhodě vedly.** Vznikaly organizační struktury, prostřednictvím nichž se realizují monopolní výsady (např. kartel).

Pro současné trhy platí, že jsou pod vlivem faktorů vyvolávajících nedokonalosti prostředí. K hlavním patří:

- **Rozhodující část nabídky je soustředěna do okruhu několika málo velkých firem.**
- **Ostatní firmy odvětví se podřizují** tržní a zejména cenové politice dominantních firem.
- **Firmy usilují o vyčlenění specifické poptávky po vlastní produkci.** Systematicky usilují o vytváření individuálního trhu. K tomu využívají diferenciaci produkce, prodejních podmínek, snahu maximálně vyhovět zákazníkovi.
- **Na reálném trhu zpravidla není produkce volně zastupitelná substituty.**

6.2 Rovnováha výrobce v postavení monopolu

Případ monopolního výrobce dodávajícího celkový objem nabídky představuje nejvyhraněnější podobu nedokonalé konkurence. **Výsada, o kterou se monopol opírá, vytváří výhodné předpoklady pro maximalizaci rozdílu mezi celkovým příjmem a celkovými náklady.** Tento rozdíl obsahuje trvalé a vysoké ziskové zvýhodnění. Je to umožněno tím, že monopol využívá nástrojů, které nemá k dispozici nemonopolní firma.

V podmínkách dokonalé konkurence je firma omezena, při snaze maximalizovat zisk, na možnost zvyšovat objem produkce a snižovat náklady (zaváděním zdokonalení, zejména nové techniky či technologie). **Monopolní firma využívá překážek vstupu do odvětví.**

Základní odlišnost utváření rovnováhy na monopolním trhu spočívá v tom, že monopolní výrobce není v postavení, kdy se musí pasivně podřizovat poptávce. Monopolista je schopen při dané tržní poptávce vyvíjet určitý tlak na trh. Vyhledává takové množství výstupu, které mu při dané poptávce bude garantovat maximalizaci zisku **a trh je nucen toto chování nabídky respektovat.**

Neznamená to, že praktiky monopolu jsou založeny na ignorování poptávky, k poptávce přihlíží a nemůže tomu být jinak, neboť:

- **Monopol je tržním producentem**, jehož existence je nutně spojena s možností realizace produkce na trhu.
- **Poptávka je funkce vyjadřující ochotu nakupovat** daný produkt, a to v různém množství při různých cenách.
- V reálných tržních podmínkách **existují substituty**, které mohou statky produkované monopolem zastoupit ve spotřebě (nebo alespoň existuje možnost vzdát se spotřeby určitého statku).

Proto ani monopolní trh nemůže být absolutní nadvládou, diktátem. Spotřebitel má vždy možnost se svobodně rozhodnout, že zboží nekoupí. Charakter poptávky je faktorem, který nutně určuje jednu stranu rozhodování monopolu, při snaze maximalizovat zisk. Druhou stranou jsou náklady. Přesněji, **monopolní firma vychází jako každá jiná firma, z porovnání mezních nákladů a mezního příjmu**. V podmínkách nedokonalé konkurence, **je firma svým chováním** (zvětšováním či omezováním množství dodávané produkce) schopna měnit tržní situaci.

Vydeme-li z dané úrovně poptávky po produkci firmy, která má významný tržní podíl (v případě monopolu představuje celou stranu nabídky), potom je taková firma schopna realizovat větší množství produkce pouze za nižší cenu. To znamená, že **v podmínkách nedokonalé konkurence je mezní příjem klesající**.

Současně platí, že průměrný příjem s rostoucím objemem realizované produkce také klesá. V grafickém zobrazení bude navíc **křivka průměrného příjmu současně tržní poptávkovou křivkou**. Tržní poptávka je současně poptávkou po produkci monopolu.

Poznámka:

tato skutečnost plyne přímo z definice obou veličin. Jestliže tržní poptávka vyjadřuje ochotu nakupovat, pak vyjadřuje (předem, tj. ex-ante), za jakou cenu je určité množství na trhu realizovatelné. Průměrný příjem naopak sděluje ex-post, za kolik byl v průměru na trhu realizován statek, pokud ho bylo dodáno určité množství.

Pokud budeme hledat podmínky, za nichž je monopolista v rovnováze, pak za předpokladu, že poptávka na trhu je dána, musíme odpovědět na následující otázky:

- Jaký bude rozměr nabízené produkce a jaká bude jeho cena?
- Co z rozhodnutí monopolu vyplývá pro tržní situaci a tržní poměry?
- Co z existence monopolu plyne pro spotřebitele a pro výrobu?

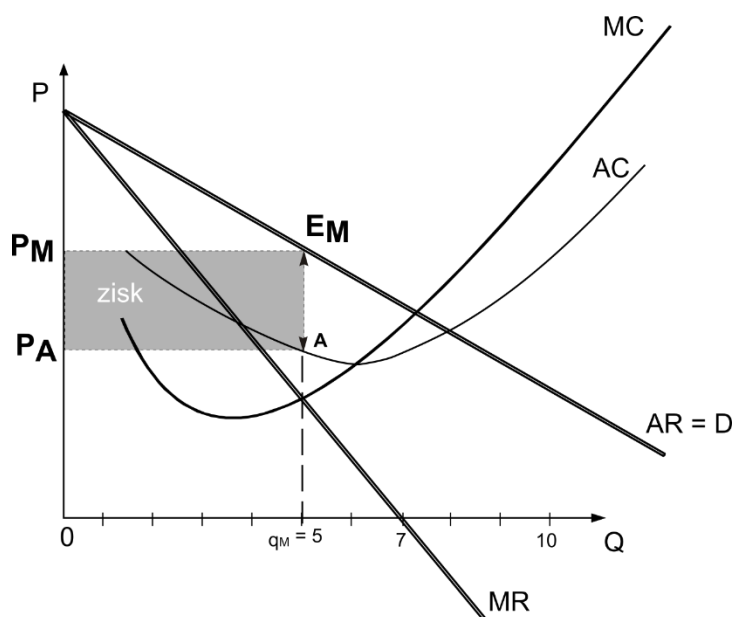
Rozbor utváření rovnováhy monopolu by na tyto otázky měl dát odpověď.

Již víme, že **pro firmu je optimální rozměr produkce, při kterém dochází k vyrovnání mezních nákladů s mezním příjmem ($MC = MR$)**. Jestliže tento rozměr označíme q_M víme, že firma vyšší produkci na trh nedodá, neboť rozšíření by se realizovalo na úkor ziskovosti.

Průsečík křivek MC a MR určuje optimální (rovnovážné) množství produkce, a tedy poslouží k odvození rovnováhy i v případě monopolního výrobce.

Obrázek 19: Rovnováha monopolu

Jaké důsledky má pro tržní cenu, že nabídka bude mít rozměr právě q_M . Především, rozměr koupěschopné poptávky umožňuje, aby toto množství bylo realizováno za cenu P_M . Tato cena je **vyšší než průměrné náklady produkce q_M** . Jejich výši odpovídá bod A a cena P_A .

Cenou P_M se realizuje přebytek průměrného příjmu nad průměrnými náklady ($AR - AC$), který je ekonomickou realizací monopolu. **Obsah obdélníka s vrcholy P_A , P_M , E_M , A představuje celkový rozměr zisku, který realizuje monopol navíc, při prodeji produkce q_M** . Právě v možnosti realizovat za cenu zabezpečující monopolní zisk se projevuje tržní síla monopolu, který ve vztahu k ceně má **pozici cenového tvůrce**. Na rozdíl od firmy v podmínkách dokonalé konkurence, která je cenovým příjemcem. Cena je taková, protože monopolista se rozhodl produkovat množství q_M .

Souvislosti znázorněné na obrázku 19 dávají zároveň odpověď na otázku, proč se ekonomická teorie staví kriticky k monopolním praktikám, čímž jsou dány odpovědi i na další výše položené otázky. Z hlediska monopolu je rozhodnutí omezit rozsah produkce při množství q_M pochopitelně racionální. Firma zabezpečuje maximální úroveň efektivnosti výroby, měřenou masou realizovaného zisku. Z hlediska spotřebitelů (společnosti) však toto rozhodnutí obdobný charakter nemá. Mezní užitečnost na trhu spotřebitelů vyjadřuje poptávková křivka, která vyjadřuje ochotu společnosti platit za výrobek. **Mezní náklady protínají poptávkovou křivku vpravo od bodu určujícího rovnováhu monopolu**. Tzn., jejich průsečík odpovídá většímu rozsahu produkce.

Jaké závěry je možno vyvodit z rozboru rovnováhy monopolu:

- **Monopol má tendenci omezovat výrobu a rozsah nabízené produkce.** Tento rozsah je vždy menší, než odpovídá maximalizaci užítku spotřebitelů. **Té by bylo dosaženo, pokud by bylo produkováno množství odpovídající průsečíku tržní poptávky s tržní nabídkou. Nabídku představuje pouze monopol, resp. jeho MC.**

- **Jakémukoliv omezení výroby zákonitě odpovídá vyšší cena**, což je další podstatná výtka směřující proti monopolům.

Kritika monopolů zdůrazňuje tři prvky:

- (1) Monopol **nevyrábí s nejnižšími možnými náklady na jednotku produkce**, neminimalizuje AC (**zdražuje výrobu**). Tato výtka upřesňuje obsah předcházející. V případě monopolu je tato úroveň ceny v zásadě vyloučena.
- (2) Monopol má tendenci omezovat rozsah nabídky, **omezuje výrobu a tím i spotřebu**. Chová se alokačně neefektivně.
- (3) **Ceny**, za které monopol realizuje, **jsou vyšší než ceny, které by se utvořily na trhu dokonalé konkurence**. Cena je trvale nad úrovní MC i AC.

6.3 Protimonopolní regulace

Ve všech vyspělých tržních ekonomikách se můžeme setkat se snahou uskutečňovat protimonopolní regulaci, a to z důvodů uvedených v předchozí subkapitole.

Představa vytvoření trhů bez monopolních výhod je iluzí, neboť právě soutěž je faktorem, který nutí firmy k získání výhody (to není negativní vlastnost soutěže). Snaha získat výhodu je obsahem konkurence a záruka možnosti podnikat i v budoucnu.

Proto se postupně prosadilo do činnosti protimonopolních institucí vědomí, že s monopoly a monopolními vlivy se nejen musí, ale také dá žít, že jsou to vlivy od tržního prostředí neoddělitelné. Výsledkem je snaha **hledat nástroje, pomocí nichž by byl monopol usměrněn do "přijatelného" postavení**. Je sledována oblast cen a cenové politiky firem, dodržování pravidel hospodářské soutěže.

Hlavními nástroji regulace jsou:

- **Zákonné normy**, kterými může být vytvořeno prostředí postihující zneužívání výhody. Protikartelové či protitrustové zákonodárství, které může obsahovat i požadavek rozpuštění firmy, jestliže průkazně přeměňuje své postavení v "nepřiměřené" zisky. V podmínkách ČR je takovým nástrojem zákon na ochranu hospodářské soutěže č. 143/2001 Sb. a jeho novely, které upravují ochranu soutěžního prostředí proti jejímu vyloučení, omezení nebo narušení. Za prostředky narušující soutěžní prostředí jsou dle zákona považovány především: dohody mezi soutěžiteli, zneužití dominantního postavení, spojování soutěžitelů.
- **Daňová politika státu**, obvykle založená na progresivní metodě zdanění, která odčerpává nejvyšší podíl z nejvyšších zisků. Je to nástroj přerozdělování vytvořených důchodů, kterému se budeme věnovat při výkladu fiskální politiky státu v makroekonomii.

- **Stát** může usilovat o oslabení monopolních výhod tím, že **vstoupí do podnikání** v daném odvětví. Může jít o státní podnik (ten nemusí nutně sledovat ziskové kritérium) nebo určité formy státní spoluúčasti při podpoře konkurenčních firem. Může se jednat o opatření usnadňující vstup soukromých subjektů do odvětví a na trhy.

Uvedený přístup je založen na možnosti **využívat vlastnosti tržního prostředí k regulaci či ovlivňování monopolu**. Přitom je možno využít dvou základních přístupů:

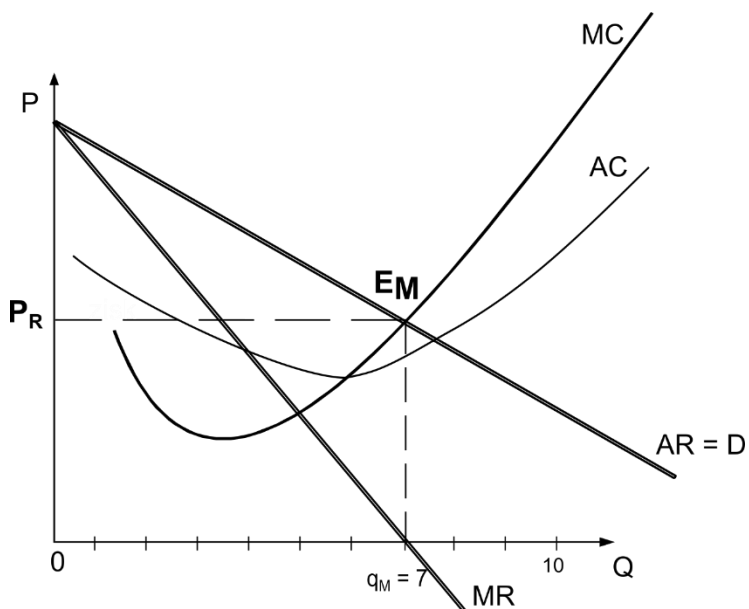
(1) *stimulace konkurenčního prostředí,*

(2) *cenová regulace*

Otázka cenové regulace má své stoupence, ale má mnoho odpůrců, kteří zdůrazňují její negativní stránky. Především:

- **Administrativní stanovení ceny ji zbavuje tržního charakteru** a je s tím spojeno potlačení nebo zkreslení informační funkce ceny. Navíc existuje riziko, že cena může být stanovena příliš nízko nebo vysoko a nutně tak způsobí další následné disproporce.
- Nastavení regulované ceny znamená, že monopol může prodávat právě za tuto cenu každou další jednotku produkce. Tedy regulovaná cena se stává jeho mezním příjmem. Optimální výstup monopolu je určen průsečíkem regulované ceny s MC.

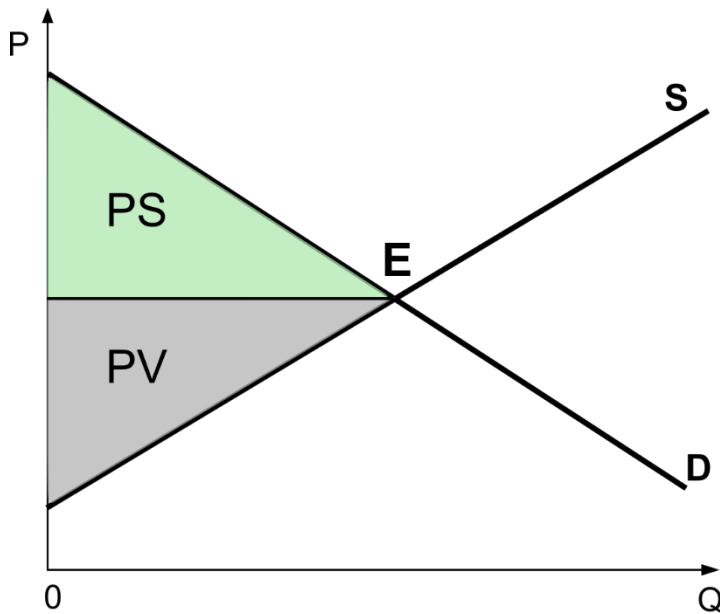
Obrázek 20: Regulovaná cena na úrovni MC

Je zřejmé, že snahy protimonopolní regulace vychází ze skutečnosti, že v zobrazené rovnováze monopolu je zřetelně čitelná **tržní neefektivnost – výrobní i alokační**. Všimněme si, že v předchozím obrázku je regulovanou cenou dosaženo alokační efektivity. Produkuje se množství, odpovídající průsečíku nabídky trhu (MC monopolu) s tržní poptávkou (představuje průměrný příjem monopolu AR).

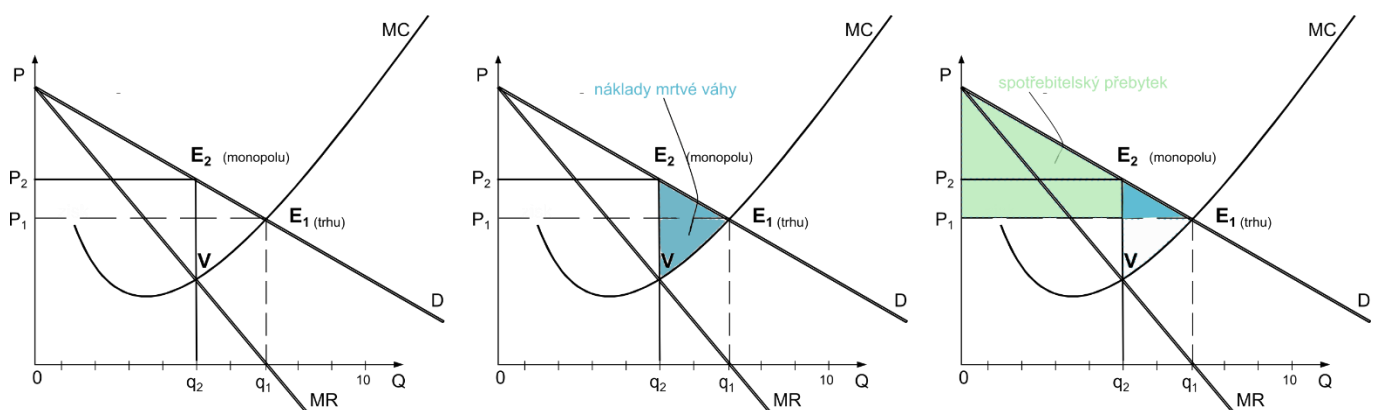
Obrázek 21: Přebytek výrobce (PV) a přebytek spotřebitele (PS)

Pokud se utváří rovnováha v průsečíku tržní nabídky a tržní poptávky, dochází k maximalizaci spotřebitelského užitku a je dosaženo stavu alokační efektivity. Větší množství produkce jsou výrobci schopni dodat pouze za vyšší cenu, ale za vyšší cenu již poptávka větší množství nekoupí. Je maximalizováno nabízené množství za daných podmínek.

Při rovnováze monopolu, nastává obecně stav alokační neefektivity. Ztráta alokační efektivity se ilustruje vznikem nákladů mrtvé váhy. V následujícím obrázku 22 jsou ilustrovány trojúhelníkem E_1 , E_2 , V (bod vyrovnání). Pokud bychom měli slovně vyjádřit, jedná se o *nerealizované přebytky spotřebitelů a výrobce (monopolisty), ke kterým došlo v důsledku omezení výroby z rozsahu q_1 na menší q_2* .

Obrázek 22: Náklady mrtvé váhy a dopad na spotřebitelský přebytek

Omezení výroby je nutnost, neboť rovnováha monopolu je odvozena pomocí bodu vyrovnání $MC = MR$. Všimněme si, že omezením výroby na q_2 došlo ke dvojitmu omezení spotřebitelského přebytku. První část představuje nerealizovaný přebytek v důsledku omezení výroby (je součástí nákladů mrtvé váhy). Druhá část je důsledkem vzestupu tržní ceny. Vyšší cena, za kterou realizuje monopol (P_2) snižuje přebytek spotřebitele ve prospěch přebytku výrobce. Monopol prodává za cenu $P_2 > P_1$ a nabízí množství $q_2 < q_1$.

Shrnutí

V důsledku rozvoje techniky a technologií došlo koncem 19. století ke vzniku nedokonalé konkurenčních tržních struktur. Jejich základním znakem je schopnost významných tržních subjektů ovlivňovat tržní situaci a tržní cenu. Na příkladu monopolu je zřejmé, že rovnováha trhu nastává v situaci, kdy je vyráběno menší množství, než odpovídá průsečíku nabídky a poptávky (alokační neefektivnost) a současně je vyráběno v podmínkách, kdy nejsou minimalizovány náklady.

Kontrolní otázky

- 1) Charakterizujte homogenní strukturu ekonomiky.
- 2) Čím se projevuje na trzích nedokonalá konkurence?
- 3) Proč je mezní příjem monopolu klesající?
- 4) Graficky znázorněte zdražování výroby monopolem.
- 5) Znázorněte náklady mrtvé váhy a vysvětlete jejich dopad na přebytek spotřebitele.
- 6) Co se označuje jako alokační neefektivnost?

Pojmy k zapamatování

monopol, nedokonalá konkurence, zdražování výroby, omezování výroby, náklady mrtvé váhy, protimonopolní regulace, přebytek výrobce, přebytek spotřebitele

7 Utváření cen na trhu výrobních faktorů

Cíl studia

O způsobu alokace zdrojů se rozhoduje na trzích výrobních faktorů. Cílem je pochopení:

- trhu výrobních faktorů jako specifického trhu, odvozeného od trhu výrobků a služeb;
- že z hlediska efektivnosti užívání zdrojů je právě na trhu výrobních faktorů rozhodováno o tom, zda alokace bude umožňovat efektivní fungování firem a trhů;
- motivace jednání tržních subjektů.

Průvodce studiem

V úvodní části bude vysvětlen vztah mezi trhem výrobků a služeb a trhem výrobních faktorů, s důrazem na předpoklady fungování. Poté budou zavedeny veličiny umožňující pochopení utváření poptávky po výrobních faktorech (MC výrobního faktoru a příjem z mezního produktu výrobního faktoru MRP_{VF}). K vysvětlení utváření poptávky po výrobních faktorech, kterou představují firmy, je využita teorie mezní produktivity, která představuje jeden ze základních stavebních kamenů k pochopení ekonomických souvislostí.

7.1 Specifika trhu výrobních faktorů

Ceny výrobních faktorů se utváří na trzích výrobních faktorů a sehrávají klíčovou roli v procesu alokace zdrojů do jednotlivých výrob. Řešení, které trh výrobních faktorů poskytne, předznamenává úroveň budoucího souladu mezi požadavky poptávky a reálnou nabídkou, ale také to, jak efektivně budou v ekonomice využívány omezené zdroje. Fungování trhu výrobních faktorů je závislé na tom, jak jsou tržní subjekty schopny přetransformovat signály trhu výrobků a služeb do požadavků na trhu výrobních faktorů. Jakékoliv bariéry stojící v cestě tržní cenové informaci vytvářejí reálné deformační tlaky na trhu výrobních faktorů.

I na trhu výrobních faktorů je cena výslednicí střetu nabídky s poptávkou, ochoty výrobní faktory prodat či pronajmout a na druhé straně ochoty za ně zaplatit.

Chceme-li pochopit mechanismus trhu výrobních faktorů, musíme nejdříve vymezit:

Kde je zdroj specifík trhu výrobních faktorů? Jsou dána především:

- **Charakterem spotřeby, tzn. výrobní spotřebou.** Výrobní faktory se stávají zdrojem tvorby nových statků při své spotřebě. Víme však, že mohou být používány v různých

kombinacích, jejichž produktivnost je technologicky podmíněna. **Proto i poptávka po výrobních faktorech je technologicky podmíněná.**

- **Na straně poptávky, která je poptávkou odvozenou, vystupují firmy motivované především maximalizací zisku.** I když zůstává plně zachována základní zásada směny, že směna musí přinášet směřujícímu subjektu užitek, skutečností je, že kupujícímu (firmě) neslouží k uspokojování konečné osobní spotřeby. **Proto nemůžeme motivaci poptávky vysvětlovat pomocí teorie mezní užitečnosti.** Poptávka je representována subjekty, které nakupují výrobní faktory proto, aby pomocí nich vytvořenou produkci realizovaly na trhu. Obecným cílem realizace je maximalizace rozdílu mezi tržbami a náklady. Právě náklady představují pojítka s trhem výrobních faktorů.
- **Domácnosti představují nabídkovou stranu trhu výrobních faktorů** a jejich chování je motivováno maximalizací užitku. Za služby výrobních faktorů pobírají domácnosti důchody, které používají na nákupy výrobků a služeb.

Zdůraznili jsme, že z hlediska krátkého období mohou být firmy motivovány k nákupu dodatečných výrobních faktorů. Přitom ovšem platí, že **mezní produkt jednotlivých výrobních faktorů klesá, a klesá tudíž i příjem z mezního produktu.** Tato veličina bude v dalším výkladu hrát rozhodující roli, proto zdůrazněme:

Příjem z mezního produktu je dodatečný příjem, který firma získává díky zapojení dodatečné jednotky výrobního faktoru do výroby, přičemž ostatní vstupy zůstávají neměnné.

Je to dodatečný příjem (změna celkového příjmu) dosažený na trhu realizací mezního produktu daného výrobního faktoru.

Tím se nám nabízí odpověď na otázku, čím je motivována poptávka po výrobních faktorech. Pokud firma nakoupí dodatečnou jednotku výrobního faktoru, zakládá se tím vznik mezního produktu a jeho realizací získává firma přírůstek tržby v podobě příjmu z mezního produktu. Současně však platí, že pořízení dodatečné jednotky výrobního faktoru je spjato s peněžními výdaji, které můžeme označit jako mezní náklad na výrobní faktor (MC_{VF}). U této veličiny je snadno odvoditelná tendence jejího vývoje.

Jaké platí tendence u obou veličin, které firma poměřuje na trhu výrobních faktorů. To, co firmě přinese výrobní faktor, je příjem z mezního produktu. Naproti tomu pořízení dodatečné jednotky výrobního faktoru je spjato s náklady na jeho získání (mezní náklad na výrobní faktor). Pro uvedené veličiny platí rozdílné tendence, které nabídnou odpověď na motivaci firmy.

Platí:

- **Příjem z mezního produktu výrobního faktoru vykazuje, od určitého rozsahu zapojení výrobního faktoru, klesající tendenci, protože mezní produkt od určitého množství daného výrobního faktoru klesá, přičemž cena, za kterou je realizovatelný na trhu je:**

- **klesající** (realizace dalších jednotek je podmíněna poklesem ceny v podmínkách nedokonalé konkurence)
  - **konstantní** (v dokonalé konkurenci firma realizuje každou další jednotku produkce za stejnou cenu)
- **Mezní náklady výrobního faktoru jsou**
    - **konstantní** (firma v podmínkách dokonalé konkurenčního trhu může nakoupit každou další jednotku výrobního faktoru za stejnou cenu), nebo
    - **rostoucí** (na nedokonalé konkurenčním trhu).

Vidíme, že vývojové tendence veličin, které stojí v pozadí rozhodnutí o jejich nakoupení, jsou rozdílné a odpověď na otázku optimálního množství výrobního faktoru je dána splněním podmínky:

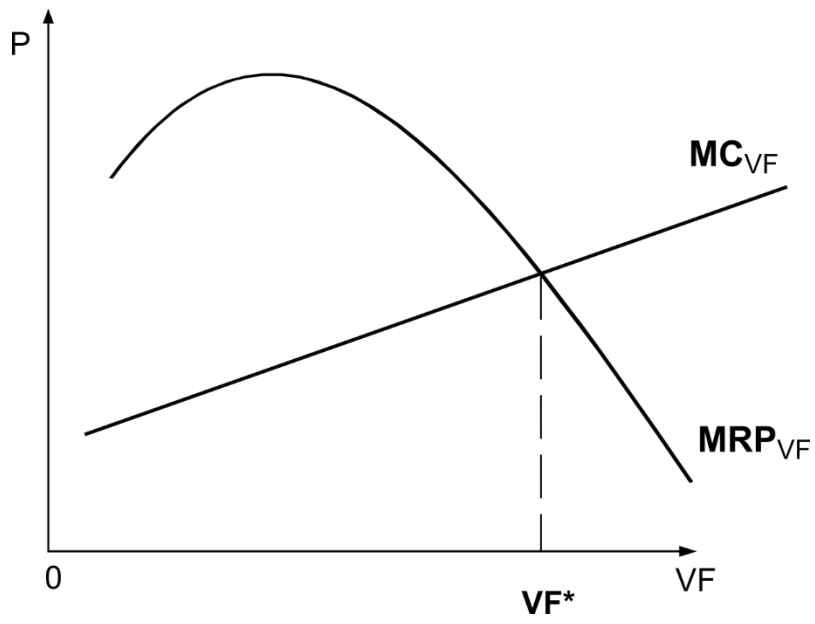
$$\text{MRP}_{\text{VF}} = \text{MC}_{\text{VF}}$$

Jak již bylo uvedeno, v případě dokonalé konkurenčního trhu by byly mezní náklady výrobního faktoru konstantní. Pokud rostoucí poptávka po výrobním faktoru jeho cenu zvyšuje, roste náklad na dodatečnou jednotku výrobního faktoru (MC_{VF}).

Jestliže mezní náklady výrobního faktoru jsou menší než příjem z mezního produktu, bude podnikatel nakupovat další jednotky výrobního faktoru a rozšiřovat výrobu.

Naopak, nastane-li situace, že $\text{MC}_{\text{VF}} = \text{MRP}_{\text{VF}}$, je pro podnikatele nepřijatelné poptávat další výrobní faktor. Pokud by poptával, pak by platila opačná nerovnost a příjem z mezního produktu by byl pod úrovní mezních nákladů výrobního faktoru. Pokud situace nastává, firma omezí využívání výrobního faktoru, tím se sníží rozsah výroby a vzroste příjem z mezního produktu (až na úroveň mezních nákladů výrobního faktoru). Stav rovnováhy vyjadřuje rovnost mezi oběma mezními veličinami.

Obrázek 23: Vztah mezního příjmu z dodatečné jednotky výrobního faktoru a mezních nákladů výrobního faktoru

Vidíme, že při uvedených tendencích obou veličin dochází k jejich vyrovnání při určitém rozsahu používaného množství variabilního výrobního faktoru. V našem obrázku se jedná o množství VF*, při kterém platí:

$$\text{MRP}_{\text{VF}} = \text{MC}_{\text{VF}}$$

Tato rovnost má silnou vypovídací hodnotu. Pokud by bylo najato menší množství výrobního faktoru, pak by platilo, že každá další jednotka by firmě přinesla na straně příjmů vyšší přírůstek, než jak zatížila stranu nákladů. Je zřejmé, že firma upřednostní množství VF* před množstvím menším. Ale firma upřednostní toto množství i před kterýmkoliv větším, neboť v tom případě by platilo, že na dodatečné jednotky výrobního faktoru musí doplácet. Efekt v podobě přírůstku tržby by byl menší než nárůst nákladů.

V dlouhém období je významným momentem ovlivňujícím množství použitých výrobních faktorů **možnost jejich vzájemné substituce**. Optimální kombinací jejich užití je taková, která zabezpečuje, že příjmy z mezních produktů jednotlivých výrobních faktorů se sobě rovnají. I v tomto případě máme pochopitelně na mysli firmy, které usilují o maximalizaci zisku. Ten maximalizují tehdy, když příjem z mezního produktu připadající na vynaloženou peněžní jednotku kteréhokoliv vstupu, je stejný. Tedy:

$$\frac{\text{MRP}_L}{P_L} = \frac{\text{MRP}_K}{P_K}$$

Očekávaný rozdíl mezi výnosem plynoucím z výrobního faktoru a náklady na jeho pořízení je motivujícím faktorem na straně poptávky. Není to pochopitelně jediný motivující faktor. Rovněž na trzích výrobních faktorů můžeme úspěšně využít ostatních možných vlivů, se kterými jsme se již seznámili (např. očekávání cenových pohybů, ale také např. motivy spekulativní, může se uplatňovat specifická tržní strategie, která v daném čase neusiluje o maximalizaci zisku, ale např. zvýšení tržního podílu aj.).

7.2 Odvození poptávky po výrobním faktoru

Pokud jde o nabídkovou stranu trhů výrobních faktorů, je motivem nabídky snaha získat důchod. **Ceny výrobních faktorů**, které se utvářejí jako výslednice vztahu mezi nabídkou výrobních faktorů a poptávkou po nich, **představují důchody vlastníků**.

Základní teoretickou konstrukcí využívanou k vysvětlení cen výrobních faktorů **je teorie mezní produktivity, která z výše uvedeného důvodu plní funkci teorie rozdělování**. Její základy formuloval J. B. Clark na počátku 20. století a její obsah si můžeme ilustrovat pomocí variabilního výrobního faktoru práce a její ceny, tj. mzdy. Víme, že mezní produkt práce je klesající. Z ilustrace předchozího obrázku je zřejmé, že ten, kdo práci poptává, není ochoten za ni platit více, než kolik mu přinese.

Podle teorie mezní produktivity je výše mzdy závislá na mezní produktivitě výrobního faktoru, tedy v našem případě na produktivitě poslední najaté (m-té) jednotky práce.

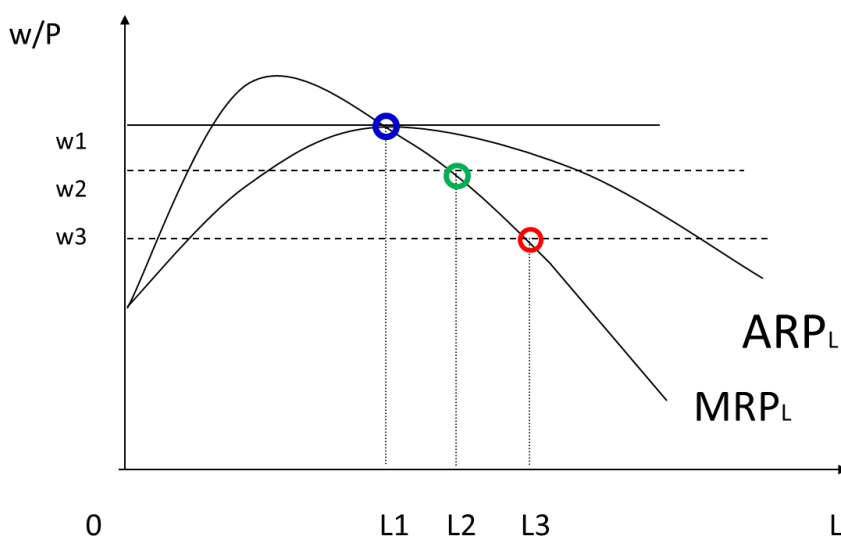
Vyjdeme z definovaného pojetí zákona klesajících výnosů a formulované vlastnosti vývoje příjmu z mezního produktu (v tomto případě práce). Předpokládejme, že práce bude nájímána za podmínek, kdy každá další jednotka bude najata za tutéž cenu (vyjádřenou mzdovou sazbou).

Ze vztahu mezních a průměrných veličin vyplývá, že **příjem z průměrného produktu výrobního faktoru (ARP_{VF})** je nejdříve rostoucí a poté klesající. Veličina udává, jaká část celkové tržby připadne na jednotku variabilního výrobního faktoru.

Na dokonale konkurenčním trhu pak musí platit rovnost mezi mezním a průměrným nákladem výrobního faktoru, tedy:

$$AC_{VF} = MC_{VF}$$

Obrázek 24: Určení rovnovážné mzdy

Na rozdíl od předchozího zobrazení zde vycházíme z předpokladu, že firma je schopna nakupovat každou další jednotku práce (variabilní zdroj na vodorovné ose) za stejnou cenu, tedy MC práce je konstantní. Za uvedeného **předpokladu je množství najaté práce závislé na bodu průniku příjmu z mezního produktu práce a mzdy.**

Jestliže firma nájímá množství práce označené jako L_3 nemůže platit za jednotku práce vyšší mzdu než w_3 a naopak, je-li na trhu práce mzda w_3 , je pro firmu výhodné najmout množství práce L_3 . **Z obrázku je možno odvodit významný poznatek o poptávce firmy po práci** (při zobecnění, poptávce firmy po výrobním faktoru).

Na základě vztahu mezi ARP_L a MRP_L je možno **definovat poptávku po práci jako klesající část MRP_L od bodu, jehož souřadnice tvoří L_1 a w_1** (průsečík MRP_L a ARP_L označený písmenem A). Pro všechny nižší mzdové sazby bude platit, že bod vyrovnání w a MRP_L uzavírá oblast přebytku dodatečného příjmu nad dodatečným nákladem výrobního faktoru.

Pokud bude mzdová sazba vyšší než w_1 , pak až do výše maxima MRP_L sice najdeme průsečíky, ale nejsou splněny podmínky ochoty nakupovat práci, neboť platí, že příjem z průměrného produktu práce je menší než průměrný náklad na jednotku práce (mzdová sazba). Tudíž se nevyplácí práci najímat a tato část křivky MRP_L není zobrazením poptávky po práci.

Odvození vycházelo z předpokladu, že množství výrobního faktoru kapitál je dáno, tedy jedná se o odvození individuální poptávky po práci v krátkém období.

Shrnutí

Poptávka na trzích výrobních faktorů je odvozena od cenového vývoje na trhu výrobků a služeb. Poptávku tvoří firmy, které pomocí výrobních faktorů produkují statky. Rozhodování o zapojení dodatečného výrobního faktoru vychází z porovnání nákladu na jeho pořízení (mezní náklad na faktor) s přírůstkem tržby, který díky využití dodatečného faktoru vznikne. Pomocí těchto veličin je možné odvodit poptávku firmy po výrobním faktoru, jako klesající část příjmu z mezního produktu počínaje vyrovnáním mezního a průměrného příjmu z výrobního faktoru.

Kontrolní otázky

- 1) Souvisí příjem z mezního produktu s příjmem firmy?
- 2) Příjem z mezního produktu je konstantní na trhu dokonale konkurenčním. Rozhodněte, zda je tvrzení pravdivé.
- 3) Jaký je důsledek toho, že MRP_{VF} je klesající a protíná MC_{VF} .
- 4) Jak se graficky odliší trh, na kterém firma nakupuje další jednotky VF za vyšší cenu, a trh, kde má možnost nakoupit dodatečný VF za stejnou cenu jako předchozí?
- 5) Proč MRP_{VF} slouží k odvození poptávkové křivky po VF?
- 6) Co je ARP_{VF} a jak souvisí s poptávkou po VF?

Pojmy k zapamatování

mezní náklad na výrobní faktor, příjem z mezního produktu výrobního faktoru, průměrný produkt

8 Trh práce a nezaměstnanost

Cíl studia

Protože vývoj situace na trhu práce ovlivňuje všechny strany tržního systému, je nezbytné, aby na základě zvládnutí zavedených pojmů byly osvojeny následující poznatky:

- Motivace nabízet práci je odvozována od reálné mzdy, neboť mzda slouží především k nákupu statků za účelem uspokojování potřeb.
- Nezaměstnanost je jevem, který je od trhu práce neoddelitelný, její výše souvisí s výší mzdy.
- Míra nezaměstnanosti je posuzována vzhledem k rozměru ekonomicky aktivního obyvatelstva.
- Přístup závisí na tom, zda se jedná o dobrovolnou či nedobrovolnou nezaměstnanost.

Průvodce studiem

V úvodní části je vysvětlena motivace nabízet práci a rovnováha trhu práce. Na základě vymezení ekonomicky aktivního obyvatelstva bude zavedena nezaměstnanost a její míra. Poté bude odlišena dobrovolná a nedobrovolná nezaměstnanost a z toho plynoucí důsledky pro trh práce.

8.1 Trh práce

Trh práce se řídí stejnými zákonitostmi jako ostatní trhy, nicméně má řadu specifických rysů, které jsou projevem zvláštností výrobního faktoru práce. Práce je jedním ze zdrojů, ale neexistuje sama o sobě. Práci konají lidé, nositelé schopnosti pracovat (pracovní síly). Koupě výrobního faktoru práce se sjednává s jejím vlastníkem a cenou je mzda.

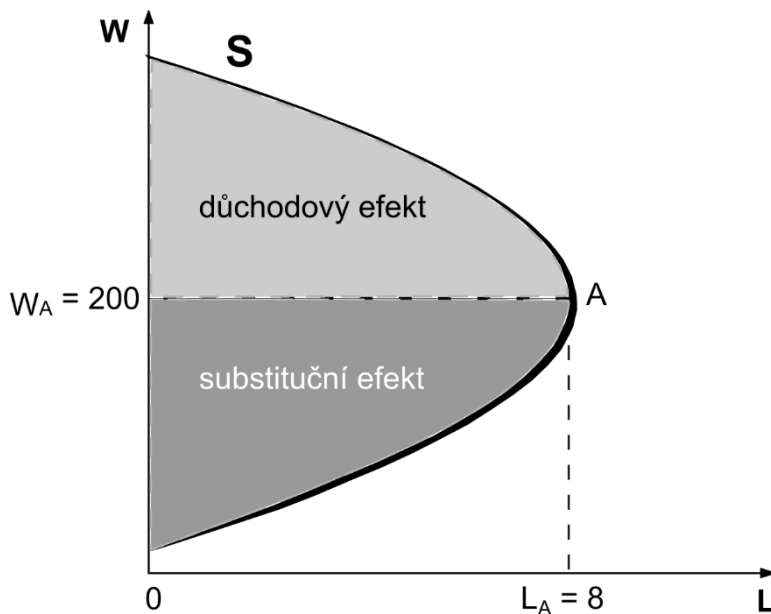
I v případě hledání odpovědi na otázku jak se utváří mzda, musíme vycházet z ujasnění motivace obou stran trhu.

Co motivuje nabídku práce a poptávku po práci?

Poptávka po práci je určena jako u každého výrobního faktoru mezním produktem, tedy mezním produktem práce. Podnikatel je ochoten a má zájem najímat práci, jestliže příjem z mezního produktu bude větší než náklady na její získání. Dojde-li k rovnosti, nebude mít zájem o dodatečné jednotky práce. Poptávka se utváří v závislosti na množství ostatních výrobních faktorů a jejich vzájemných poměrech.

Nabídka práce je na trhu zastoupena domácnostmi, a i v tomto případě platí, že ochota pracovat je výrazem poznání, že efekt, který z konání práce plyne, je větší než oběť, která je spojena s jejím konáním. Efektem vynakládání práce je mzda, peněžní ocenění vynaložené práce, resp. jejího mezního produktu. Východiskem porovnávání, o které se opírá rozhodnutí o tom, zda práce bude nabídnuta, není suma peněžních prostředků (**nominální mzda**), ale tzv. **reálná mzda**, ta vyjadřuje koupěschopnost nominální mzdy, kolik zboží a služeb si může její příjemce nakoupit. Tyto okolnosti ovlivňují specifický tvar nabídkové křivky.

Obrázek 25: Nabídka práce

Jestliže w je reálná mzda a L množství práce na trhu, potom průběh nabídkové křivky ukazuje, že **s rostoucí reálnou mzdou roste i množství nabízené práce. Nabídka práce je pod vlivem tzv. substitučního efektu.** Domácnosti jsou rostoucím důchodem motivovány a zvyšují nabízené množství práce. Substitují volný čas prací.

Tento vývoj je zastaven při určité výši reálné mzdy (w_A), dochází ke zlomu a rostoucí reálná mzda způsobuje omezování nabízeného množství práce.

Co je příčinou tohoto jevu?

Odpoověď získáme, budeme-li na nabídku práce skutečně pohlížet jako na nabídku domácností. Jestliže se domácnost dostane do situace, kdy její člen (členové) pobírají vysokou reálnou mzdu, dochází k běžnému jevu, domácnost upřednostní u svého člena „volný čas“ před nabídkou práce. „Volný čas“ je využit na práci spojené se zabezpečením chodu domácnosti, péčí o děti atd. Toto upřednostnění může být dočasné (než důvody pomínou). Uvedený jev je způsoben **důchodovým efektem**, který se od určité výše důchodu může diferencovaně projevovat a statisticky je zjištělný.

Reálný trh práce je významně ovlivněn tím, že **mzda je specifickou cenou, která plní významnou reprodukční funkci.** Z těchto důvodů je silně omezen možný pohyb mzdy směrem dolů, nemá tendenci oscilovat, naopak, prostřednictvím smluv je vyvíjen silný tlak na

minimálně uchování výše reálných mezd. Při studiu makroekonomie uvidíme, že tato okolnost bude sehrávat významnou roli ve stabilitě a poruchách stability hospodářského systému.

Fakticky od průmyslové revoluce, která vytvořila předpoklady pro nabídku nekvalifikované pracovní síly, provází trh práce převaha nabídky nad poptávkou. Důležitými faktory ovlivňujícími celkovou situaci na trhu práce jsou:

- vynakládání práce je prostředkem získání statků nutných k uspokojování potřeb;
- nabídka práce je podmíněna vývojem mimoekonomických (zejména demografických a sociálních) faktorů;
- poptávka po práci je determinována výslovně ekonomickými souvislostmi plynoucími z využívání práce v kombinaci s ostatními výrobními faktory.

Volba na straně těch, kteří práci nabízejí, je výrazně omezená, nebudeme-li přihlížet k souvislostem důchodového efektu. Výjimky mohou být sice v určité situaci celkem běžné, nicméně se jedná o situace nežádoucí z hlediska fungování sociálně-ekonomického systému. Např. část populace se rozhodne získat prostředky jinou cestou než legální ekonomickou aktivitou v hospodářství. Jiným případem mohou být situace, kdy výše sociálních podpor se natolik přiblížila mzdě, kterou je možno získat vynakládáním práce, že rozdíl mezi nimi k vynakládání práce nemotivuje.

Významným prvkem působícím na trhu práce jsou i odbory, které usilují především o prosazení svého vlivu na utváření mzdy. Mzdová oblast je také pod vlivem státní regulace. Důsledkem je nepružnost (strnulost) projevující se jak na straně nabídky, tak i na straně poptávky. Tato nepružnost je dále podporována omezenou zastupitelností pracovních sil. Pod vlivem ekonomických, sociálních i politických faktorů se na trhu práce prosazuje nepružnost mzdy směrem dolů.

I přes výše uvedené vlivy se tržní mechanismus na trhu práce prosazuje.

8.2 Nezaměstnanost

Nezaměstnanost bývá často označována za projev poruch na trhu práce a její rozsah se měří ukazatelem **míry nezaměstnanosti**:

$$n = \frac{N}{L} \times 100 (\%)$$

kde: n – je míra nezaměstnanosti

N – počet nezaměstnaných

L – celkový počet práceschopných, kteří pracují nebo se ucházejí o pracovní místo, **tzn. ekonomicky aktivní obyvatelstvo.**

Problematika nezaměstnanosti, její existence a příčin, patří již dvě století k problémům, jimž ekonomie věnuje pozornost. Proto se i její pojetí vyvíjí. Při analýze trhů práce se rozlišují **tři rozdílné typy nezaměstnanosti, a to:**

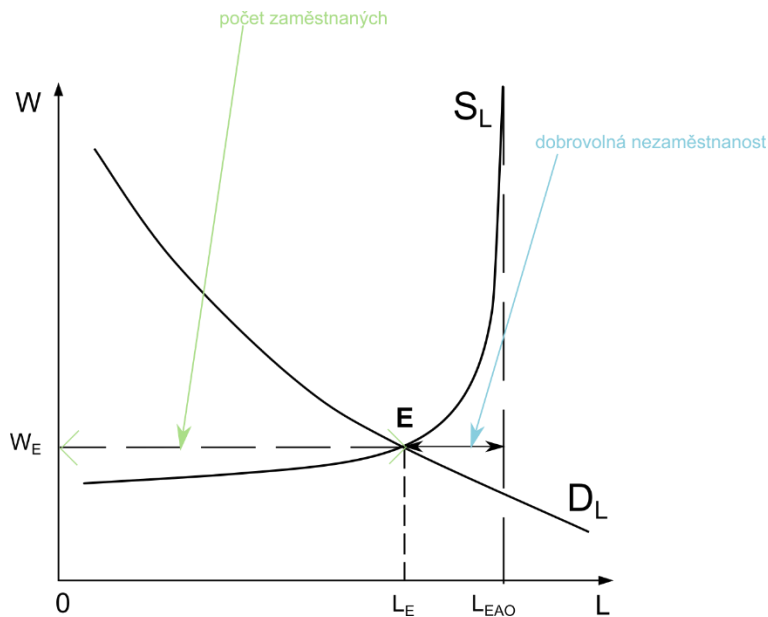
- **Frikční nezaměstnanost**, která vzniká v důsledku neustálého pohybu lidí mezi místy či pracovními příležitostmi. Svoji roli zde hraje i nedostatečná informovanost osob hledajících práci o nabídce vhodných pracovních příležitostí.
- **Strukturální nezaměstnanost**, tzn. že profesní segmentace nabídky na trhu práce není v souladu se strukturou poptávky po práci. Jedná se o příčiny, jejichž vliv se prohlubuje s technickým pokrokem a různou dynamikou vývoje jednotlivých odvětví.
- **Cyklická nezaměstnanost**, která souvisí s cyklickým kolísáním výkonu ekonomiky. V období hospodářských poklesů tato složka narůstá, naopak při růstu výkonnosti ekonomiky je potlačována.

Vedle uvedených typů a vlivů je možno vymezit i některé další, např. existují **sezónní práce a tomu odpovídající (mimo)sezónní nezaměstnanost**, působí na vývoj nezaměstnanosti a růst nabídky práce v určitých časových obdobích.

Od vydání Keynesovy „Obecné teorie zaměstnanosti, úroku a peněz“ (1936), se rozlišuje tzv. **dobrovolná a nedobrovolná nezaměstnanost.**

Dobrovolná nezaměstnanost znamená, že je upřednostněna nějaká jiná aktivita, obecně volný čas, před konáním práce. Dobrovolně nezaměstnaní mohou mít nabídky pracovních příležitostí, ale aktivně hledají jiné, zpravidla lépe placené místo, za daných mzdových podmínek nejsou ochotni pracovat a upřednostní volný čas. Pokud by trh práce byl dokonale konkurenční, pak by utváření rovnováhy dospělo k řešení, kdy nezaměstnanost by byla v delším období pouze dobrovolná.

Obrázek 26: Dobrovolná nezaměstnanost při rovnováze trhu práce

Počet zaměstnaných je znázorněn úsečkou $[0; L_E]$ Úsečka $[L_E ; L_{EAO}]$ zobrazuje rozsah dobrovolné nezaměstnanosti, tzn. ty, kteří při dané mzdě nejsou ochotni pracovat.

L_{EAO} je ekonomicky aktivní obyvatelstvo. Pokud je trh práce v rovnováze, je stav charakterizován jako **plná zaměstnanost**. V ekonomice je alokováno optimální množství práce vzhledem ke kapitálovému vybavení.

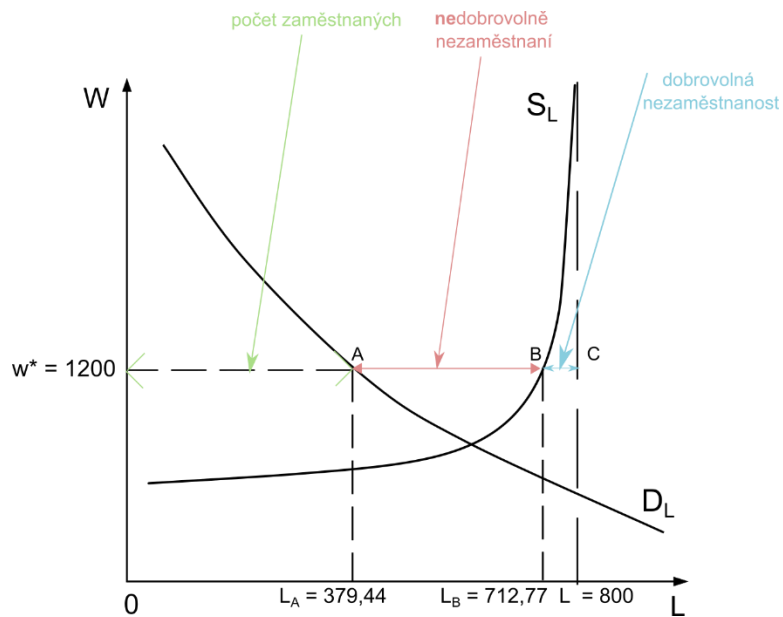
Poznámka:

Termín dobrovolná nezaměstnanost je také často užíván pro označení stavu, kdy počet nezaměstnaných je nižší nebo roven počtu volných pracovních míst. Tedy situace, kdy ten, kdo hledá práci, by mohl pracovat. Ochota pracovat je však podmíněna cenou, tj. mzdou.

Existence nepružných mezd vyvolává poruchu v podobě nedobrovolné nezaměstnanosti. Je porušen čistící efekt trhu práce. Pokud se podíváme na náš obrázek 27, snadno můžeme identifikovat skutečnost, kde vyšší mzdová hladina je označena w^* .

Vidíme, že je především zaměstnáno méně obyvatel než při volných mzdách, kdy by se utvořila rovnováha v průsečíku nabídky a poptávky. Současně však vzniká přebytek nabídky práce, který zobrazuje ty, kteří jsou ochotni při této mzdové sazbě pracovat, ale neexistuje pro ně pracovní příležitost. Zaměstnaní jsou ilustrováni rozměrem $[w^*A]$, $[AB]$ je rozsah nedobrovolné nezaměstnanosti. $[BC]$ jsou ti, kteří nejsou při dané mzdě ochotni pracovat, tedy představují dobrovolnou nezaměstnanost.

Obrázek 27: Je-li mzda vyšší než rovnovážná, vyvolá vznik nedobrovolné nezaměstnanosti

I když na trhu práce působí tržní mechanismus, není vývoji nezaměstnanosti ponecháván volný průběh. Nezaměstnanost je společností často vnímána jako významná porucha představující sociální i politický problém.

Proto se hospodářská politika orientuje i na cíle v oblasti zaměstnanosti. Snahou je vytvářet předpoklady pro co nejnižší úroveň ukazatele míry nezaměstnanosti. **Politika tzv. plné zaměstnanosti** usiluje o udržování ukazatele na úrovni **přirozené míry nezaměstnanosti**.

Přirozená míra nezaměstnanosti představuje nejvyšší udržitelnou úroveň zaměstnanosti a odpovídá ukazateli míry nezaměstnanosti v podmínkách, kdy ekonomika optimalizuje svůj výkon (dosahuje výkonu na úrovni **tzv. potenciálního produktu – je definován jako nejvyšší udržitelný výkon ekonomiky za podmínek daného množství a kvality vstupů**). Těmito otázkami se podrobněji zabývá makroekonomie. Otázka, pomocí jakých nástrojů má být dosaženo uvedeného stavu, je předmětem sporu, neboť k jejímu řešení je možno přistupovat z pozic různých teoretických východisek.

Shrnutí

Na trhu práce vystupují domácnosti jako nabízející. Ochota pracovat je podmíněna vyšší reálné mzdy, neboť motivace pracovat je dána koupěschopností mzdy při uspokojování potřeb. Proto je nabídka práce pod vlivem důchodového a substitučního efektu. Protože poptávka firem po práci se odvozuje z mezní produktivity práce, vzniká nezaměstnanost. Při posuzování nezaměstnanosti se vychází z rozměru ekonomicky aktivního obyvatelstva (všichni, kteří chtějí pracovat). Pokud je nezaměstnanost důsledkem ochoty pracovat pouze za vyšší mzdu, jedná se o nezaměstnanost dobrovolnou. V případě, kdy mzda je vyšší než rovnovážná, existují na trhu práce i ti, kteří při dané mzdě jsou ochotni pracovat, ale nenalézají uplatnění. V tomto případě se jedná o nezaměstnanost nedobrovolnou (převis nabídky práce nad poptávkou po práci, při dané mzdě).

Kontrolní otázky

- 1) Co je a jak se vysvětlí substituční efekt u nabídky práce?
- 2) Co je a jak se vysvětlí důchodový efekt u nabídky práce?
- 3) Kdy je trh práce v rovnováze?
- 4) Čím se liší nominální a reálná mzda?
- 5) Rozhodněte, zda tvrzení platí: „Při stavu plné zaměstnanosti pracují všichni práceschopní“.
- 6) Čím se odlišuje dobrovolná a nedobrovolná nezaměstnanost?

Pojmy k zapamatování

ekonomicky aktivní obyvatelstvo, substituční a důchodový efekt u nabídky práce, reálná mzda, nominální mzda, nezaměstnanost, dobrovolná nezaměstnanost, nedobrovolná nezaměstnanost, míra nezaměstnanosti, přirozená míra nezaměstnanosti, plná zaměstnanost.

9 Výkon ekonomiky a její rovnováha

Cíl studia

Na základě osvojení si zavedených základních pojmů souvisejících s výkonem ekonomiky:

- osvojit si výdajovou metodu měření domácího produktu;
- pochopení předností vyjádření výkonu pomocí reálného produktu;
- ujasnit si možnosti srovnávání v čase i mezi zeměmi.

Průvodce studiem

V úvodní části bude zavedena výdajová metoda měření výkonu ekonomiky na základě zdůraznění předností peněžního vyjádření výkonu. Rozlišením nominálního a reálného produktu bude vyloučeno cenové zkreslení měření. Poté bude vysvětlena struktura výdajů a zaveden disponibilní důchod domácností.

9.1 Měření výkonu ekonomiky

Jedním ze základních předpokladů umožňujících popis i analýzu na makroekonomické úrovni je postižení výkonu ekonomiky jako celku. Výkon národního hospodářství je založen na využívání výrobních faktorů. Chceme-li vyjádřit výkon ekonomiky je základní otázkou, **jak různorodý výkon ekonomiky změřit**. Ekonomika produkuje statky, jejichž množství se vyjadřuje různými jednotkami (kusy, metry, plošné jednotky, objemové jednotky, váhové jednotky), což omezuje možnosti porovnávání. Měření výkonu není samoučelem a má nám vytvořit podmínky k tomu, abychom byli schopni porovnávat změny výkonu v čase. K závažným souvislostem patří změny výkonu ve srovnání se změnami probíhajícími v jiných zemích. Významné je i zjišťování, zda dosažený výkon odpovídá výrobním možnostem ekonomiky. Proto je nutno nalézt způsob vyjádření výkonu, který nám podobná srovnání umožní.

Vzhledem k tomu, že ekonomika znamená nepřetržitý proces využívání zdrojů a tvorby statků, tedy nepřetržitý proces probíhající v čase, je **nezbytné vymezení časového období**, za které budeme měřit. Z výše uváděných důvodů zvolíme při měření výkonu schéma, umožňující naznačené problémy zohlednit. Využijeme schéma odvozené ze zobrazení souvislosti fungování mechanismu tržního hospodářství (obrázek 5). Přitom zdůrazníme, že propojení mezi domácnostmi a firmami je na obou trzích (trh výrobků a služeb i trh výrobních faktorů) reprezentováno jak fyzickým tokem, tak peněžním tokem. Pro zavedení způsobu měření zvolíme zjednodušené schéma dvou sektorové ekonomiky (pouze domácnosti a firmy), tzn., budeme abstrahovat od skutečnosti, že stát je subjektem vstupujícím do sledovaných vztahů, stejně jako vnější (zahraniční) prostředí, neboť ekonomika je s tímto prostředím propojena.

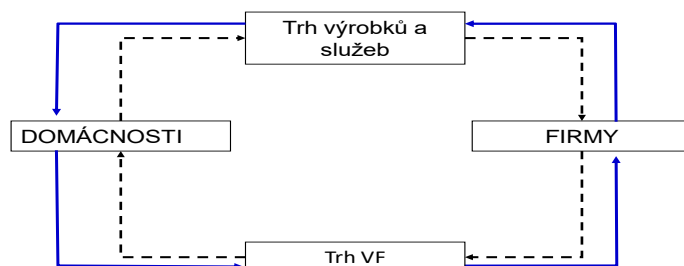

Obrázek 28: Reálné a peněžní toky v jednoduchém dvou sektorovém modelu ekonomiky

Legenda:

fyzický tok statků, služeb, výrobních faktorů (———→)
peněžní tok – platby za statky, služby a výr. faktory (- - - ->)

Obrázek naznačuje, že za uvedených předpokladů můžeme zachytit **dva základní druhy toků** mezi firmami a domácnostmi. **První** označujeme jako **reálný**, má věcnou (fyzickou) podobu a je představován tokem statků a služeb (od firem k domácnostem) a tokem výrobních faktorů (od domácností k firmám). **Druhý** tok má opačný směr a je tvořen platbami za statky a služby a také za služby poskytnuté výrobními faktory. Je to tedy **peněžní tok**.

K měření výkonu můžeme použít oba toky. Budeme-li měřit tento tok výstupů směřujících na trh produkce, získáme veličinu označovanou jako **produkt**.

Produkt je tržní hodnota finální produkce dosažené za jeden rok.

Pokud využijeme druhé možnosti, která se nám nabízí, a to měření pomocí příjmů, které pobírají domácnosti za služby výrobních faktorů, pak veličinu změřenou tímto způsobem budeme nazývat **důchod**.

Veličiny, které získáme, by byly identické, pokud by se částka, kterou platí kupující na trhu finální produkce, stala příjmem prodávajícího, který se rozdělí na důchody vlastníků výrobních faktorů.

Základní veličinou používanou k měření výkonnosti ekonomiky je **národní** nebo **domácí produkt (NP, DP)**. Obě veličiny slouží k měření výkonnosti, ale je mezi nimi rozdíl (a to i kvantitativní), který je důsledkem mezinárodního propojení ekonomik.

Národní produkt (NP) slouží k měření **výkonu** (výstupu) výrobních faktorů **podle jejich národní příslušnosti**, bez ohledu na region, ve kterém výrobní faktory působí.

Domácí produkt (DP) vyjadřuje rozměr **výstupu** (finální produkce) vytvořeného za určité období výrobními faktory **na území státu**, bez ohledu na národní příslušnosti užívaných výrobních faktorů. To znamená, že např. zisky amerických firem působících v ČR, jsou součástí ukazatelů NP_{USA} a $DP_{ČR}$, ale nezapočítávají se do DP_{USA} ani do $NP_{ČR}$.

Z definice rovněž plyne, že při peněžním vyjadřování rozměru DP je nutno dbát na to, aby byly vyloučeny:

- Tzv. **čistě peněžní transakce**, které jsou nedílnou součástí tržního prostředí ekonomiky. Jedná se o transakce nesouvisející s konečnou produkcí. Např. hodnota objemu obchodů s cennými papíry není součástí DP.
- Do DP nevstupují **směnné transakce existujícího majetku**, např. peněžní transakce spojené s převody nemovitostí atd. Ze stejných důvodů (nejedná se o finální produkci daného roku).

Při měření DP je třeba věnovat zvláštní pozornost **meziproduktům**. Podniky se neorientují výlučně na výrobu finálních produktů konečné spotřeby a některé takovou produkci nevyrobí vůbec. Produkce těchto firem se v našem koloběhu mezi domácnostmi a firmami neobjevuje. Meziprodukty kolují uvnitř sektoru, který představují firmy, neboť **meziprodukty** rozumíme dodávky mezi podniky, které **vstupují do výrobní spotřeby v daném roce**.

Nominální DP je vyjádřen v aktuálních (běžných) tržních cenách daného období. Jeho velikost závisí jak na změnách objemu prodaných výrobků a služeb, tak také na změnách cen. Protože nominální DP je tržní hodnotou celkové produkce finálních výrobků vytvořených v dané ekonomice vyjádřenou **v běžných cenách**, může růst (např. v meziročním srovnání) jako prostý důsledek vzestupu tržních cen. A to i tehdy, když fyzický objem produkce stagnuje nebo dokonce klesá. Pokud se fyzický rozsah produkce nezmění, ale ceny vzrostou o 5 %, pak tržní ocenění roční finální produkce bude odrážet tento 5% nárůst.

Uvedená souvislost může platit i opačně. Vzestup fyzického objemu produkce může být utlumen cenovým poklesem (i když tento jev je v moderních ekonomikách velmi neobvyklý).

Abychom odstranili cenové zkreslení vyvolané pohyby cenových hladin, zavádíme vyjádření v podobě **reálného DP**. Převod z nominálního na reálný rozměr se uskutečňuje přepočtem na hladinu stálých cen, kdy ceny určitého roku se zvolí za základ, ve kterém je oceňována i produkce následujících či předchozích let (a to bez ohledu na pohyb cenových hladin). V roce stálých cen jsou obě hodnoty totožné. Protože cenová hladina roste, pohybuje se v následujících letech nominální produkt nad úroveň reálného produktu.

Je zřejmé, že ze způsobu měření vyplývá, že **v domácím produktu není zachyceno:**

- **netržní statky**. Statky a služby představující produkci pro domácnost a v domácnosti vytvářené (vaření, opravy atd.). Americké statistiky odhadují, že podíl této netržní produkce by znamenal zvýšení produktu USA o jednu třetinu. Nejedná se tedy o zanedbatelnou složku skutečného výkonu, ale vzhledem k netržnímu charakteru do ukazatele nevstupuje.
- **škody na životním prostředí**. Produkce škodlivin má negativní hodnotu a ve skutečnosti výkon ekonomiky snižuje. Škody na životním prostředí musí být kompenzovány následnými výdaji, které znamenají, že část dosaženého výstupu není užívána společností ve spotřebě, ale je obětována na zmírnění negativních dopadů hospodářské činnosti na člověka a rekultivaci jeho životního prostředí. Škody na životním prostředí by se měly od DP odečítat.

- **podzemní (stínová, černá) ekonomika.** Představuje sektor, jehož výkon neprochází „oficiálním“ trhem. Může jít např. o produkci, která se prodává nelegálně (drogy). Mnohdy je v pozadí i snaha o daňový únik. Odhady rozsahu tohoto sektoru se různí v různých zemích a různých obdobích, pohybují se však až na úrovni jedné čtvrtiny oficiálního výkonu.
- **hodnota volného času.** Ocenění volného času je problémem ještě složitějším. Při sledování výkonnosti v časové řadě není zachycena skutečnost, že dochází ke zkracování pracovní doby. Z původních cca 60 hodin na počátku století na dnešních přibližně 40 hodin. Ale i v současnosti existují rozdíly mezi zeměmi, které mohou vyvolávat významná zkrácení v mezinárodních komparacích.
- **kvalita zboží a služeb.** Vývoj, případně mezinárodní srovnání této nezanedbatelné stránky produkce, není v ukazateli HDP zachycen. Mnohdy dochází i k tomu, že cenový vývoj vykazuje opačný směr pohybu než kvalita produkce.

Pokud se v ekonomické teorii realizují snahy o překlenutí výše uvedených nedostatků, je používán agregát čistý **ekonomický blahobyť**, zohledňující uvedené skutečnosti.

9.2 Výdajová metoda vyjádření HDP

Výše uvedený postup se označuje jako výdajová metoda měření produktu, neboť je zřejmé, že jeho realizace na trhu je podmíněna výdaji těch, kteří produkt nakupují. Budeme-li sledovat do kterých sektorů produkt směřuje, musíme nyní (na rozdíl od předchozího zjednodušeného modelu) zdůraznit, že vedle domácností nakupují i firmy, stát a část produkce směřuje do zahraničí. Pokud měříme výkon **pomocí výdajů spojených s realizací produktu**, je vyjádřitelný součtem položek, které souvisí s výdaji těch, kteří produkci nakupují:

C – výdaje domácností na spotřebu

I_B – soukromé hrubé domácí investice

G – státní nákupy výrobků a služeb

E_N – čistý export

Hrubý domácí produkt vyjádřený touto metodou je možno zapsat:

$$\text{HDP} = C + I_B + G + E_N$$

Podívejme se blíže na jednotlivé položky.

Výdaje domácností na spotřebu (C) – představují osobní výdaje na spotřebu. Tyto výdaje, které jsou nejvýznamnější výdajovou položkou, se obvykle dělí na tři skupiny:

- výdaje na statky dlouhodobé spotřeby (např. automobily, domácí spotřebiče);
- výdaje na statky krátkodobé spotřeby (např. potraviny, oblečení);

- výdaje na služby (např. nájemné, doprava, vzdělání).

Hrubé soukromé investiční výdaje (I_B). Označení *soukromé* v názvu této položky *znamená*, že se nejedná o investice financované z veřejných zdrojů, ale o investiční nákupy firem případně domácností, neboť mezi investice se řadí i koupě nového domu nebo výstavba rodinných domků ze strany domácností. Investicemi se zde myslí reálné investice, tedy takové investice, které zvyšují zásobu kapitálu v ekonomice nebo směřují k jeho obnově. Nejsou zde tedy uvažovány např. finanční investice nebo investice do lidského kapitálu. Veškeré soukromé investiční výdaje se označují jako **hrubé (brutto) investice (I_B)** a jsou tvořeny:

- **obnovovacími (restitučními) investicemi (I_R)**, které jsou určeny k obnově opotřebovaných kapitálových statků;
- **čistými investicemi (I_N)**, které slouží k rozšíření stávající zásoby kapitálu, tedy k tvorbě dodatečných kapitálových statků.

Výše uvedenou souvislost můžeme zapsat pomocí následující rovnice:

$$I_B = I_R + I_N$$

Hrubé domácí investice tvoří v ČR přibližně třetinu DP. Měříme-li pomocí hrubých investic, mluvíme o **hrubém domácím produktu HDP**.

Pokud při měření použijeme pouze čisté investice (nezapočítáváme investice do obnovy – obnovovací), pak naměříme **čistý domácí produkt**. Opotřebování kapitálu tvoří rozdíl mezi hrubým a čistým domácím produktem (**NDP**).

$$NDP = HDP - I_R$$

Vládní výdaje na nákup zboží a služeb (G). Jedná se o takové výdaje, pomocí kterých vláda získává nějakou protihodnotu. Transferové platby (např. podpory v nezaměstnanosti, důchody a různé jiné sociální dávky), můžeme chápat jakou součást celkových vládních výdajů, ale zde je nemůžeme započítávat. Příjemci transferových plateb mohou získané prostředky použít na spotřebu či investice. Výdaje vládních institucí na konečnou spotřebu vykazují v posledních letech mírně klesající tendenci.

Čistý export (E_N). Čistý export je **rozdíl mezi vývozem (exportem) a dovozem (importem)**. Platby za export přičítáme k HDP, protože se jedná o výdaje zahraničních subjektů na část domácí produkce. Výdaje za dovážené zboží musíme naopak odečíst, protože jde o výdaje domácích subjektů na zahraniční produkci.

Jak bylo výše naznačeno, vzniká možnost užít i **důchodovou metodu měření** (součtem důchodů vlastníků, vyplacených za služby výrobních faktorů).

Takovými důchody jsou:

mzdy před zdaněním (hrubé mzdy), **renty, zisky korporací, čistý úrok** (jako rozdíl mezi úroky, které domácnosti získávají a úroky, které platí jiným subjektům), **důchody v podobě příjmů ze samozaměstnání**.

Rozdíl mezi produktem a důchodem je způsoben především dvěma okolnostmi:

- **znehodnocení kapitálu** – v ukazateli HDP jsme vycházeli z hrubých investic. V tržních cenách je znehodnocení započítáno. To je obsaženo v cenách výrobků a služeb, ale jemu odpovídající peněžní prostředky jsou určeny k obnovení hodnoty spotřebovaného kapitálu a nevystupují ve formě důchodu.
- **nepřímé daně** – část plateb za užití výrobních faktorů jejich vlastníci nedostanou, neboť jejich příjemci nejsou domácnosti, ale stát. Nepřímé daně jsou obsaženy v cenách, stávají se proto organickou součástí agregátu HDP, ale je to část tržby, která se odvádí jako důchod státu. Musíme tedy tuto položku od HDP odečíst.

V dalším textu nás bude zajímat jiné pojetí důchodu, a to tak zvaný disponibilní důchod. Ten zohledňuje, že důchody vlastníků jsou na různých úrovních zdaňovány, ale současně platí, že do důchodů domácností se promítají **transferové platby, které domácnosti získávají** a které (jak je výše uvedeno) nejsou součástí národního důchodu. **Proto** zavádíme veličinu **disponibilní důchod domácností (DI)**. Podle způsobu užití jej dělíme na:

- výdaje na osobní spotřebu (C)
- úspory (S) = část důchodu, která není vydána na spotřebu.

$$\text{tedy: } DI = C + S$$

9.3 Potenciální produkt a rovnováha ekonomiky

Pro popis procesů tržní ekonomiky je potřebné zavést ještě jedno **rozdílení** produktu, a to **produktu skutečného od potenciálního**. Existuje výkon, který je *za daných podmínek* (množství a kvalita výrobních faktorů, úroveň použitelných technologií) **dlouhodobě udržitelný, ale dlouhodobě nepřekročitelný**. Takový výkon se označuje potenciální produkt.

Potenciální produkt je maximální udržitelný výkon. Výkon odpovídající potenciálnímu produktu **odpovídá optimálnímu využití disponibilních zdrojů**, a proto bývá označován i jako **výkon při plném využití zdrojů** (při plné zaměstnanosti, případně se hovoří o úrovni produktu odpovídající přirozené míře nezaměstnanosti).

Od potenciálního produktu budeme odlišovat **skutečný produkt**. Je to veličina, kterou získáme peněžním oceněním tržní produkce. **Tedy produktu, který ekonomika skutečně dosáhla.** Je důležité nezaměňovat potenciální produkt s maximálním výkonem.

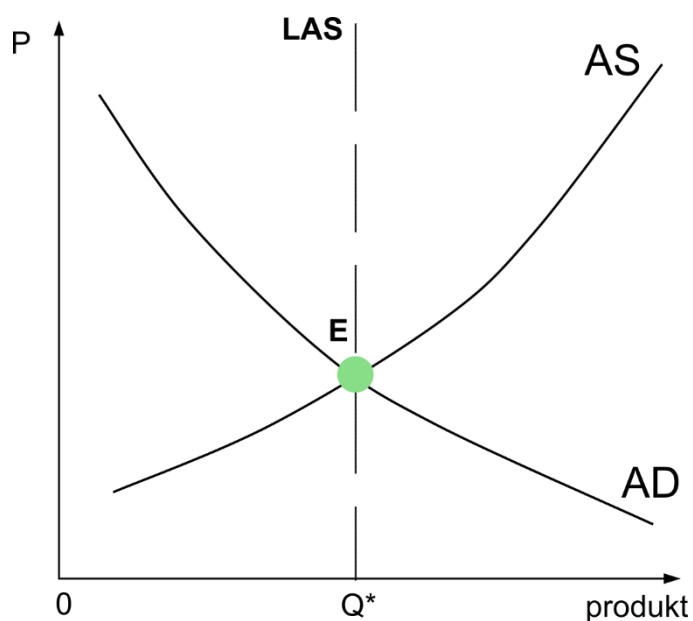
Nejedná se o nejvyšší možný výstup, je to úroveň výkonu dlouhodobě udržitelná. **Krátkodobě se může skutečný produkt pohybovat na úrovni vyšší, než je úroveň potenciálního produktu.**

Aparátem, pomocí kterého tyto souvislosti lze snadno ilustrovat je **agregátní (celková) poptávka (AD)** a **agregátní nabídka (AS)**. Tím je vytvořen základní rámec, ve kterém budeme vyjadřovat ekonomiku jako celek. Vztah mezi množstvím výstupu a cenou je v

tržním prostředí vyjádřitelný pomocí nabídkové a poptávkové křivky, které vyjadřují základní makroekonomické souvislosti. Agregátní nabídka se utváří agregací tržních nabídek a vyjadřuje stejnou souvislost, jako každá jiná nabídka, ochotu vyrábět a nabízet určité množství výstupu ekonomiky při dané cenové hladině. Tvar křivky agregátní nabídky (AS) je pro případ krátkého období (výrobní kapacity jsou dány) rostoucí zleva doprava, ale cenová elasticita se při zvyšování míry využití výrobních kapacit snižuje. Obdobně se agregací dílčích poptávek utváří agregátní poptávka. Je závislá na cenové úrovni a na důchodech, které mají subjekty k dispozici. Vyjadřuje celkové výdaje všech subjektů, celkové zamýšlené nákupy. I v tomto případě platí, že nižší cenová hladina je doprovázena ochotou nakupovat vyšší množství. Křivka agregátní poptávky (AD) je klesající.

Pokud obě křivky zakreslíme do jednoho grafu, pak existuje právě jeden bod, ve kterém se protínají. **Průsečík určuje rovnovážné množství produkce a rovnovážnou cenovou hladinu, tím je graficky vyjádřen stav rovnováhy ekonomiky.** K základním problémům makroekonomie patří posouzení toho, jaký je vztah mezi výstupem odpovídajícím rovnovážnému bodu a tou úrovní výstupu, která odpovídá optimálnímu využití disponibilních zdrojů ekonomiky.

Obrázek 29: Agregátní nabídka a agregátní poptávka – grafické zobrazení tržní ekonomiky

Shrnutí

Výkon ekonomiky měříme pomocí tržního ocenění roční finální produkce. Protože se ceny v čase mění, je upřednostňováno měření pomocí stálých cen, které vylučuje cenové zkreslení. Tím vytváří podmínky pro srovnávání výkonu v čase nebo mezi ekonomikami. Ekonomika může dosahovat různé výstupy, za optimální je považován potenciální produkt, který je maximálním výkonem, který je schopna ekonomika dosahovat opakovaně.

Kontrolní otázky

- 1) V čem spočívá problém měření výkonu tržní ekonomiky?
- 2) Jaké typy výdajů slouží k nákupu finální produkce?
- 3) Co jsou stálé ceny a proč je používáme?
- 4) Kdy platí, že reálný produkt je vyšší než nominální?
- 5) Proč má reálný produkt vyšší vypovídací schopnost než produkt nominální?
- 6) Jaký je vztah mezi znehodnocením kapitálu a restitučními investicemi?
- 7) Proč je při měření hodnota důchodu menší než hodnota produktu?
- 8) Co platí pro užití disponibilního důchodu?

Pojmy k zapamatování

produkt, důchod, nominální produkt, reálný produkt, domácí produkt, národní produkt, hrubý produkt, čistý produkt, obnovovací investice, výdaje na spotřebu, státní nákupy, čistý export, agregátní nabídka, agregátní poptávka, rovnováha ekonomiky

10 Dlouhodobá rovnováha. Ekonomický růst a hospodářské cykly

Cíl studia

Cílem je pochopit základní souvislosti změn výkonu ekonomiky v čase a proces utváření rovnováhy pomocí aparátu modelu ASAD, především si osvojit:

- Schopnost ekonomiky utvářet rovnováhu na úrovni potenciálního produktu i důvody vzniku krátkodobých rovnovah při jiném výkonu.
- Odlišení změny výkonu, která souvisí se změnou potenciálního produktu od změn skutečného produktu.
- Základní pojmosloví cyklických oscilací ekonomiky a jejich příčin.

Průvodce studiem

V úvodní části bude zaveden aparát AS a AD. Bude popsána agregátní poptávka a nabídka a jejich změny včetně dopadů na rovnováhu ekonomiky. Následně bude zaveden ekonomický růst s důrazem na odlišení od růstu skutečného produktu, který může být vyvolán z poptávkové strany. V závěrečné části budou ilustrovány základní souvislosti hospodářského cyklu.

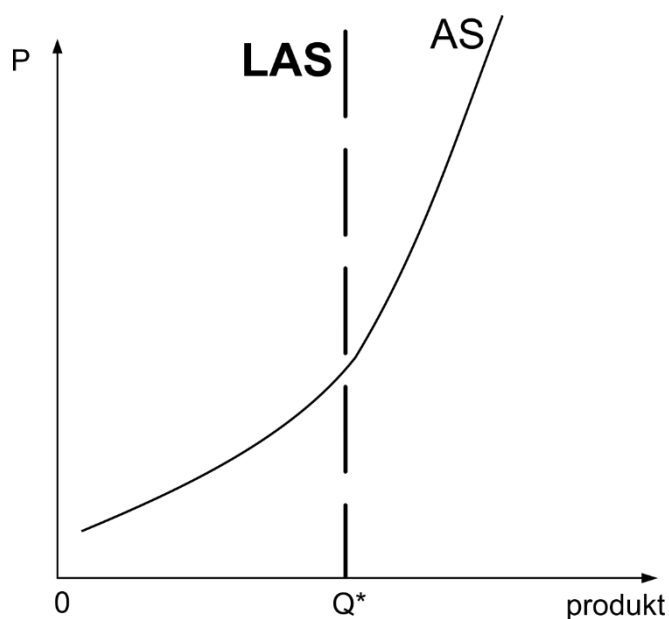
10.1 Agregátní nabídka a poptávka

Agregátní nabídka (AS) slouží k ilustraci výkonu ekonomiky, slouží k vyjádření tržního výkonu firem. Firmy produkci vyrábějí a prodávají v tržních cenových podmínkách a křivka agregátní nabídky tuto skutečnost odráží a ilustruje. Pokud jde o její tvar, budeme vycházet z obvyklého tržního zobrazení. Na vodorovné ose bude produkce (produkt) a na vertikální ose cenové vyjádření. Vzhledem k tomu, že budeme zobrazovat nabídku v ekonomice (různorodá tržní produkce), nebude se jednat o cenu konkrétního výrobku, ale cenovou úroveň veškeré tržní produkce, tedy o tzv. cenovou hladinu. Křivka nabídky bude zobrazovat závislost mezi produktem a cenovou hladinou.

Vztah mezi produktem a cenovou hladinou vykazuje odlišné vlastnosti z hlediska krátkodobého a dlouhodobého. **Krátkodobá agregátní nabídka vyjadřuje, že firmy jsou ochotny vyrábět a nabízet určité množství produkce v závislosti na cenové hladině, resp. s rostoucí cenovou hladinou produkuje ekonomika větší výstup. AS je rostoucí zleva doprava, ale z hlediska dlouhého časového období je křivka AS vertikální.**

Proč se krátkodobá motivace rozšiřování výroby při růstu cenové hladiny v dlouhém období neprosazuje? Výrobci produkují při rostoucích cenách více, pokud se jim to vyplácí, jejich hospodářský výsledek se stane lepším, než kdyby výrobu nerozšiřovali. Rozdíl mezi příjmy a náklady bude pro firmu výhodnější (větší), pokud náklady porostou pomaleji. A právě tato skutečnost se krátkodobě prosazuje díky předem sjednaným cenám některých vstupů. **V případě AS krátkého období** – zejména za situace, kdy skutečný produkt má nízkou úroveň, je křivka považována za velmi málo strmou, tedy cenově velmi pružnou. **Ve tvaru se odráží závislost mezi produktem a cenami, prosazující se v časovém horizontu 1–2 let.** V tomto období mají firmy možnost využít výhodu, kterou jim poskytuje skutečnost, že na některé vstupy byly ceny sjednány předem a jsou v daném období fixní. Proto jsou firmy ochotny zvýšit úroveň svého výstupu. **Vertikální tvar křivky AS v dlouhém období je důsledkem postupného nárůstu cen vstupů, pokud ceny vstupů rostou stejným tempem jako cen produkce, nemají výrobci (ekonomika) důvod produkovat více.** Jakmile pozbydou smluvně sjednané ceny platnosti, nastane proces jejich přizpůsobení novým cenovým relacím. Proto se při analýze ekonomiky setkáváme v grafických vyjádřeních se zobrazením dvou křivek AS – **krátkodobé** a **dlouhodobé (LAS)**, která je vertikální.

Obrázek 30: Dlouhodobá AS určuje velikost potenciálního produktu

Q^* představuje úroveň potenciálního produktu. LAS a AS jsou dlouhodobá a krátkodobá křivka agregátní nabídky. **Jestliže dojde k posunu potenciálního produktu směrem doprava, posouvá se tímto směrem i agregátní nabídka** – ekonomika si osvojila schopnost produkovat vyšší výstup.

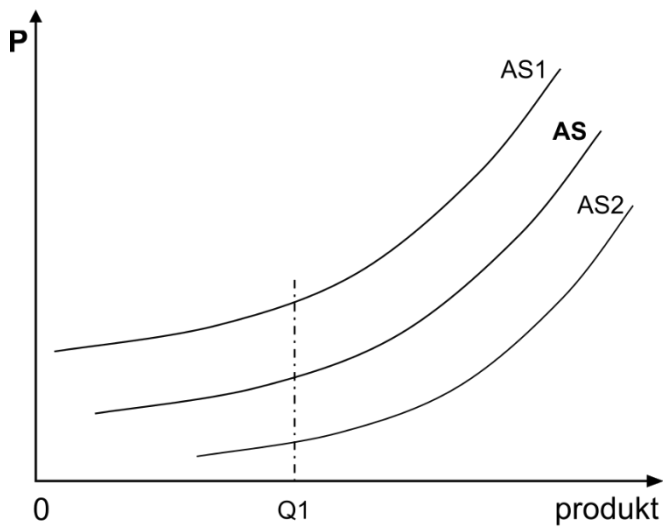
Pokud krátkodobá křivka AS přesáhne úroveň potenciálního produktu, ztrácí svoji pružnost Na trhu je omezené množství volných výrobních faktorů, jejich ceny rostou, zvyšují se náklady. Podíl předem sjednaných vstupů za fixní cenu se snižuje a tomu odpovídá posun křivek mezních a průměrných nákladů výrobců směrem nahoru. Optimální výstup firem se při rostoucí ceně produkce zvyšuje méně.

Změny agregátní nabídky

Poloha AS je závislá na tom, za jakou cenu jsou výrobci v ekonomice schopni produkovat. To je ovlivněno zejména cenami vstupů. Pokud ceny vstupů rostou, snižuje se agregátní nabídka (posun AS nahoru do AS1). Naopak pokles cen vstupů vede ke zvýšení agregátní nabídky (posun dolů do AS2)

Obrázek 31: Změna cen vstupů a tomu odpovídající posuny krátkodobé nabídky

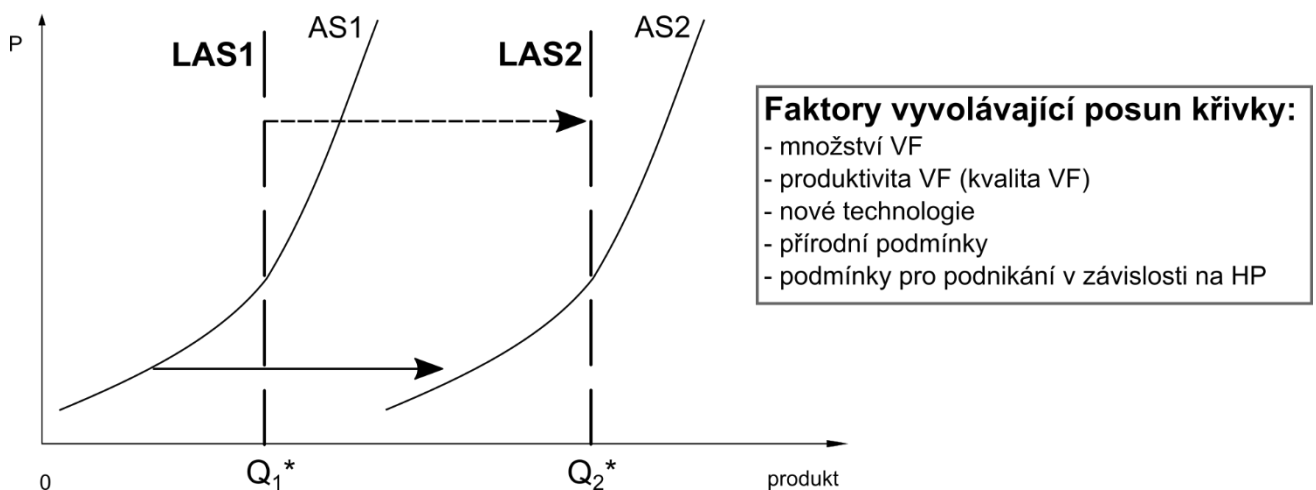
Růst a pokles cen vstupů ovlivňuje krátkodobou AS.

Pokud dojde k tomu, že se zdokonalují technologie nebo zapojují dodatečné výrobní faktory **zvyšující produkční schopnost ekonomiky, projeví se to posunem potenciálního produktu a tím i LAS a AS směrem doprava**. Nový potenciální produkt je Q_2^* a tomu odpovídající LAS2 a AS2.

Obrázek 32: Posun dlouhodobé agregátní nabídky

Změna (posun) AS dlouhodobé => posouvá se i krátkodobá AS.

Agregátní poptávka

Agregátní poptávka představuje souhrn zamýšlených koupí v ekonomice. Budeme ji chápat jako *celkové množství produktu, které při dané cenové hladině bude v ekonomice nakoupeno*. Víme, že *vzniká agregováním všech tržních poptávek*. Je pro ni typický

klesající tvar. Vyjadřuje tedy, co všechno by jednotlivé subjekty tržní ekonomiky (domácnosti, firmy, vláda, cizinci) nakupovaly při různých cenových hladinách. Její strukturu můžeme vyjádřit již zavedeným zápisem:

$$AD = C + I + G + E_N$$

Mění se cenová hladina umožňuje nakupovat větší či menší rozsah produkce.

Změna kteréhokoliv ze segmentů agregátní poptávky tak vyvolává tlak na posun (pokles či růst) agregátní poptávky, který se projevuje obvyklým posunem křivky.

Z uvedeného můžeme vyvodit jeden závěr, který zaujímá významné místo ve sporech soudobé makroekonomie. **Růst agregátní poptávky hraje z hlediska krátkodobého určitého roli při ovlivnění výše produktu.** Je-li výkon pod úrovní potenciálního produktu, mohou mít změny výdajů vliv na růst produktu, tzn. výkonu ekonomiky a s ním související veličiny. **Z hlediska dlouhého období vidíme, že tento vliv je potlačen.** Ekonomika si udržuje výkonnost na úrovni potenciálního produktu, který lze ilustrovat **dlouhodobou křivkou AS, tj. vertikálou.** Můžeme konstatovat, že **produkt je v krátkém období ovlivněn změnami agregátní poptávky, v dlouhém období je determinován potenciálním produktem. V dlouhém období ovlivňuje agregátní poptávka především růst cen.**

Poznámka:

Růst C a G ovlivňuje pouze růst AD. V případě investic, je situace odlišná. Mají dvě základní funkce. To je dáno tím, že:

- **Jednak jsou součástí agregátní poptávky a jejich prudké či významné výkyvy mohou AD ovlivnit.** Tím je dán i jejich dopad na úroveň produktu a zaměstnanost v ekonomice.
- **Investice (pořizování kapitálových statků) jsou zdrojem růstu potenciálního produktu, v dlouhém období podporují ekonomický růst – odpovídá situaci na obrázku 32.**

Vyrovnaním AS a AD se utváří krátkodobá rovnováha ekonomiky. Dlouhodobá rovnováha leží na křivce dlouhodobé agregátní nabídky (LAS) v průsečíku s AD. To znamená, že krátkodobá rovnováha může vznikat nad i pod úrovní potenciálního produktu. Pokud jsou ceny pružné, pak přeceněním výrobních faktorů se bod rovnováhy vrátí na LAS, při změně cenové hladině.

10.2 Ekonomický růst

Ekonomickým růstem se rozumí růst potenciálního produktu. Od ekonomického růstu bychom **měli odlišovat** růst skutečného produktu, který je *doprovodným jevem růstu AD*.

Grafické zobrazení ekonomického růstu ilustruje obrázek 32 posun potenciálního produktu i LAS doprava. **Podrobněji popsat ekonomický růst znamená především identifikovat zdroje, o které se vzestup výkonu opírá.** Tím je umožněno postihnout skutečnou kvalitu ekonomického růstu. Hospodářský růst může být založen:

- Na rozšiřování množství používaných výrobních faktorů (**kvantitativní zdroje**). Zvětšuje-li se množství vstupů, je výsledkem vyšší úroveň výstupu. **Nemění-li se ostatní podmínky, je rostoucí množství používaných výrobních faktorů doprovázeno růstem skutečného produktu i potenciálního produktu.**
- Na efektivnějším využívání výrobních faktorů (**kvalitativní zdroje**).

Jestliže dochází k ekonomickému růstu díky **zapojování dodatečných výrobních faktorů**, hovoříme o **extenzivním růstu a extenzivních růstových faktorech**.

Naopak **intenzivní ekonomický růst** je založen na **zvyšování účinností (produktivity) výrobních faktorů**. V praxi je hospodářský vzestup doprovázen kombinací obou možností, tzn. jak na zapojování dodatečných výrobních faktorů, tak na zvyšování jejich účinnosti.

Pokud se tedy hovoří o extenzivním či intenzivním růstu, znamená to, že rozhodující podíl na dosažení přírůstku výkonu ekonomiky měly tzv. extenzivní či intenzivní faktory.

Ekonomický růst vyjadřuje nejen schopnost ekonomiky dosahovat rostoucí výkonnost ekonomiky v čase. Představuje rovněž jeden ze základních prostředků pro srovnávání vývoje hospodářských poměrů mezi zeměmi. V této souvislosti se můžeme setkat např. s různými žebříčky zemí, kde srovnání bývá prováděno pomocí dvou veličin. Ekonomický růst má vliv jak na ekonomickou sílu země, tak na její ekonomickou úroveň. Každý z těchto ukazatelů však vyjadřuje jinou rovinu srovnání.

Ekonomická úroveň vyjadřuje účinnost využívání disponibilních zdrojů měřenou pomocí úrovně výstupu **na jednoho obyvatele**. Proto je ukazatel tohoto typu využíván ve srovnáních ekonomické vyspělosti zemí i při ilustraci vývojových tendencí. Ukazatel ekonomické úrovně lépe ilustruje změny výkonnosti ekonomiky a změny podmínek uspokojování potřeb.

Ekonomická síla se vyjadřuje pomocí absolutní velikosti finálního produktu. Ukazatel ekonomické síly je proto silně ovlivněn rozměrem ekonomiky a množstvím používaných zdrojů. Mezinárodní srovnání ukazují, že mnohé země stojící v popředí podle ukazatele ekonomické síly, se naopak podle ukazatele ekonomické úrovně v popředí neobjevují.

Zkreslení se však nevyhne ani ukazatel ekonomické úrovně, což je zřejmé, z publikovaných pořadí zemí, kde v popředí nalezneme přední exportéry ropy.

Zavedli jsme a umíme měřit výkon pomocí HDP, ale neumíme měřit potenciální produkt.

Úroveň skutečného reálného produktu se může odchylovat od úrovně potenciálního produktu, čemuž jsme již věnovali pozornost při zavedení nabídkových křivek. Totéž platí pro tempa růstu, kde růst skutečného reálného HDP může být rychlejší než růst potenciálního a naopak, může docházet k poklesu skutečného HDP, když potenciální neroste, resp. neklesá. K určení výše a k vyhodnocení vývoje potenciálního produktu potřebujeme delší časovou řadu naměřeného HDP, přímo ho nezměříme. Nicméně používají se dva základní způsoby běžného vyjádření růstu:

Nejjednodušší způsob je založen na srovnání výše makroekonomických výstupů ve dvou, po sobě následujících obdobích. **O růstu se hovoří tehdy**, jestliže HDP v roce $t + 1$ dosahuje vyšší úrovně, než v roce t . Musí tedy platit následující vztah.

$$\text{HDP}_t - \text{HDP}_{t-1} = \Delta\text{HDP}_t > 0$$

Běžným způsobem vyjádření ekonomického růstu je založeno na používání ukazatele označovaného jako tempo růstu (G_{HDP}).

$$G_{\text{HDP}} = \frac{\text{HDP}_t - \text{HDP}_{t-1}}{\text{HDP}_{t-1}} \times 100$$

10.3 Hospodářské cykly – vztah skutečného a potenciálního produktu

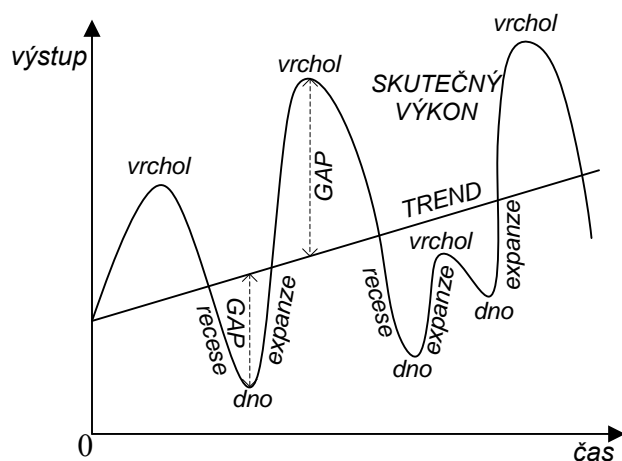
Cyklické oscilace ekonomik jsou problematikou, která dlouhodobě přitahuje pozornost a stává se předmětem hodnotících soudů a polemik. Hospodářským cyklem rozumíme **kolísání skutečného produktu kolem úrovně potenciálního produktu**, jehož vývoj vyjadřuje růstovou tendenci ekonomiky. Rozdíl mezi skutečným produktem a potenciálním produktem se označuje jako **mezera výstupu (GAP)**. **V průběhu cyklu** rozlišujeme dvě základní vývojové tendence. Cyklus představuje střídání období růstu skutečného reálného produktu s obdobím pokles skutečného reálného produktu a těmto pohybům odpovídající body zvratu, označované jako **vrchol** a **dno**. Odtud se odvozují fáze cyklu. Všeobecně platí, že v okolí vrcholu je hospodářská aktivita vysoká, ve srovnání s úrovní dlouhodobého růstového trendu. Dno představuje nejnižší úroveň hospodářské aktivity.

V cyklickém pohybu ekonomiky můžeme rozlišit dvě fáze. **Kontrakce** je fáze, v níž dochází k poklesu skutečného produktu. Jedná se nejen o pokles výkonu ekonomiky, ale také výnosů. Tím je současně ovlivňován i pokles poptávky po investicích. Dynamika poklesu může vykazovat rozdílné charakteristiky, které bývají označovány jinými pojmy. Pokud délka poklesu překročí horizont šesti měsíců, bývá pokles označován jako **recese**. Poklesy zvláště výrazné jsou označovány pojmem **deprese**. *Uvedené pojmosloví není užíváno v ekonomické literatuře zcela jednotně. V posledním období je silná tendence využívat pojem recese obecně k označení fáze poklesu (chápáno jako období klesajících příjmů a rostoucí nezaměstnanosti). Deprese je označením pro hlubokou recesi.*

Obrázek 33: Průběh hospodářského cyklu

Expanze je fází cyklu vyznačující se vzestupem úrovně skutečného produktu. O expanzi hovoříme zpravidla tehdy, jestliže v průběhu vzestupu dosáhne ekonomika vyššího výkonu, než byla její úroveň před kontrakcí. V průběhu expanze je možné rozlišit dvě období.

- V prvním se ekonomika ve skutečnosti navrácí na úroveň, kterou již dosahovala a pro označení této části vzestupu se někdy používají pojmy **obnova**, **zotavení**, **oživení**. Těchto pojmů se užívá především tehdy, je-li vzestup obnoven po výrazném poklesu, tedy expanze navazuje na recesi či depresi.
- Pro tu část vzestupné fáze, která se vyznačuje vyšším skutečným produktem, než je úroveň potenciálního výstupu, mohou být použita označení **boom**, případně **konjunktura** či **rozmach**.

Při charakteristice cyklického pohybu se běžně užívá i pojmu **krize**, který vždy vyjadřuje situaci, kdy klesá skutečný produkt. Dalším z pojmů běžně užívaných je **stagnace**, pomocí níž se zpravidla označuje období, kdy výkon neroste ani neklesá.

Body zvratu mezi kontrakcí a expanzí se označují následovně. **Vrchol** vyjadřuje maximální úroveň skutečného produktu. **Dno** je naopak nejnižší úroveň výkonu završující kontrakci. **Jedním hospodářským cyklem** rozumíme pohyb, který ekonomika vykoná, mezi opuštěním dna (počátek vzestupu) a návratem zpět na dno. Časový úsek, za který je uvedený pohyb vykonán, se označuje jako **perioda**. V ekonomické literatuře se můžeme setkat s odlišováním cyklických pohybů podle různé délky periody.

Příčin cyklických oscilací je více. Rozlišují se **exogenní** (např. **výkyvy v možnostech využívání inovací**, **politické příčiny** – např. spojování hospodářských cyklů s volebními cykly, politické krize a jejich vliv na hospodářství, války, aj.; **hospodářská politika vlády**). Přístupy vysvětlující hospodářské cykly jako důsledky vnitřních (**endogenních**) vlivů, jsou charakteristické tím, že popisují cyklické oscilace jako výsledek **působení vnitřního mechanismu tržního systému**. Při objasňování zpravidla sehrávají rozhodující roli investice,

od jejichž kolísání (mění se ochota investovat) jsou odvozovány i výkyvy výkonu. Jednotlivé interpretace se odlišují v příčinách vyvolávajících kolísání investic.

Shrnutí

Rovnováha ekonomiky se utváří v průsečíku AD a AS. Krátkodobá leží na krátkodobé AS, dlouhodobá na LAS. Krátkodobě může vzniknout mimo úroveň potenciální produktu, Následné přecenění výrobních faktorů povede k obnovení rovnováhy na úrovni potenciálního produktu, při změněné cenové hladině. Dlouhodobý růstový trend je provázen kolísáním skutečného produktu. Důležitou příčinou je kolísající ochota investovat. Investice ovlivňují krátkodobě skutečný produkt, přes ovlivnění AD, dlouhodobě posouvají potenciální produkt.

Kontrolní otázky

- 1) Čím je vysvětlován tvar krátkodobé agregátní nabídky?
- 2) Proč je odlišná elasticita krátkodobé agregátní nabídky při výkonu pod a za úrovní potenciálního produktu?
- 3) Proč se u agregátní poptávky neprojevuje jev označovaný jako substituční efekt u tržní poptávky?
- 4) Proč potenciální produkt vykazuje růstový trend?
- 5) Které souvislosti nutí ekonomickou teorii klást důraz na zkoumání cyklických pohybů skutečného produktu?
- 6) Pokud roste GDP ekonomiky, znamená to, že se posouvá hranice výrobních možností ekonomiky?

Pojmy k zapamatování

potenciální produkt, skutečný produkt, rovnováha ekonomiky, ekonomický růst, krátkodobá a dlouhodobá rovnováha, extenzivní růst, intenzivní růst, tempo růstu, hospodářský cyklus, perioda cyklu, mezera výstupu, recese, expanze

11 Peníze v ekonomice. Inflace a její důsledky

Cíl studia

Cílem kapitoly je pochopit vztah mezi množstvím peněz v oběhu a výkonem ekonomiky jako pozadí inflačních tendencí. Studenti by měli především dospět k poznání:

- Jak se utváří množství peněz v ekonomice.
- Porozumět podstatě inflace v ekonomice a omezeným možnostem jejího měření.
- Osvojit si velmi frekventovaný aparát konkretizující zdroje a formy inflace, včetně důsledků.

Průvodce studiem

V úvodní části budou zavedeny peníze a jejich funkce a soudobé formy. Následně bude vymezena poptávka po penězích a tvorba nabídky peněz. Objasněn bude vztah mezi výkonem, množstvím peněz a cenovou hladinou. V další subkapitole bude vymezena inflace a její měření. V závěrečné části bude následovat výklad příčin, forem a důsledků inflace.

11.1 Vznik peněz

Vznik peněz je vázán na rozvoj směny a peníze se objevují až na určitém stupni vývoje směny.

Směna se začala uskutečňovat a rozvíjet v naturální formě (výrobek za výrobek) a důležitým průvodním jevem rozvoje směny se stala tendence směřující k vydělení univerzálního směnného prostředku. Tím se mohlo stát pouze zboží, po kterém byla všeobecná poptávka a za které se stávalo snazší nakupovat. Takovým všeobecně žádaným se nejdříve stala některá vybraná zboží (podle oblastí to byly kožešiny, koření, sůl, plátno aj.). Poté kdy tato zboží nabyla charakteru univerzálního směnného prostředku, hovoříme o vzniku **zbožových (komoditních) peněz**. Rozvoj směny také formoval požadavky na vlastnosti univerzálního směnného prostředku, tedy na peníze. K takovým požadovaným vlastnostem patřila:

- **dělitelnost** – vlastnost, kterou měl čaj, sůl, ale ne např. dobytek, který mohl vystupovat ve směně jen v kusech;
- **trvanlivost** – stálost proti přírodním vlivům (plátno mohlo lehce shořet, dobytek pojit atd.);
- **stejnorodost** – vlastnost doplňující dělitelnost. Aby část celku reprezentovala ve směně přiměřenou část původní hodnoty;

- **velká hodnota (vysoká kupní síla)** – umožňující, aby ve směně mohlo vystupovat poměrně malé množství.

Směna prokazovala, že požadované vlastnosti splňuje mezi směňovanými druhy zboží nejlépe drahý kov. Tím se vývoj směny posunul ke zlatým penězům (proces, ve kterém se zlato stává penězi, se označuje **monetizace zlata**). Ve 20. století proběhl a byl fakticky završen proces **demonetizace zlata** (nahrazování zlata v oběhu neplnohodnotnými a papírovými penězi, které se postupně plně oddělily od zlatých obsahů).

Peníze plní tři funkce:

- (1) **Prostředek směny (transakční prostředek)** – základní funkce založená na schopnosti peněz zprostředkovat směnné transakce. Při plnění této funkce hrají stále významnější roli vedle **oběživa** (mince, bankovky) i **depozitní peníze** (peníze na účtech peněžních ústavů). S rozvojem peněžní a bankovní soustavy roste podíl bezhotovostního placení, které je dnes jednoznačně převažující.
- (2) **Prostředek oceňování** – v této funkci slouží peníze k oceňování statků a služeb (dávají jim cenu). Tím, že peníze slouží k poměřování jednotlivých statků a služeb, slouží k jejich vzájemnému srovnávání.
- (3) **Uchovatel hodnot** – tato funkce představuje propojení současnosti hospodářského života s jeho budoucím vývojem. Funkci uchovatele hodnot peníze plní, nejsou-li vynakládány, čímž se vytváří předpoklad pro jejich možné využití v budoucnu. Předpokladem je, že si uchovávají do budoucna kupní sílu.

Soudobé peníze existují ve třech základních formách.

- (1) **Mince**, které představují oběžné prostředky především nízkých nominálních hodnot.
- (2) **Bankovky** emitované výlučně centrální bankou, od které je získávají komerční banky prostřednictvím operací, o nichž pojednáme v dalším výkladu. Soudobé bankovky tedy nejsou směnitelné za zlato.

Mince a bankovky tvoří tzv. hotovost (hotovostní peníze).

- (3) **Depozitní peníze (bankovní peníze, vklady)** jsou považovány za charakteristickou formu, v níž soudobé peníze existují. Je to forma kvantitativně jednoznačně převažující. Jsou to bezhotovostní peníze vedené na účtech bank a jejich pohyb v podobě převodů z účtů na účty snižuje náklady oběhu a zejména požadavek na rozsah hotovostních prostředků.

11.2 Poptávka po penězích a nabídka peněz

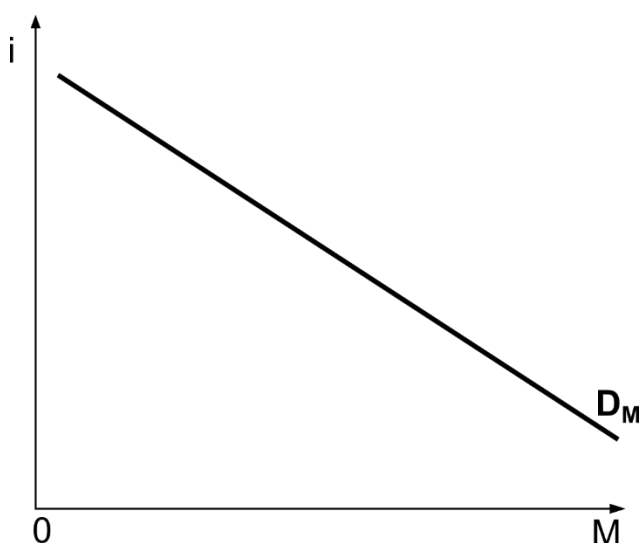
Poptávka po penězích vyjadřuje množství peněz, které při dané ceně jsou subjekty ochotny, tzn., přejít si držet.

Jaké motivy vedou lidi k upřednostnění držby peněz?

- **Transakční motiv** vyplývá z časového nesouladu mezi příjmy důchodů či tržeb a jejich vydáváním. Možnost nakupovat představuje hlavní motiv držby peněžních zůstatků. Transakční zůstatky jsou spojeny se zabezpečováním běžných nákupů (každodenních transakcí).
- **Opatrnostní motiv** vyjadřující snahu ekonomického subjektu vyhnout se riziku, případně zabezpečit se před nejistotou budoucnosti. Projevuje se snahou vytvářet peněžní zásobu umožňující překonat nepříznivé vlivy (např. ztráta zaměstnání, nemoc, realizační potíže, nepředvídatelné výdaje, aj.)
- **Spekulační motiv**, který souvisí s funkcí peněz jako uchovatele hodnot. Lidé drží peníze jako jednu z forem aktiv. Když rostou výnosy z jiných aktiv ve srovnání s úrokovými sazbami z peněz, lidé i firmy mají tendenci omezit držbu peněz. Uvedený motiv se projevuje i ve snaze získat dodatečný majetek cestou výhodných nákupů a prodejů. Motiv spekulace se prosazuje v transakcích s cennými papíry i majetkovými aktivy.

Držba peněz (peněžních zůstatků) je spojena s **náklady držby, těmi je obětovaný úrok**. Peníze jsou užitečné, ale kdyby bylo bohatství drženo v jiné než peněžní formě (akcie, obligace, úročené účty), přinášelo by vyšší výnos. Vedle skutečnosti, že peníze ve srovnání s jinými aktivy nenesou úrok (výnos) nebo jen malý, je **alternativním nákladem držby peněz** i skutečnost, že **v inflačním prostředí ztrácejí svoji kupní sílu**.

Obrázek 34: Poptávka po penězích je citlivá na změnu úrokové míry

Celková poptávka po penězích (D_M) **vykazuje vysokou citlivost na úrokovou míru (cena držby peněz)**, závislost je nepřímo úměrná. Můžeme ji tedy znázornit způsobem vyjádřeným na předchozím obrázku. S růstem úrokové sazby poptávané množství peněz klesá. Tvar poptávky vyjadřuje funkční závislost mezi poptávaným množstvím peněz (poptávkou po peněžních zůstatcích) a úrokovou mírou. Jestliže roste úroková míra, pak subjekty (domácnosti, firmy) chtějí držet menší množství peněžních zůstatků a upřednostňují méně likvidní formy aktiv.

Ke změnám poptávky po penězích může docházet vlivem široké škály faktorů, např. těch, které mění naši ochotu nakupovat. Změna poptávky (růst či pokles) bude doprovázena posunem křivky D_M doprava (v případě růstu poptávky) či doleva (pokles). Tyto posuny mohou být stimulovány např. **růstem reálného HDP** – rostoucí důchod umožňuje uskutečňování větších nákupů a k tomu je nutno držet větší objem peněžních zůstatků; **růstem cenové hladiny** – rostoucí ceny nutí subjekty držet větší peněžní zůstatky k uskutečnění stejných objemů nákupů; **rostoucí inflační očekávání** – pokud subjekty očekávají, že se budou ceny zvyšovat, narůstá jejich obava ze snižování kupní síly jejich peněžních prostředků, a proto budou již nyní uskutečňovat nákupy, které zamýšlely uskutečnit v budoucnu. K tomu ovšem musí zvýšit objem držených peněžních zůstatků; výčet faktorů tím není vyčerpán. Každý zná z každodenního života situace, které motivují ke koupi a tím také k růstu poptávky po penězích.

11.3 Utváření nabídky peněz v ekonomice a peněžní zásoba

Množství peněz v ekonomice představuje jednu ze základních veličin, která ovlivňuje podmínky fungování hospodářství. Je produktem fungování bankovní soustavy jako celku, která představuje institucionální zázemí tvorby **nabídky peněz**. Pokud se dynamika vývoje peněžní zásoby odchyluje od dynamiky vývoje výkonu hospodářství, jsou vysílány impulsy ke změně cenové hladiny. Rostoucí dynamika cenové hladiny vede ke zpochybnění schopnosti peněz být uchovatelem hodnoty.

Rozvoj bank a bankovní soustavy je těsně spjat s existencí a funkcí finančního trhu. Základní funkcí finančních trhů je zprostředkování přesunu prostředků od těch, kteří je spoří (výdaje dosahují nižší úrovně než jakou má důchod, který pobírají) ve prospěch subjektů schopných vydávat více prostředků než jim umožňuje jejich příjem. Ti, kteří spoří, se stávají věřiteli dlužníků, (subjekty, které si vypůjčily). Na straně věřitelů i dlužníků mohou stát různé subjekty ekonomiky: domácnosti, firmy nebo vláda. Pokud nebudeme uvažovat uzavřenou ekonomiku, pak i zahraniční subjekty. Výpůjčky se uskutečňují dvěma způsoby:

- **Přímé financování** – dlužníci si vypůjčí od věřitelů přímo na finančních trzích. Výpůjčka se uskutečňuje prodejem cenného papíru, který představuje závazek ze strany dlužníka a opravňuje věřitele podílet se na budoucím důchodu dlužníka a povinnost dlužníka závazek v termínu uhradit.
- **Nepřímé financování** se uskutečňuje jako přesun fondů od věřitelů k dlužníkům **prostřednictvím služeb finančních zprostředkovatelů**. Odtud je odvozena funkce finančních trhů v tržní ekonomice a také role finančních zprostředkovatelů, mezi nimiž zaujímají banky ústřední postavení.

Přesun peněžních prostředků mezi subjekty nabývá podobu úvěru. Bankovní soustava je tvořena dvěma základními úrovněmi – **dvoustupňové bankovníctví**:

1. centrální banka,
2. síť komerčních bank

Komerční banky, jako podnikatelské soukromé firmy, sledují jako **cíl dosažení zisku**. Přitom je činnost bank provázena řadou dalších specifických podmínek, odlišujících je od postavení jiných firem. Uvedme alespoň to, že **vlastní kapitál banky je vzhledem k rozměru kapitálu, kterým banka disponuje, poměrně malý (méně než 10 %)**. Banka podniká s vypůjčenými prostředky, což zakládá důvod k bankovní regulaci. Zdrojem zisku bank je rozdíl mezi příjmy z úvěrů, které banka poskytla a úroky, které musí banka vyplácet na vklady, které přijala (budeme-li abstrahovat od zprostředkovatelských operací). Proto se banka snaží proměňovat vklady v poskytované úvěry. To znamená, že **jsou to právě banky, které v tržní ekonomice představují institucionalizovanou podobu nabídky peněz**.

Díky bankám vzniká při jejich činnosti specifický produkt, a to tvorba (emise) depozitních peněz, který má bezprostřední a přímé dopady na peněžní trh a množství peněz. Vše je založeno na tom, že prostředky poskytnuté formou úvěru klientům se dostávají do bank poskytujících služby či zboží tomu, kdo získal úvěr. Tyto banky prostředky, které u ní byly připsány na účtech, poskytují v dalších úvěrech a množství peněz v ekonomice se zvyšuje.

V ekonomice existuje úzký vztah mezi množstvím peněz, výkonem ekonomiky a cenovou hladinou. Vztah výkonu a množství peněz je popisován pomocí **rovnice směny**, která vyjadřuje vyrovnávání toku výrobků a služeb s peněžním tokem, určeným na jejich nákupy. Rovnici můžeme zapsat v následujícím tvaru:

$$P \times Y = M \times V$$

Kde P je hladina cen, Y je dosažený výstup ekonomiky, M je množství peněz v oběhu a V je rychlost obratu peněžní jednotky. Rychlost udává, kolik koupí a prodejů zprostředkuje peněžní jednotka za sledované období, tedy kolikrát projde za sledované období trhem.

Z rovnice směny je zřejmé, že **ekonomika vyžaduje právě určité množství peněz, má-li zůstat cenová hladina stabilní**. Protože se rychlost obratu peněžních jednotek výrazně nemění (rychlost je závislá na způsobech placení a ty se nemění den ze dne) a výkon kolísá, musí fungovat mechanismus, který zabezpečuje, aby rozsah peněžních prostředků byl dostatečný a nebyl přebytek peněz v oběhu.

11.4 Inflace a její měření

Inflace je jevem, který je veřejností citlivě vnímaný. Všeobecně je ji možno interpretovat jako makroekonomický jev, který se může stát problémem a historie zná i případy, kdy inflace vyústila do destrukce hospodářských poměrů.

Inflací se rozumí trvalý nárůst cenové hladiny. V důsledku toho vyvolává inflace pokles kupní síly peněz. Proto ji častá charakteristika popisuje jako proces znehodnocování peněz. Méně častým případem je absolutní pokles celkové cenové hladiny a s tím související růst kupní síly peněz, který se označuje jako **deflace**. Od deflace je třeba **odlišovat dezinflaci**, což je pokles tempa růstu cenové hladiny (inflace). Ke zjištění je nutno disponovat nástrojem měření. **Změny cenové hladiny** měříme pomocí cenových indexů.

Cenový index je poměr nákladů na pořízení určitého souboru statků a služeb v běžném období a v základním období. Pomocí cenového indexu pak můžeme vypočítat tempo růstu cenové hladiny, tedy **míru inflace**:

$$r_t = \frac{P_t - P_{t-1}}{P_{t-1}} \times 100(\%)$$

P_t je cenový index v roce t , P_{t-1} je cenový index v roce předchozím a r_t je míra inflace v roce aktuálním.

Všechny cenové indexy jsou konstruovány obdobným způsobem. Základním a nejužívanějším je **index spotřebitelských cen**. Pro účely výpočtu tohoto indexu se konstruuje **spotřební koš**. Statistický úřad na základě reprezentativního šetření mezi domácnostmi stanoví statky a služby, za které utrácí průměrná domácnost nejvíce, tzn. **statky a služby, které nejvýznamněji zatěžují výdaje domácností**.

Index spotřebitelských cen je potom poměr nákladů na pořízení spotřebního koše v běžném období k nákladům na pořízení tohoto koše v období základním.

Základem konstrukce je tedy **výběr reprezentativního koše výrobků a služeb**, který se ocení tržními cenami produkce, a to jak cenami výchozího roku, tak v cenách sledovaného roku.

Budeme-li označovat horním indexem množství jednotlivých druhů statků v základním období a dolním indexem druh statku (q_0^i) a jejich ceny v témže období p_0^i , pak náklady na pořízení spotřebního koše v základním období jsou:

$$\sum p_0^i \times q_0^i$$

Index spotřebitelských cen je konstruován jako poměr nákladů na pořízení reprezentativního spotřebitelského koše v čase t k nákladům na pořízení v základním období. Tedy:

$$\text{CPI} = \frac{\sum p_t^i \times q_0^i}{\sum p_0^i \times q_0^i} \times 100$$

S používáním indexu spotřebitelských cen souvisí některé problémy:

- Jeho **věrohodnost** závisí na adekvátnosti výběru spotřebního koše co do druhů zboží a služeb i co do vah přiznaných jednotlivým druhům.
- Problém tzv. **substitučního zkreslení**. Spotřebitelský koš je na určité období pevně daný, fixní jsou i váhy jednotlivých položek. V průběhu tohoto (např. pětiletého) období dochází ke změnám relativních cen. Ceny statků a služeb se v ekonomice nemění proporcionálně. Na tyto změny relativních cen reagují spotřebitelé změnou struktury svých výdajů, kdy místo statků relativně dražších nakupují statky relativně levnější. Tuto restrukturalizaci spotřebních výdajů však spotřební koš v daném období nezohledňuje.
- Index spotřebitelských cen je omezen na tu část tržní produkce, která je zařazena do reprezentativního koše. Neodráží úplnou cenovou hladinu ekonomiky.

Pokud chceme dosáhnout co nejpřesnějšího vyjádření změny cenové hladiny, můžeme využít cenový index, který se označuje jako **implicitní cenový deflátor (deflátor HDP)**. Tento ukazatel se vyjadřuje pomocí nominálního a reálného HDP následovně:

$$IPD = \frac{HDP_N}{HDP_R} \times 100$$

kde: HDP_N – nominální HDP

HDP_R – reálný HDP

11.5 Formy a příčiny inflace

Inflaci můžeme dělit podle různých kritérií. Např.:

Otevřená inflace je doprovázena skutečným růstem cenové hladiny.

Potlačená inflace je označení pro jev, kdy příčiny k vzestupu cen existují (vztah nabídky a poptávky na trzích), ale inflace se z důvodu cenové regulace nemůže projevit. Podle intenzity změn cenové hladiny:

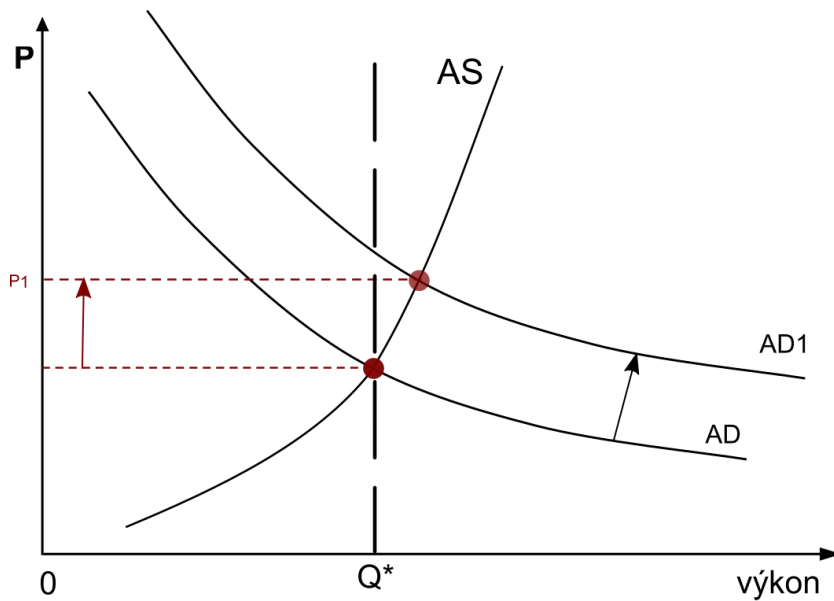
Mírná inflace se vyznačuje tím, že tempo růstu cenové hladiny nepřekračuje tempo růstu výroby. To zhruba odpovídá jednociferné míře inflace. Ekonomika s mírnou inflací se vyznačuje důvěrou lidí v peníze, ochota držet peníze v bankách na běžných účtech.

Pádivé inflace cenová hladina roste rychleji než výroba. Důvěra lidí v peníze je omezená a vykazuje tendenci k dalšímu poklesu, lidé preferují bohatství ve věcných aktivech. Dochází k indexaci smluv buď k cenovému indexu, nebo k zahraniční měně. Míra inflace dosahuje dvouciferných až trojiciferných čísel.

Hyperinflace – dochází k rozvratu peněžního systému. Peníze ztrácejí schopnost plnit své funkce a rozšiřuje se barterová směna. Řádově stovky až tisíce procent.

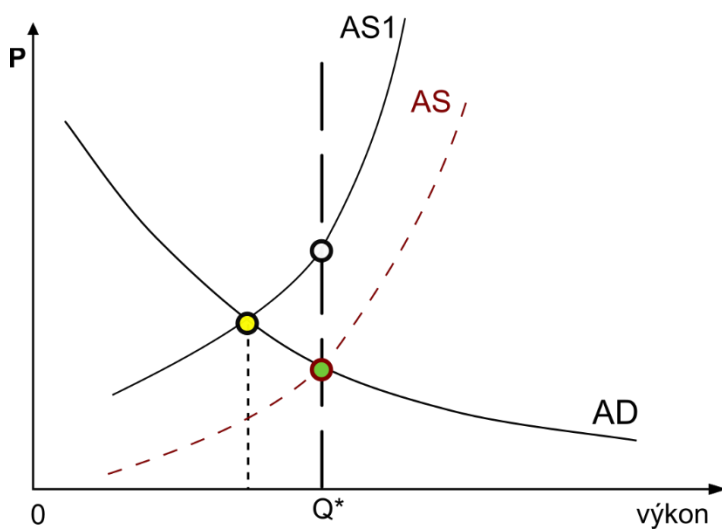
Pokud budeme hledat zdroj vzestupu cenové hladiny, pak z konstrukce ASAD plyne, že vzestup může být vyvolán růstem AD (**poptávková inflace**) nebo poklesem AS (zpravidla růst cen vstupů). V tomto případě se jedná o **nabídkovou** či **nákladovou inflaci**.

Obrázek 35: Poptávková inflace

Obrázek 36: Nabídková inflace

nákladová inflace - růst cen vstupů

Z hlediska příčin je nutno zmínit tzv. **setrvačnou inflaci**. *Opírá se o mechanismus tvorby inflačních očekávání*. Ekonomické subjekty ji očekávají, proto zvyšují své ceny, promítají je do kontraktů na transakce budoucí, požadují zvýšení mezd a očekávaná inflace se chováním subjektů mění v inflaci skutečnou.

Které důsledky inflace je možno označit jako nejzávažnější? Pokud budeme sledovat informace spojené s prezentací inflace v ekonomice, a pokud přihlédneme k roli peněz v tržní ekonomice, je zřejmé, že hlavním důvodem sledování vývoje cenové hladiny a hrozeb inflace, jsou dopady na obyvatelstvo. **Snižování kupní síly peněz, které vede ke změnám spotřebitelského chování je základním ekonomickým důsledkem inflace.** Přesto je vhodné upozornit na určité zjednodušující závěry. Inflace je spojena s růstem cen, a proto mezi lidmi často panuje nesprávná představa, že inflace snižuje jejich reálné důchody. Je pravdou, že při inflaci musíme platit vyšší ceny. Ale tyto vyšší ceny zároveň znamenají vyšší příjem pro prodávající. Vedle růstu cen výrobků rostou i ceny služeb výrobních faktorů (např. práce – mezd). Dlouhodobě se tedy s rostoucími cenami zvyšují i příjmy lidí. **Inflace snižuje kupní sílu peněžní jednotky, otázka kupní síly důchodu je závislá na tempu růstu cenové hladiny a vývoji nominální mzdy.**

Důležitým dopadem z hlediska předmětu zkoumání ekonomie je skutečnost, že **inflace dále snižuje kvalitu informační funkce cen.** Spotřebitelé i firmy se při svém rozhodování řídí relativními cenami (ceny ve vzájemném srovnávání hrají klíčovou roli v rozhodování, který nákup bude upřednostněn). Ve vzájemném srovnání dochází k tomu, že pokud cena statku A roste pomaleji než cena statku B, stává se statek A (ve vzájemném srovnání) levnější. Pokřivené relativní ceny v důsledku inflace vytvářejí v ekonomice kalkulační chaos, který vede k chybným rozhodnutím domácností a firem. V případě firem tím může být vyvolána snížená efektivnost alokace zdrojů, která má dopad na výkonnost ekonomiky. Samozřejmě, tento vliv by nepůsobil, pokud by se ceny všech statků rostly stejným tempem (v tomto případě by se hovořilo o tzv. **vyrovnané inflaci**).

Jedním z typických důsledků inflace je její **dopad na držitele fixních důchodů**, kde jednoznačně platí, že je snižována kupní síla fixního důchodu. Proto v současnosti obsahuje sociální zákonodárství valorizační mechanismy, které zabraňují výraznějšímu reálnému poklesu těchto důchodů.

Vysoká a volatilní **inflace zrazuje podnikatelské subjekty od investičních plánů**, protože firmám tato situace komplikuje kalkulaci reálné výnosnosti investice. Do ekonomiky pak mohou směřovat místo dlouhodobých investičních záměrů krátkodobé finanční investice. Snížení investic se projevuje v omezení zdrojů ekonomického růstu.

Shrnutí

Peníze vznikly jako univerzální směnný prostředek a plní několik funkcí. U soudobých peněz roste význam funkce uchovatele hodnoty, která úzce souvisí s množstvím peněz v ekonomice. Rovnice směny vyjadřuje souvislost mezi výkonem, množstvím peněz a cenovou hladinou. Vzestup cenové hladiny se označuje jako inflace. Jejím nejzávažnějším důsledkem je pokles kupní síly peněz. Inflaci měříme cenovými indexy. Růst cenové hladiny může být vyvolán z poptávkové i nabídkové strany. Důležitým faktorem jsou inflační očekávání subjektů ekonomiky.

Kontrolní otázky

- 1) Jak ovlivňuje poptávku po penězích změna důchodu?
- 2) Proč vzestup cenové hladiny zvyšuje poptávku po penězích?
- 3) Jak jsou konstruovány cenové indexy?
- 4) Čím se liší otevřená a potlačená inflace?
- 5) Jak nejpřesněji změříme změnu cenové hladiny?
- 6) Proč je upřednostňován index spotřebitelských cen pro měření inflace?
- 7) Jak dochází ke vzniku setrvačné inflace?

Pojmy k zapamatování

monetizace a demonetizace zlata, formy soudobých peněz, funkce peněz, hotovost, oběživo, poptávka po penězích, rovnice směny, rychlost obratu peněžní jednotky, inflace, dezinflace, deflace, cenové indexy, reprezentativní spotřebitelský koš, míra inflace, inflace otevřená a potlačená, mírná inflace, pádivá inflace, setrvačná inflace, poptávková inflace, nabídková inflace

12 Role státu v hospodářství a fiskální politika

Cíl studia

Základním cílem je pochopení důvodů, proč jsou s otázkou role státu v hospodářství spojeny kontroverzní postoje a zejména:

- jak se vyvíjelo pojetí cílů hospodářské politiky;
- možnosti využití státního rozpočtu ke stabilizační politice vlády;
- přístupy fiskální politiky k ovlivnění hospodářství.

Průvodce studiem

V úvodní subkapitole bude vysvětlen proces formování odlišných přístupů k roli státu v hospodářství. Vymezeny budou cíle, sledované hospodářskou politikou. V přechodu k fiskální politice vlády bude vysvětlen deficit státního rozpočtu a od příčin odvozeny formy. V závěrečné části bude ilustrovány možnosti využití nástrojů fiskální politiky k ovlivnění výkonnosti a stability hospodářství.

12.1 Stát v tržní ekonomice

Otázky související se státní intervencí do hospodářství patří k těm, na které jednotlivé teoretické proudy ekonomie nemají jednotný názor a zauímají často silně kontroverzní pozice. Přehodnocování role státu v hospodářství se začalo intenzivně rozpracovávat v 60. letech XX. století, kdy se v monetaristické ekonomii začalo pracovat s tezí o přirozené míře nezaměstnanosti. V následujících letech byl položen důraz na analýzu důsledků, které byly vyvolávány užíváním nástrojů a forem státní hospodářské politiky, jejíž východiska se formovala v průběhu 30. let našeho století a rozvíjela se v 50. a 60. letech.

Období, které můžeme vymezit poslední třetinou 19. století až 70. lety 20. století, se vyznačovalo postupným nárůstem intervencí státu do hospodářství jak na makroekonomické, tak na mikroekonomické úrovni. Jako hlavní příčiny stojící v pozadí rostoucího významu státních intervencí je možno vymezit zejména následující:

- Vstup do 19. století byl provázen rostoucím sociálním pnutím ve společnosti, které bylo stimulováno dopady průmyslové revoluce. Na *rostoucí sociální napětí* reagovala již v konci 19. století vládní politika přijetím opatření v oblasti přerozdělování. Sledované zmírňování sociálních tvrdostí se od té doby řadí v každé tržní ekonomice k motivům hospodářské politiky. Obecně se šířila představa o rostoucí roli a významu státu v hospodářství společnosti.

- Po světové hospodářské krizi roku 1873 se zdůrazňoval poznatek o postupně se zkracující periodě hospodářského cyklu a rostoucí amplitudě výkyvů. Bylo to interpretováno jako narůstající labilita tržního hospodářství, se všemi průvodními negativními důsledky a vytvářel zázemí vnímání státu jako subjektu schopného tuto tendenci neutralizovat, vývoj zklidnit, stabilizovat. *Když velká deprese otřásla důvěrou v autoregulační a stabilizační schopnost tržního mechanismu, prosazovala se představa, že rostoucí labilita systému má svůj původ ve snížené autoregulační schopnosti trhu. Požadavek aktivní intervence státu dostal nové argumentační zdůvodnění, které v ucelené a systematické podobě bylo prezentováno v díle J. M. Keynesa.*

Na základě výše uvedeného je možno vymezit **základní funkce**, které jsou státu přisuzovány:

- **stabilizační** – zajišťuje vnitřní a vnější stabilitu systému;
- **redistribuční** – zmírňuje nepřiměřené sociální tvrdosti pomocí přerozdělovacích procesů;
- **alokační** – je spojována s korekcí tržní alokace nebo alokacemi, které nejsou trhem zabezpečeny.

Na míru či rozsah státních intervencí neapanuje shoda.

- **Liberální ekonomické směry** obhajují co největší prostor pro fungování trhů a poukazují na škodlivé důsledky vládních intervencí. Stát má vytvořit rámcové podmínky pro fungování trhu v podobě zabezpečení vlastnických práv a smluvních vztahů, zajištění fungujícího peněžního systému a podpory konkurenčního prostředí v ekonomice.
- **Intervencionistické ekonomické směry** poukazují na oblasti, kde trh selhává, a tím zdůvodňují široký prostor pro intervence státu. Tržní systém je v tomto pojetí chápán jako soustava vnitřně nestabilní, náchylná k makroekonomickým poruchám, které se projevují cyklickými výkyvy skutečného produktu a vysokou nezaměstnaností. Hospodářská politika státu má systematickými zásahy do ekonomiky přispět k překonávání těchto poruch.

Stát svými opatřeními ovlivňuje prostředí, ve kterém se rozhodují a jednají jednotlivé ekonomické subjekty, tím ovlivňuje jejich hospodářské výsledky a v konečném důsledku to má přímý vliv na fungování hospodářství. **Hospodářskou politiku státu můžeme chápat jako činnost, v rámci, které její nositelé používají určitých nástrojů, aby ovlivnili ekonomický vývoj země na základě stanovených cílů.**

Makroekonomická hospodářská politika je zaměřena na udržování celkové hospodářské prosperity. V užším pojetí se snaží o eliminaci cyklických výkyvů, a proto je také **nazývána politikou stabilizační**. Její nástroje tvoří především politiky: fiskální politika, měnová politika, vnější hospodářská politika a politika důchodová.

Mikroekonomická hospodářská politika reaguje na existenci tržních selhání a zaměřuje se na opatření, od kterých je očekáváno zvyšování efektivnosti alokace zdrojů společnosti. Patří sem politika na ochranu hospodářské soutěže, sociální a přerozdělovací politika, regionální politika, strukturální politika a jiné. V dalším textu se budeme zaměřovat na makroekonomickou hospodářskou politiku.

S přechodem do 70. let 20. století došlo k přehodnocování pojetí a cílů hospodářské politiky. Přehodnocení cílů, bylo doprovázeno i přehodnocením účinnosti nástrojů používaných k dosažení sledovaných cílů. Od 70. let je vějíř zredukován na dva základní cíle stabilizační politiky:

- cenová stabilita
- zaměstnanost (a hospodářský růst),
příčemž kvalita prvního z cílů má jednoznačnou prioritu.

12.2 Státní rozpočet, deficit, dluh

Hlavním nástrojem fiskální politiky je **státní rozpočet, centralizovaný peněžní fond**, který má příjmovou a výdajovou stranu. Rozpočtové příjmy jsou tvořeny zejména:

- **daněmi**,
- **pojistným na sociální zabezpečení** (např. důchodové, zdravotní, nemocenské pojištění, příspěvek na státní politiku zaměstnanosti atd.),
- **nedaňovými příjmy** (např. příjmy z privatizace, přijaté úroky, příjmy z pronájmu majetku aj.).

V základním členění rozdělujeme daně na:

- **Přímé**, které se vážou k určitému důchodu nebo majetku: **důchodové** (osobní důchodové daně, daně ze zisku korporací), **majetkové** (např. daň z nemovitostí, daň dědická a darovací).
- **Nepřímé**, které jsou obsaženy v ceně zboží a služeb: **daň z přidané hodnoty, spotřební daně, cla**.

Výdaje státního rozpočtu můžeme rozdělit do tří základních skupin:

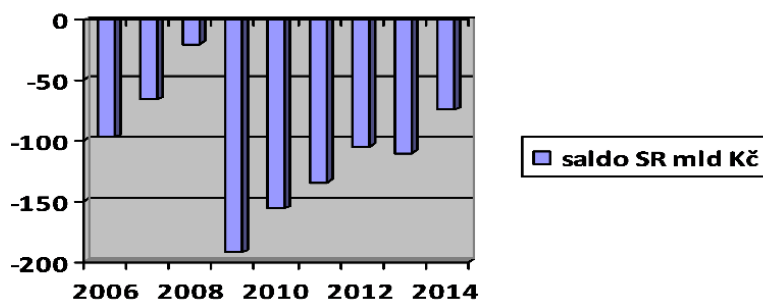
- **transferové platby** (jde o výdaje sociálního charakteru nebo mohou mít také podobu transferových plateb podnikům v podobě subvencí),
- **vládní nákupy zboží a služeb** (např. v podobě financování výdajů v oblasti školství, zdravotnictví a oblastech veřejné správy),
- ostatní (např. úroky z veřejného dluhu).

Rozdíl mezi příjmy a výdaji státního rozpočtu představuje **saldo**, které může být kladné nebo záporné. Jestliže příjmy převyšují výdaje, státní rozpočet je **v přebytku**. Pokud jsou výdaje stejně velké jako příjmy a saldo je nulové, státní rozpočet je **vyrovnaný**. Většinou ale saldo bývá záporné, kdy výdaje převyšují příjmy, čímž vzniká **deficit státního rozpočtu**.

Deficit státního rozpočtu je třeba nějak financovat. Většinou bývá financován emisí dluhopisů, které mohou nakupovat domácí subjekty (např. podniky, komerční banky) nebo zahraniční subjekty. Kumulací deficitů státních rozpočtů vzniká **státní dluh**. Pokud je deficitní financování praktikováno dlouhodoběji a státní dluh narůstá, potom významná část výdajů státního rozpočtu jde jen na úhradu úroků ze státního dluhu a může tak generovat vznik deficitů v dalších obdobích. Státní dluh je součástí veřejného dluhu (ve statistikách také nazývaný vládní dluh), který kromě státního rozpočtu zahrnuje i dluh státních fondů, místních rozpočtů, zdravotních pojišťoven a veřejných vysokých škol.

Obrázek 37: Saldo státního rozpočtu v ČR (v mld. Kč)

Zdroj: Český statistický úřad

Deficit státního rozpočtu můžeme podle příčin vzniku rozdělit na strukturální a cyklický, respektive jeho strukturální a cyklickou složku.

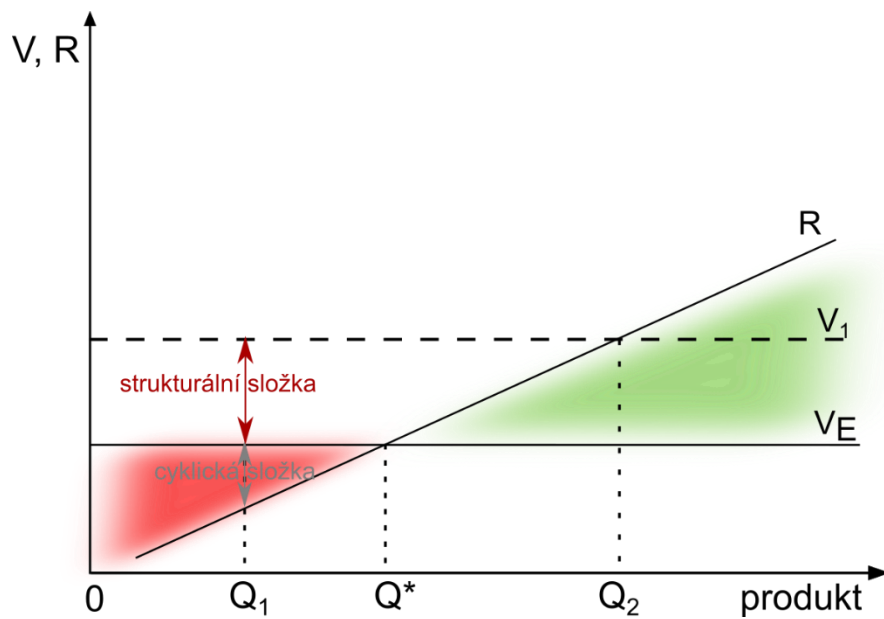
Cyklický deficit je deficit, který je *způsoben ekonomickým cyklem*. Jeho vznik můžeme ilustrovat následujícím obrázkem, na kterém jsou porovnávány příjmy a výdaje státního rozpočtu. Zatímco výdaje na rozsahu výkonu nezávisí, jsou příjmy na měnící se výkon citlivé a s rostoucím výkonem také rostou, jak ukazuje následující obrázek. Existuje výkon, při kterém dochází k vyrovnání obou stran státního rozpočtu, ale platí, že při kterémkoliv výkonu nižším budou výdaje na vyšší úrovni než příjmy. Jestliže tedy dochází k vyrovnání za situace, kdy ekonomika dosahuje potenciálního produktu Q^* , označíme takto nastavené výdaje jako rovnovážné (VE), pak dojde-li k poklesu výkonu pod úroveň potenciálního produktu, vzniká **deficit, který označíme jako cyklický, neboť jeho příčinou je cyklický propad výkonu**. Při Q_1 je cyklický deficit, neboť s klesajícím výkonem klesají i daňové příjmy. Pokud by výše produktu přesáhla potenciální produkt, např. Q_2 , vznikl by **cyklický přebytek**.

Pokud by ovšem byly výdaje nastaveny na úroveň vyšší než rovnovážnou, na obrázku VI, pak vidíme že:

- I když ekonomika bude na úrovni potenciálního produktu, jsou výdaje vyšší než příjmy a existuje deficit, který označíme jako **strukturální. Jeho příčina je na straně výdajové**, která překročila rovnovážnou úroveň.
- Pokud se výkon bude zvyšovat, rostoucí příjmy budou snižovat strukturální deficit a na výkonu Q_2 se rozpočet vyrovná. S dalším růstem výkonu by se rozpočet stával přebytkovým.
- Pokud ovšem výkon klesne pod úroveň potenciálního produktu Q^* , bude deficit tvořen nejen strukturální složkou v rozsahu odpovídajícím rozdílu mezi výdaji a rovnovážnými výdaji, ale bude obsahovat i cyklickou složku vznikající jako důsledek klesajících příjmů.

Obrázek 38: Strukturální a cyklický deficit

Při výkonu Q_1 je celkový deficit tvořen oběma složkami cyklickou i strukturální. Cyklickou složka (rozdíl $VE - \text{příjmy } R$ při výkonu Q_1), strukturální složka (rozdíl $V_1 - VE$).

12.3 Nástroje fiskální politiky

Nástroje fiskální politiky podle způsobu uplatňování může dělit na:

- **Vestavěné stabilizátory**, které po zavedení v ekonomice **působí automaticky** a nevyžadují další zásahy státu. Působí **ve směru zmírňování cyklických výkyvů** ekonomiky. Konkrétně se jedná například o progresivní daně z příjmu nebo transferové platby. Např.: pokud se ekonomika nachází v recesi, dochází k růstu nezaměstnanosti. Vyšší hladina nezaměstnanosti si vyžádá vyšší transferové platby (podpor v nezaměstnanosti a jiných sociálních dávek) ze státního rozpočtu, které částečně kompenzují výpadek příjmů domácností. Tím tlumí propad agregátní poptávky a přispívají ke stabilizaci výkonu ekonomiky. Stejně tak v případě progresivního zdanění dochází v recesi k posunu příjmů do nižších daňových pásem (v recesi příjmy klesají) a pokles příjmů je částečně kompenzován poklesem daní.
- **Diskreční (záměrná) opatření** jsou **jednorázová** opatření vlády na základě jejího rozhodování. Vláda k nim přistupuje např. tehdy, jestliže automatické stabilizátory nepůsobí dostatečně intenzivně. Jedná se například o změnu struktury daňového systému a změny sazby daní nebo změny v jednotlivých položkách vládních výdajů nebo jejich struktury.

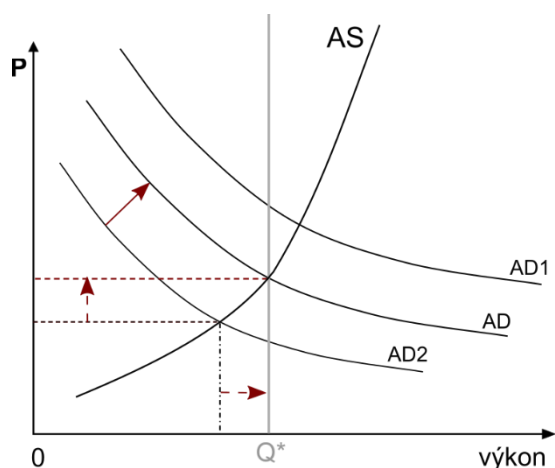
K anticyklickému působení mohou být využity operace na příjmové a výdajové straně rozpočtu. Jde o:

- vládní výdaje na nákup statků a služeb,
- čisté daně (rozdíl mezi daněmi a transferovými platbami).

V krátkém období tyto nástroje ovlivňují **především agregátní poptávku, tím i výkon**. Bude-li chtít vláda stimulovat agregátní poptávku, zvýší vládní výdaje nebo sníží daně. Říkáme, že vláda provede **fiskální expanzi**. Použije-li vláda tato opatření v opačném směru, tzn., sníží vládní výdaje nebo zvýší daně, jedná se o **fiskální restrikcí**.

Ilustrujme, jaký dopad bude mít zvýšení vládních nákupů G (povede k růstu AD).

Obrázek 39: Růst státních nákupů (G)

Obrázek nám umožňuje identifikovat dopad růstu AD na výkon i cenovou hladinu. Všimněme si, že efekt je závislý na stavu ekonomiky. Pokud byla pod Q^* , roste především výkon a méně cenová hladina. Pokud byla na Q^* , pak roste především cenová hladina a méně výkon. Z výkladu rovnováhy plyne, že takový vzestup (za Q^*) ekonomika není schopna udržet v čase. Obdobně jsme schopni číst dopady restrikce a v důsledku toho poklesu poptávky.

Další možností, jak může vláda zvýšit agregátní poptávku, je **snížení čistých daní**, tzn., domácnosti budou mít více peněz, které mohou utratit za spotřební výdaje. Dopad na agregátní poptávku je ale nižší. Pouze část dodatečného důchodu domácnosti vydají na spotřebu (tedy na růst AD).

Navíc platí: zatímco vládní výdaje i daně působí bezprostředně na stranu poptávky, změna daní má navíc dopad i na stranu nabídky. Snížení daní vytváří podněty na straně nabídky, což je ale dlouhodobý efekt. Zpravidla vláda upřednostňuje co nejrychlejší dopady.

Shrnutí

Vlivem prohlubování cyklických oscilací byl požadavek přerozdělovací funkce státu doplněn i o stabilizační anticyklickou politiku a představy o možnosti ovlivňovat efektivnost užívání zdrojů. Základním nástrojem státu se stal státní rozpočet, jeho příjmová i výdajová stránka. Průvodním jevem se stalo deficitní financování a následné zadlužování států. V oblasti fiskální politiky se vláda snaží ovlivněním agregátní poptávky (především pomocí státních nákupů) přimět ekonomiku k vyššímu výkonu a zaměstnanosti. V dlouhodobém horizontu může využít i snížení zdanění.

Kontrolní otázky

- 1) Čím je argumentován liberální a intervencionistický přístup k roli státu v hospodářství?
- 2) Co je cílem hospodářské politiky?
- 3) Kdy vzniká strukturální deficit?
- 4) Co se označuje jako cyklický deficit?
- 5) O co usiluje vláda růstem státních nákupů?
- 6) Čím se odlišuje dopad na ekonomiku v případě změny daní od změny státních nákupů?

Pojmy k zapamatování

hospodářská politika, intervencionismus, státní rozpočet, deficit rozpočtu, státní dluh, strukturální a cyklický deficit, vestavěné stabilizátory, diskreční opatření, fiskální expanze, fiskální restrikce

13 Monetární politika státu

Cíl studia

Obsahově kapitola navazuje na pasáže věnované nabídce peněz v ekonomice. V návaznosti na předchozí kapitolu je nyní soustředěna pozornost na vysvětlení možností, jak pomocí monetárních nástrojů ovlivňovat ekonomické prostředí.

Proto je cílem osvojení nástrojů monetární politiky a pochopení transmisního mechanismu, jak v případě orientace na ovlivnění AD, tak v případě cíle stabilita cenové hladiny

Průvodce studiem

V úvodní části je vymezena monetární politika a zavedeny jsou její nástroje. Následně je vysvětlen transmisní mechanismus směřujícího k ovlivnění národohospodářských cílů. Zdůrazněna je paralela účinnosti s již vysvětleným fiskálním ovlivňováním celkových výdajů.

13.1 Monetární politika a její nástroje

Jedním z předpokladů účinnosti hospodářské politiky je jednota cílů sledovaných hospodářskými politikami v jednotlivých oblastech. Proto je i monetární politika v rámci stabilizační politiky orientována k dosažení týchž stabilizačních cílů. Je však **uskutečňována pomocí jiné soustavy nástrojů v jiném sektoru ekonomiky, a to se projevuje ve sledovaných prioritách.**

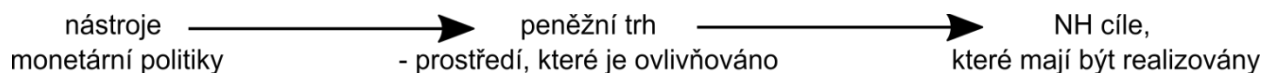
Uskutečňování monetární politiky je jednou ze základních funkcí centrální banky, která odpovídá za realizaci peněžní a úvěrové politiky státu. **Základním a hlavním cílem je dosažení stability cenové hladiny.** Monetární politika je orientována na:

- *kontrolu množství peněz v ekonomice* – je obsahem užšího pojetí monetární politiky;
- *na ovlivňování výše úrokových měř;*
- *na regulaci podmínek poskytování úvěru.*

V tomto pojetí je monetární politika zacílena na ovlivňování podmínek peněžního sektoru ekonomiky, přes který působí na její reálný sektor a na dosahování cílů hospodářské politiky. K dosažení sledovaných cílů je využívána poměrně **široká skupina nástrojů, pomocí nichž centrální banka ovlivňuje chování a činnost komerčních bank.** Tyto nástroje můžeme dělit na:

- **přímé** (administrativní)
- **nepřímé** (tržní).

Obrázek 40: Transmise monetární politiky

Přímé nástroje představují převážně adresné a administrativní zásahy centrální banky, které mohou být používány selektivně. Jejich cílem je ovlivnění úvěrových možností komerčních bank a jejich likvidity.

- **Pravidla likvidity** stanovují závaznou strukturu aktiv a pasív komerčních bank a závazné vazby mezi nimi. *Obecně pro komerční banky, blíží se svým charakterem spíše k nepřímým nástrojům.*
- **Úvěrové kontingenty** představují nejtvrděší nástroj. Je-li stanovena maximální výše úvěru, který může čerpat komerční banka od banky centrální, hovoříme o **relativním úvěrovém kontingentu**. Absolutním úvěrovým kontingentem je komerční bance stanovena maximální výše úvěru, který může poskytovat.
- **Doporučení, výzvy a dohody** představují účinný nástroj, opírající se o strukturu bankovní soustavy a postavení centrální banky v ní. **Doporučení** je vyjádřením přání centrální banky. Nemá zpravidla písemnou podobu, stejně jako **výzva**, která je vnímána jako naléhavější vyslovení požadavku. **Dohoda** bývá uzavírána v písemné formě a po podpisu je právně závazná. Uvedená opatření se nemusí dotýkat přímo otázek ovlivňujících nabídku peněz.

K **nepřímým nástrojům** je možno zařadit i tzv. **limity úrokových sazeb**. Jde o stanovení maximálních úrokových sazeb z úvěrů a maximálních nebo minimálních úrokových sazeb z vkladů.

Nepřímé nástroje jsou charakteristické plošným působením, představují vytvoření stejných podmínek tržního prostředí pro jednotlivé komerční banky.

- **Operace na volném trhu** představují nákup či prodej státních cenných papírů. Centrální banka uskutečňuje obchod s komerční bankou, která může zastupovat klienta nebankovní sféry. Jestliže centrální banka nakupuje vládní dluhopisy, zvyšuje tím rezervy komerčních bank, což vede k růstu nabídky peněz.
- **Míra povinných minimálních rezerv** je procentně stanovená výše vkladů, která musí být komerční bankou vázána na účtu u centrální banky.
- **Diskontní sazba**, za kterou centrální banka poskytuje komerčním bankám úvěry. Jestliže centrální banka sníží diskontní sazbu, komerční banky zvýší poptávku po úvěrech od centrální banky. Tyto úvěry zvýší rezervy komerčních bank, čímž je odstartován mechanismus úvěrové expanze, jehož důsledkem je růst peněžní zásoby.

Od poklesu diskontní sazby se odvozuje pokles úrokové sazby na úvěry, které banky poskytují a naopak.

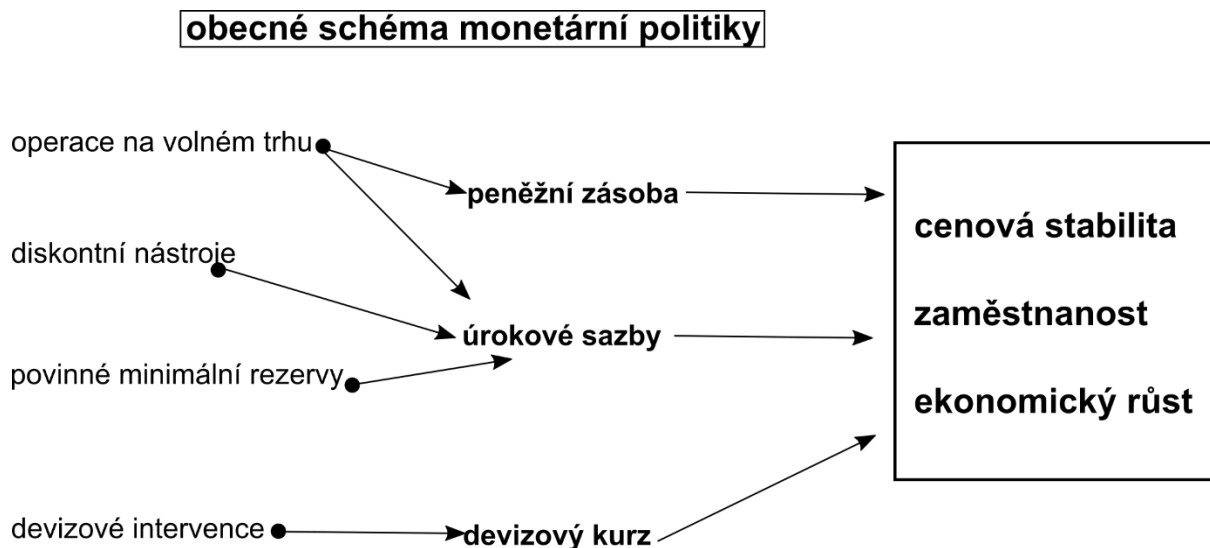
- **Intervence na devizových trzích**, uváděné v předchozím schématu se provádějí s cílem regulace měnového kurzu. I tyto operace s měnovými kurzy mají dopad na nabídku peněz v ekonomice.

Monetární expanze je označení pro kroky centrální banky směřující k růstu nabídky peněz a tím k poklesu úrokové míry (očekává se růst ochoty investovat, růst výkonu a zaměstnanosti).

Monetární restrikce směřuje naopak k omezení nabídky peněz. Pokud bude chtít centrální banka provést monetární expanzi, může následujícím způsobem použít své nástroje:

- kupovat státní cenné papíry,
- snížit diskontní sazbu,
- snížit povinný rezervní poměr.

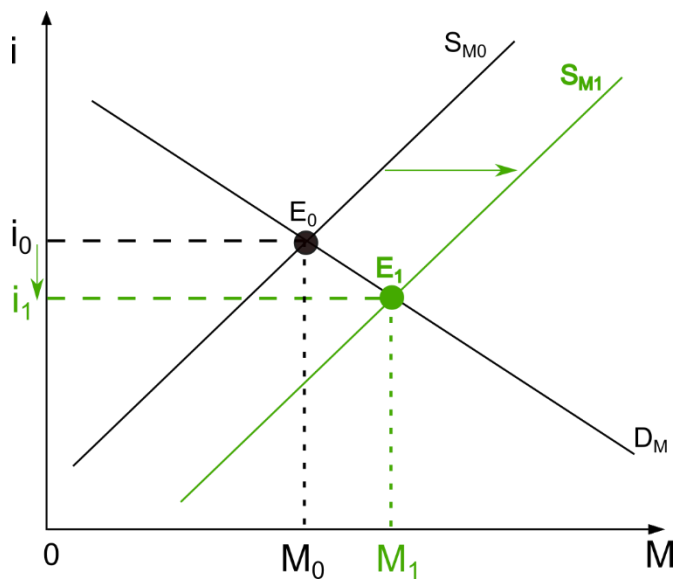
Obrázek 41: Vztah mezi nástroji a cíli monetární politiky

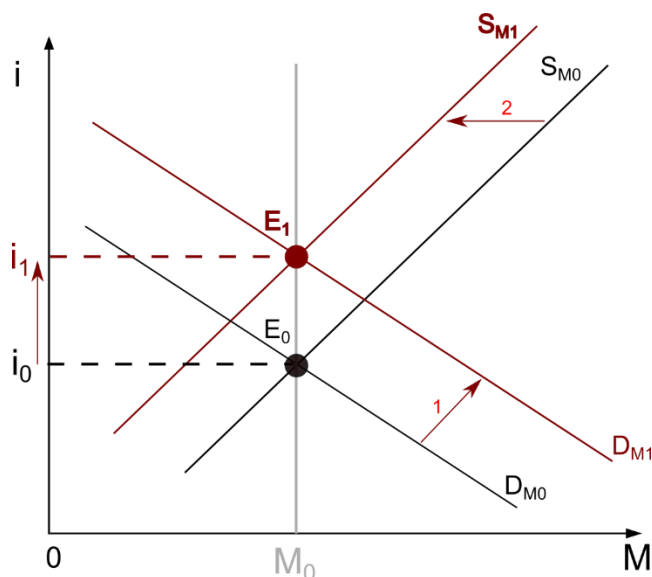
13.2 Přístupy k měnové politice

Zvýšení nabídky peněz vyvolá tlak na snižování úrokové míry (viz následující obrázek 42). Tento jev se označuje jako **efekt likvidity**.

Situace se poněkud zkomplikuje, pokud připustíme existenci změn v poptávce po penězích. Předpokládejme, že poptávka po penězích roste – bude tlak na růst M i úrokové míry. Vzniká tzv. **dilema centrální banky**, která nemůže držet na původní úrovni jak úrokové sazby, tak množství peněz v oběhu. Jestliže centrální banka reaguje na růst poptávky po penězích a jako cíle chce dosáhnout uchování daného množství peněz v oběhu (prostředek stabilizace cenové hladiny), musí provést měnovou restrikcí (snížení nabídky peněz), ovšem za cenu rostoucí úrokové míry (viz obrázek 43).

Obrázek 42: Restriktivní zásah proti růstu peněžní masy

Monetární politika prodělala významnou proměnu v průběhu 70. let minulého století. Základními cíli sledovanými hospodářskou politikou státu byla úroveň zaměstnanosti a cenová stabilita, které jsou výslednicí vztahu mezi agregátní poptávkou a agregátní nabídkou.

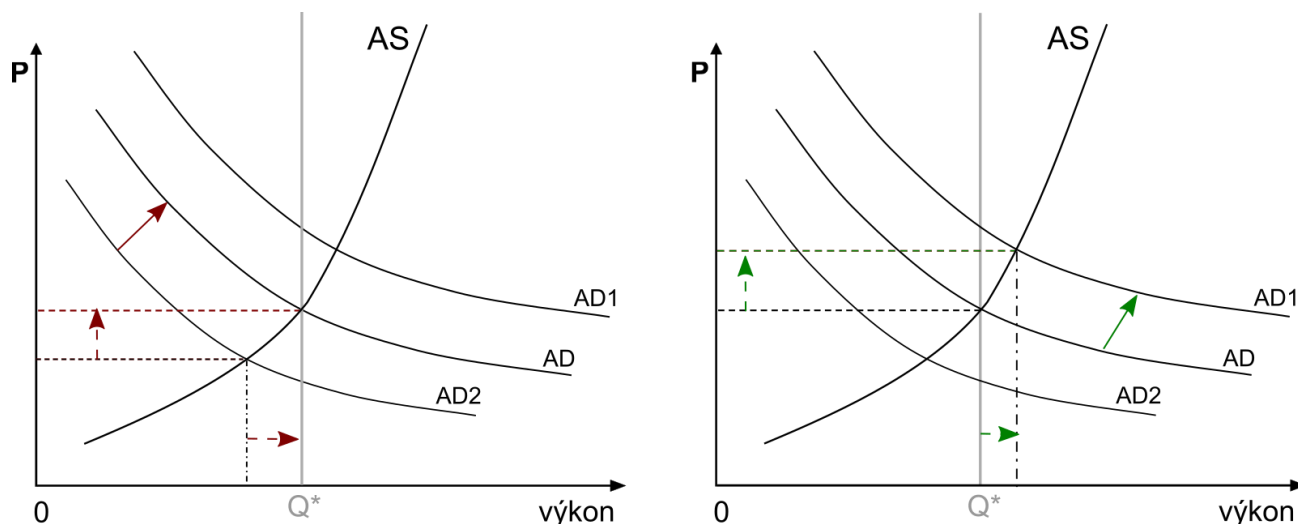
Tradiční keynesiánské schéma monetární politiky, uplatňované po 2. světové válce, se opíralo o vztah mezi nabídkou peněz a úrokovou mírou, jako veličinou ovlivňující agregátní poptávku. Změny poptávky jsou doprovázeny změnami v cenové hladině i na straně výkonu ekonomiky.

Základní schéma transmisního mechanismu *orientovaného na výkon a zaměstnanost* je možno zapsat v podobě:

$$\Delta SM \Rightarrow \Delta i \Rightarrow \Delta \text{zamýšlených } I \Rightarrow \Delta AD \Rightarrow \text{zaměstnanost, výkon ekonomiky}$$

Účinek je možno ilustrovat následujícím obrázkem, kde platí: *Jestliže se ve výchozí situaci ekonomika nachází v recesní mezeře (pod Q^*), monetární expanze má silný vliv na reálný produkt. Omezení účinnosti jsou zde stejná jako u výkladu politiky fiskální (u obr. 39).*

Obrázek 43: Dopad monetární expanze – ekonomika pod úrovní potenciálního produktu nebo na úrovni potenciálního produktu

Z dlouhodobého hlediska působí expanzivní monetární politika na cenovou hladinu a vyvolává růst rovnovážné cenové hladiny. Úroveň produktu a zaměstnanosti neovlivňuje. Mění se pouze nominální rozměry veličin, reálné (včetně úrokové míry) zůstávají nezměněny.

Od poloviny 70. let se prosazuje **vliv monetaristické verze** monetární politiky, která vychází se stejných institucionálních základů. Základní odlišnost souvisí se zdůrazněním významu peněz pro určení nominálního produktu. Monetaristé vychází z předpokladu, že rychlost obratu peněz je veličinou relativně stabilní, a tudíž se změny v peněžní mase M promítnou proporcionalně přímo do nominálního produktu – tedy vzestupu cenové hladiny.

Proto se do centra pozornosti soudobé monetární politiky dostala povinnost dbát o stabilitu cenové hladiny.

Shrnutí

Monetární politika je součástí hospodářské politiky státu. Jejím nositelem je centrální banka, která se především ovlivňováním nabídky peněz a ovlivňováním úrokových měr v bankovním sektoru snaží působit na stabilitu a výkon ekonomiky. K tomu využívá přímé i nepřímé nástroje. Pokud je preferováno ovlivnění celkových výdajů, působí přes poptávkovou stranu na výkon a zaměstnanost. V případě preference cíle stabilita cenové hladiny (soudobý prioritní cíl), soustřeďuje se na kontrolu množství peněz.

Kontrolní otázky

- 1) Co se označuje jako monetární politika?
- 2) Jaké cíle sleduje monetární politika a jakých nástrojů používá?
- 3) V čem spočívá rozdíl mezi přímými a nepřímými nástroji monetární politiky?
- 4) V čem spočívá tzv. dilema centrální banky?
- 5) Z čeho vychází předpoklad, že růst nabídky peněz vyvolá tzv. efekt likvidity?
- 6) Čím se dá vysvětlit, že efekt očekávané inflace působí na vzestup úrokové míry?
- 7) Popište krátkodobý efekt monetární expanze.

Pojmy k zapamatování

monetární politika, přímé nástroje, nepřímé nástroje, operace na volném trhu, povinné minimální rezervy, diskontní sazba, monetární expanze, monetární restrikce, dilema centrální banky

14 Mezinárodní obchod a vnější obchodní politika

Cíl studia

Ekonomiky se neutváří jako uzavřené autarkní soustavy nezávisle na sobě. Naopak vstupují do různých vzájemných vztahů, které vytváří pro ekonomiku příležitosti k růstu výkonnosti, ale mohou se rovněž stát okolností, která v ekonomice působí opačným směrem a vlivy plynoucí ze vzájemného propojení se mohou dostávat do kolize se sledovanými hospodářskými cíli.

Průvodce studiem

V této kapitole bude v úvodní části věnována pozornost mezinárodnímu obchodu a budou vysvětleny příčiny jeho vzniku a rozvoje. Následně bude ilustrován jeho vliv na efektivnost národních hospodářství. K vysvětlení budou zavedeny absolutní a komparativní výhody. Závěrečná část bude věnována problematice vnější obchodní politiky s cílem objasnit rozdílné efekty liberalizace v obchodních vztazích a uplatňování nástrojů protekcionismu.

14.1 Mezinárodní obchod a efektivnost hospodářství

Jak jsme již uvedli, národní hospodářství nelze v současné době nazírat jako na uzavřený ekonomický systém, ale jako na systém, jenž je výrazně propojen se svým vnějším okolím, a to jak hmotnými, tak finančními vazbami. Národní ekonomiky tak musíme chápat jako otevřený ekonomický systém, v němž jsou spotřebovávány jak statky a služby, jež jsou v dané ekonomice vyprodukovány, tak statky a služby, které jsou finálním produktem jiných ekonomik. S rostoucí mírou v soudobých ekonomikách platí, že:

*významná část produkce země směřuje na zahraniční trhy
část domácí poptávky se orientuje na produkci dováženou
ekonomiky využívá vstupy do země dovážené.*

Soudobé ekonomiky se dlouhodobě formovaly pod vlivem mezinárodního propojení a jejich současný vývoj je rostoucím propojováním provázen. Hovoříme o zvyšující se otevřenosti ekonomik, která je měřena různými způsoby a jednotlivé země dosahují odlišné úrovně, ale obecně se prosazuje trend zvyšování intenzity propojenosti ekonomik. Jak je ilustrováno údaji v následujícím obrázku. Proto je významné identifikovat nejen způsoby propojování, ale zejména možnosti a rizika z toho pro ekonomiku plynoucí. Mezinárodní obchod představuje takovou formu činnosti, která mnohostranně *rozvíjí výrobní i spotřební možnosti jednotlivých národních ekonomik*, přičemž platí, že zahraniční obchod nemůžeme chápat pouze jako produkt vyspělosti těchto ekonomik, a

to i v okamžiku, kdy platí, že *s rozvojem národního hospodářství se zvýrazňují tendence k otevřenosti ekonomiky.*

Pro potřeby dalšího výkladu budeme vycházet z následujícího vymezení: Mezinárodním obchodem budeme označovat směnné transakce uskutečňované přes hranice národních ekonomik.

Mezinárodní obchod sehrál významnou roli nejen v procesu formování národních ekonomik, ale rovněž v procesu rozvoje ekonomického myšlení a vytváření podmínek pro vznik ekonomie jako vědy. Analýza obchodu jako zdroje bohatství vedla ke vzniku prvního uceleného ekonomického učení – merkantilismu – na jehož kritice se zformovala východiska klasické politické ekonomie představující první skutečně vědeckou nauku o hospodářství.

Výchozím krokem našeho výkladu bude vymezení příčin mezinárodního obchodu. Odpověď na tuto otázku nalezneme v následujících bodech:

přírodní a klimatické podmínky jsou tradičně uváděny jako výchozí podmínka, neboť je zřejmé, že ovlivňují výrobní i spotřební možnosti společnosti. Historicky právě specifické podmínky výroby vedly k produkci, která byla dostupná v jiných oblastech jedině díky obchodu. Zde máme na mysli nejen produkty, které se staly součástí např. naší spotřeby a jež není možno v našich klimatických podmínkách pěstovat (např. tropické ovoce, káva či čaj), ale také surovinové zdroje, které se vyskytují v omezeném množství a jejichž naleziště se nenacházejí na našem území (např. bavlna, ropa či některé rudy). Technologický rozvoj sice vyúsťuje i do možností využívat alternativní materiály, oslabovat vliv klimatických podmínek na určité výroby atd., ale uvedené vlivy si zachovávají významné postavení. V žádném případě však nelze touto skupinou příčin vysvětlit rostoucí tendenci obchodní provázanosti moderních ekonomik.

konflikt mezi výrobou a spotřebou představuje souvislost stojící v pozadí vývoje jak národních hospodářství, tak nadnárodního rámce. Ekonomiku jsme zavedli jako soustavu nutně, ale také účelově vzniklou. Jejím posláním je vytvářet předpoklady pro uspokojování potřeb a s tím souvisí rozdílné až protichůdné tendence u výroby a spotřeby. Výroba je charakteristické směrováním k vyšší efektivnosti, což si vyžaduje soustředování zdrojů na činnosti vykazující vyšší efektivitu. Spotřeba je však motivována potřebami, které jsou charakteristické rozpínavostí. Ekonomiky se ocitají před problémem, jak tuto situaci řešit. Žádná země není schopna v roli producenta statků a služeb uspokojit veškeré požadavky svých spotřebitelů, nejen co do množství, ale pokud jde o efektivnost užívání zdrojů ani co do struktury. Obchod mezi zeměmi umožňuje výrobní specializaci a současně podporuje širokou strukturu spotřeby

klesající náklady velkovýroby představují důsledek jedné ze základních nákladových vlastností. Firma je schopna pomocí svých výrobních kapacit produkovat různě velký výstup, přičemž platí, že při rozšiřování výstupu nejdříve náklady na jednotku produkce klesají, ale od určitého rozsahu výstupu jsou rostoucí. Zároveň platí, že při zavádění dokonalejších technologií se nákladové minimum posouvá směrem doprava a dolů. Při daných tržních cenách může firma rozšiřováním výstupu dosáhnout na lepší hospodářský výsledek, ale současně může rozšiřování narážet na limitující faktor, kterým je velikost domácího trhu. Realizace na zahraničních trzích tak může firmě přinášet efekty klesajících nákladů velkovýroby.

odlišné preference spotřebitelů v různých zemích je možno identifikovat za některými vývozy, které souvisí s výrobou specifického produktu požadovaného ve spotřebě v jiných

zemích, což se může projevit např. ve specializaci tuzemských firem na výrobu statků, jež jsou určeny výlučně pro zahraniční trhy, a to i přesto, že na domácím trhu tyto statky nenajdou uplatnění.

Rozvoj mezinárodního obchodu je nutným průvodním jevem rozvoje hospodářství. Jeho rozvoj poskytuje zemi růst výkonnosti a také vyšší úroveň ve spotřebě. Aby se takové efekty prokázaly, musí být splněny nezbytné předpoklady. To je možné ukázat jednoduchou ilustrací tzv. absolutní výhody či komparativní výhody. Možností dosažení uvedených výhod se vysvětluje motivace k mezinárodní směně, tzn. vývozu a dovozu.

Absolutní výhoda předpokládá schopnost produkovat s nižšími náklady, než jsou náklady ostatních výrobců. Nižší náklady mohou být spojeny zejména s levnější pracovní silou, levnějšími surovinami, dokonalejšími technologiemi, dokonalejším technickým vybavením, popř. s příznivými přírodními či klimatickými podmínkami. V dalším výkladu budeme předpokládat schopnost země A vyrábět určitou komoditu efektivněji (nižší náročnost na vstup u jednotky výstupu) než je tomu v případě země B. Princip absolutních výhod pak můžeme osvětlit pomocí následujícího příkladu.

Uvažujeme dvě země A a B produkující tentýž základní sortiment v podobě dvou výrobků x a y, přičemž na produkci každého z těchto výrobků využívají obě země polovinu svých zdrojů. Výkonnost takto definovaných ekonomik vyjádříme pomocí následujících údajů.

Obrázek 44: Absolutní výhoda

- ***schopnost země A vyrábět určitou komoditu efektivněji (nižší náročnost na vstup u jednotky výstupu) než země B.***
- ***Stejné množství zdrojů – větší výstup***

	x	y		x	y
A	3	2		6	0
B	2	4		0	8
Σ	5	6		6	8

Efekt specializace (efekt ve výrobě) je růst celkového produktu ⇔ efekt ve spotřebě

Vidíme, že v případě výrobku x dosahuje vyšší denní produkce země A, kdežto v případě výrobku y je vyšší produkční výkonnosti dosaženo v zemi B. Z výše uvedeného je zřejmé, že země A vyrábí výrobek x s nižšími náklady, než je tomu v případě země B, která ovšem produkuje levněji výrobek y. *Země A má absolutní výhodu při výrobě x, země B při produkci y*, a proto se bude země A specializovat na výrobu statku x, kdežto země B bude produkovat pouze statek y.

Specializace znamená přesunutí zdrojů z výroby méně efektivně vyráběné produkce, ve prospěch efektivnější výroby. To se projeví v nárůstu denní produkce. V zemi A bude denní produkce $6x$, místo původních $3x + 2y$. V zemi B pak bude denně vyrobeno $8y$, čímž se následně zvýší celková výkonnost obou ekonomik.

Efekt�em specializace je růst celkového produktu, neboť pvodn výkon o rozsahu $5x + 6y$ je nahrazen výkonem $6x + 8y$. V tomto okamziku je vsak nutno poznamenat, ťe v našem jednoduchm prkladu jsme abstrahovali od rostoucích výnosů z rozsahu.

Mezinárodní směnou se mŕe zvyšen specializovan výkon proměnit ve v urove spotreby. Jestliŕe např. zem A d do směny $3x$ (vyprodukovan místo původních $2y$), mŕe získat aŕ $4y$ (kter jsou v zemi B vyprodukovan místo původních $2x$). Transakce tak prini prospěch oběma stranám, pričemŕ platí, ťe u produktu, na jehoŕ výrobu se jednotliv zem specializují, byla uchována dosavadní urove spotreby, kdeŕto u výrobků, jejichŕ produkce se prslun zem vzdaly, m spotreba tendenci růst.

Konkrtn smenn poměr bude ovlivněn ostatními trznmi faktory.

Obrázek 45: Směnný poměr při oboustranné absolutní výhodě

Absolutní výhoda

	x	y	Relativní cena
A	3	2	$1,5x = 1y$
B	2	4	$1x = 2y$
PO VÝROBNÍ SPECIALIZACI			
A	6	0	
B	0	8	
Σ	6	8	$3x = 4y$
A	$x = 1,33y$ místo $1,5x = 1y$		
B	$y = 0,67x$ místo $2y = 1x$		

Relativní cena udává odlišnost směnných poměrů na domácím a zahraničním trhu a motivuje výrobce ke vstupu na zahraniční trh, kde se nabízí příležitost výhodnější směnné transakce. To motivuje k výrobě pro zahraniční trh.

Efektu z mezinárodní směny je však možno dosáhnout i v případech, kdy *absolutní výhoda je na straně jedné země ve všech směňovaných produktech*. V tomto případě pak hovoříme o tzv. *komparativních výhodách*. Ty umožňují rozvoj mezinárodního obchodu mezi zeměmi s různou úrovní vyspělosti, ale jsou také jedním z faktorů ovlivňujících přemístování výrob do zemí méně vyspělých. Problematiku komparativních výhod si budeme opět ilustrovat na jednoduchém příkladu.

Uvažujeme situaci, kdy ve světovém hospodářství existuje jedna vyspělá ekonomika, v našem případě ekonomika A, a tři ekonomiky, jež můžeme označit jako ekonomiky méně vyspělé, tj. B, C a D. Ve výchozí situaci pak všechny země produkují výrobky x a y, a to v rozsahu uvedeném v následujícím obrázku.

Obrázek 46: Realizace komparativní výhody

	x	y	P o s p e c i a l i z a c i	x	y
A	8	6		16	0
B	2	3		0	6
C	2	3		0	6
D	2	3		0	6
Σ	14	15		16	18

Ze zobrazení je zřejmé, že země *A* má *absolutní výhodu* u obou výrobků, přičemž úroveň těchto výhod je rozdílná. Vyjdeme-li z výše uvedené tabulky, pak dospějeme k závěru, že u výrobku *x* bude výkonnostní předstih země *A* dán poměrem 4/1, kdežto u výrobku *y* pouze poměrem 2/1. Ve vzájemném srovnání je větší výhoda u výrobku *x*. Opačná situace pak platí pro zbývající země, kde se jako *výhodnější jeví výroba statku y*, tj. statku, při jehož výrobě se nižší výkonnost těchto zemí projevuje v relativně menším rozsahu.

I v tomto případě platí, že pokud se jednotlivé země specializují na produkci výrobků, u nichž dosahují komparativních výhod, pak se taková specializace projeví nárůstem objemu produkce. Tabulka nám ilustruje zvýšení celkového výstupu z původního výkonu $14x + 15y$ na rozsah $16x + 18y$.

Větší výkon vytváří materiální předpoklad pro dosažení vyšší úrovně spotřeby, která je však závislá na tom, jak proběhnou mezinárodní směnné transakce.

Pokud by výsledek mezinárodní směny nebylo zvýšení úrovně spotřeby, pak by specializace nebyla opodstatněná a dělba práce by se neudržela. Pro zemi by bylo výhodnější produkovat širší sortiment.

14.2 Vnější obchodní politika státu

Mezinárodní obchod je sférou, která je ovlivňována vnější obchodní a měnovou politikou státu. Cíle, které stát sleduje v této oblasti jsou organickou *součástí systému hospodářské politiky* a představují dílčí kroky směřující k naplňování základních stabilizačních cílů hospodářské politiky.

Nejkoncentrovanější výpovědí o úrovni mezinárodního propojení ekonomiky je platební bilance země, jejíž dlouhodobě vyrovnané saldo je považováno za bezprostřední cíl stabilizační politiky orientované jak do měnové, tak do obchodní politiky.

Platební bilance udává přehled všech ekonomických transakcí mezi domácími a zahraničními ekonomickými subjekty, přičemž tyto transakce můžeme roztřídit, a to na základě společných znaků jednotlivých položek, do několika základních skupin, a to: *zboží, služby, důchody, transfery, dlouhodobý kapitál, krátkodobý kapitál a devizové rezervy.*

Platební bilance je statistický záznam všech transakcí mezi subjekty domácí země a subjekty ostatních zemí za určité časové období (zpravidla jeden rok). Na základě toho, o jakou ekonomickou transakci se jedná, rozlišujeme jednotlivé účty platební bilance. Platební bilance má následující strukturu:

I. Běžný účet platební bilance, v rámci kterého se sleduje např. obchodní bilance – vývoz a dovoz zboží, nebo bilance služeb – vývoz a dovoz služeb (doprava, cestovní ruch, ostatní služby),

II. Kapitálový účet – sleduje kapitálové transfery, v současnosti jsou ale nejvýznamnější položkou příjmy ze strukturálních fondů EU.

III. Finanční účet – znamená vlastně vývoz a dovoz kapitálu:

přímé investice – bilance investic, jejichž cílem je získání kontroly nad podnikem,

portfoliové investice – nízké kapitálové účasti a obligace,

ostatní investice – např. krátkodobé a dlouhodobé úvěry.

IV. Chyby a opomenutí – tato část platební bilance slouží k eliminaci nepřesností způsobených při jejím sestavování a vlivu kurzových rozdílů.

V. Devizové rezervy – devizová aktiva centrální banky a ministerstva financí.

Již bylo zavedeno, že rozvoj mezinárodního obchodu přináší národní ekonomice nejen efekty, ale zvyšuje i rizikovost plynoucí z rostoucí závislosti na vnějším prostředí. Navážeme-li na výklad rovnováhy, je zřejmé, že účinky plynoucí z mezinárodního obchodu jsou závislé i na situaci, ve které se národní ekonomika nachází.

Zjednodušeným způsobem můžeme ilustrovat, jak mezinárodní obchod ovlivňuje situaci v ekonomice.

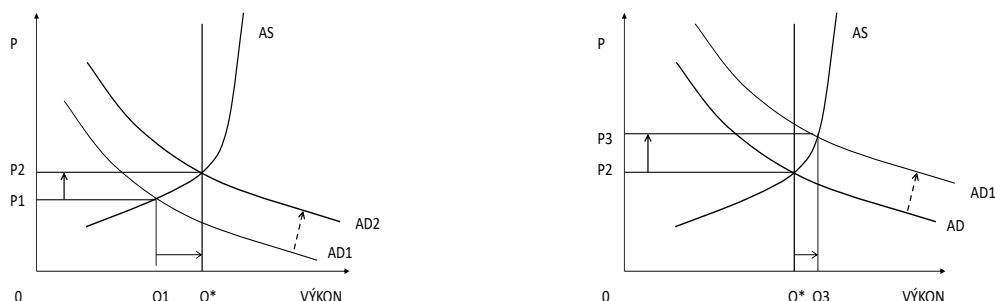
Uvažujme dvě země A a B, jež plně nevyužívají svých výrobních kapacit, mají vyrovnanou platební bilanci a současně rozvinutý vzájemný obchod. Jednotlivé země se pak vyznačují určitou úrovní sklonu k dovozu, tj. podílu dovozu na HDP, ovlivňujícího úroveň agregátní poptávky v dané zemi, neboť platby za dovážené zboží a služby jsou součástí celkových výdajů. V tomto okamžiku je však nutno poznamenat, že tyto platby nevstupují do domácích výdajů, ba naopak představují částku, která danou zemi opouští, z čehož pak vyplývá, že platby za dovážené zboží a služby snižují celkovou poptávku.

Dojde-li v zemi A k růstu skutečného reálného produktu, a to za předpokladu, že se nemění sklon k dovozu, pak vzroste také objem statků a služeb, jež jsou do této země dováženy.

Růst importu v zemi A pak povede jak ke změně salda na běžném účtu, tak ke změně salda platební bilance jako celku. Saldo platební bilance země A se tak stane pasivním, kdežto saldo platební bilance země B se stane naopak aktivním. Na zemi B působí původní vzestup výkonu země A jako určitý impuls, který vede k růstu jejího celkového výkonu (vzrostly její exportní možnosti). Tím je umožněno pokračování vzájemného ovlivňování, neboť růst HDP v zemi B otevírá při daném sklonu k dovozu exportní možnosti pro zemi A, a to se shodnými efekty jak v reálném sektoru, tak na straně platebních bilancí. Popsaný mechanismus, kdy růst výkonu v zemi A vyvolal následný růst výkonu v zemi B a naopak, se označuje jako *teorém lokomotivy*.

Vyvolané efekty jsou však závislé na stavu využití výrobních kapacit v zemi B. Jedná se o impuls přes poptávkovou stranu, jehož důsledky jsou identifikovatelné z nám již známých zobrazení ekonomiky pod úrovní či na úrovni potenciálního produktu. Rovněž shodným způsobem jako v předchozím výkladu můžeme rozlišit efekty v závislosti na délce sledovaného období.

Obrázek 47: Poptávkové impulsy v ekonomice pod úrovní potenciálního produktu (Q_1) a na úrovni potenciálního produktu (Q^*)

Zatímco v případě ekonomiky pod potenciálním produktem se impuls promění do přednostního růstu výkonu, v ekonomice na potenciálním produktu, či za ním, je negativním efektem téhož impulsu inflační růst cenové hladiny. Stejný dopad však má pokračování impulsů v první situaci, kdy prvotní pozitivní dopad by ekonomiky vytlačil v dlouhém období do inflační mezery. Tzn., že dosáhnou-li ekonomiky úrovně potenciálního produktu, pak efekt lokomotivy přechází v *efekt importované inflace*.

Budeme-li v tomto okamžiku vycházet z předpokladu, že se námi analyzované země nacházejí na úrovni potenciálního produktu, pak dospějeme k závěru, že růst výkonu v zemi A zvýší nejen cenovou hladinu v této zemi, ale také vývoz ze země B do země A, což povede k růstu čistého exportu v zemi B a tím pádem také k růstu její agregátní poptávky, v důsledku čehož v zemi B vzroste cenová hladina. *Původní vzestup cenové hladiny v zemi A tak byl importován do země B.*

14.3 Nástroje vnější obchodní a měnové politiky

Liberalizace zahraničního obchodu je jednou z pečlivě sledovaných otázek, neboť její úroveň není v jednotlivých zemích shodná. K charakteristickým znakům státní hospodářské intervence patří určitá míra *ochranářství (protekcionismu)*, jehož záměrem je ochrana domácích producentů před silnějšími zahraničními konkurenty a jejich produkcí.

Při ovlivňování vnějších vztahů používá stát různých nástrojů regulace, jimiž ovlivňuje toky výrobků, služeb a výrobních faktorů přes hranice země. *I nástroje v oblasti vnější obchodní a měnové politiky můžeme dělit podle charakteru na:*

nepřímé (tržní), kam můžeme řadit opatření monetární a fiskální politiky, pokud mají vliv na vývoj platební bilance, ale také intervence na devizových trzích.

přímé, svým charakterem administrativní opatření, mezi nimiž jsou nejrozšířenější dovozní kvóty, cla a vývozní subvence, neviditelné překážky dovozu.

Základní souvislosti vztahů mezi nástroji a konečnými cíli hospodářské politiky můžeme i u systému vnější obchodní politiky naznačit jednoduchým schématem:

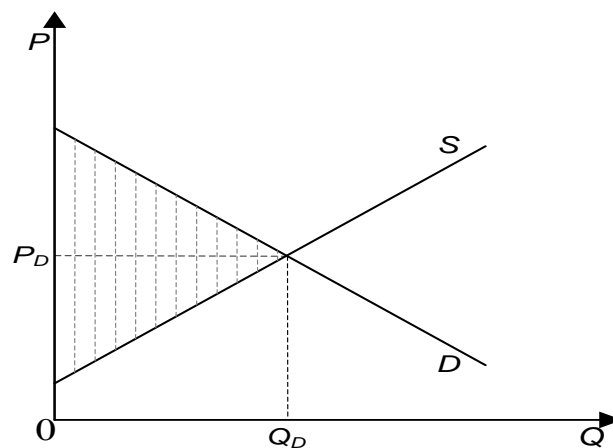

Rozvoj mezinárodního obchodu má dopad na formování vnitřních podmínek každé země a prohlubuje vzájemnou závislost národních ekonomik. Důsledky pro národní ekonomiku jsou různorodé a často protikladné. Proto musí být vnější obchodní a měnová politika země odvozoována od cílů, které stát sleduje v národním hospodářství.

Nezvratně pozitivním rysem je umocňování výkonnosti ekonomiky i světového hospodářství jako celku. S prohlubující se vzájemnou závislostí zemí však roste váha faktorů, které působí na vnitřní poměry destabilizačně. Propojení ekonomik vytváří širší ekonomický prostor, v jehož rámci je nutno určit kroky stabilizační politiky vzájemně koordinovat.

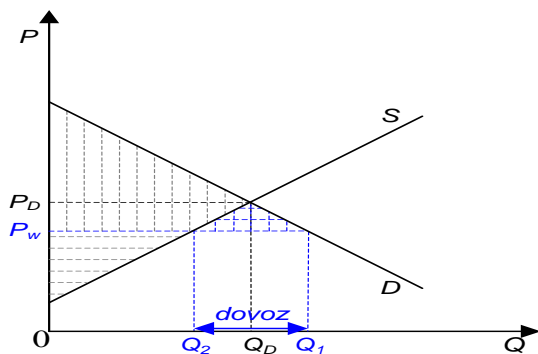
Různost dopadů můžeme ilustrovat pomocí výše uvedené liberalizace v oblasti mezinárodního obchodu na přebytky výrobců a spotřebitelů v ekonomice.

Obrázek 48: Přebytky spotřebitelů a výrobců v případě neexistence volného obchodu – trh uzavřené ekonomiky

Domácí poptávka a domácí nabídka vedou ke vzniku tržní ceny, při které vznikají přebytky dané rozdílem mezi cenou, která je na trhu (P_D) a cenami za které je ochota nakupovat (přebytek spotřebitelský) nebo prodávat (přebytek výrobců). Jestliže se bude prostředí liberalizovat a domácí trh se otevře zahraničním výrobcům, lze očekávat důsledek ilustrovaný následujícím grafem.

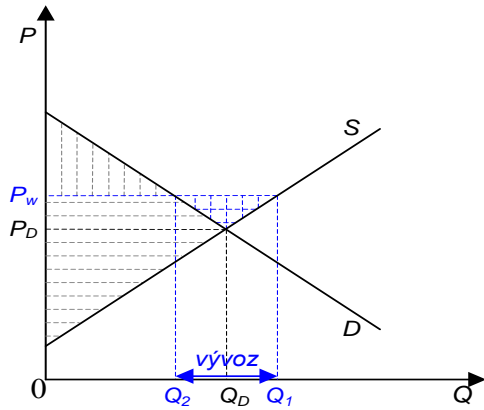
Obrázek 49: Celkový přebytek po zapojení do volného obchodu v případě dovážející země, za předpokladu nižší světové ceny P_w

Nižší cena odrážející vyšší efektivnost zahraničních výrobců vyvolá růst spotřebitelského přebytku. Ten částečně roste na úkor přebytku výrobců, ale součástí přebytku se stává trojúhelník s vrcholem v průsečíku S a D, jehož základnu tvoří hranice ceny P_w . Celkový přebytek se tedy zvyšuje.

V případě vývozu se situace vyvíjí opačně, nárůst přebytku výrobců na úkor domácího spotřebitelského přebytku, ale rovněž realizace dodatečného přebytku díky většímu množství produkce. Zobrazení předpokládá možnost realizace na světovém trhu za vyšší cenu, než je cena domácího trhu.

Obrázek 50: Celkový přebytek po zapojení do volného obchodu (vývoz – úsečka $Q_2 Q_1$)

Spotřebitelský přebytek se snížil, což plyne z vyšší ceny. Přebytek výrobce se ale zvýšil a tento přírůstek je dokonce větší než snížení přebytku spotřebitele, takže **celkový přebytek se zvýšil**. Zvýšení je znázorněno v grafu modře šrafovaným trojúhelníkem.

Kontrolní otázky

1. Jaké znáte příčiny existence mezinárodního obchodu?
2. Co se označuje jako absolutní výhoda?
3. Kdy vzniká možnost realizovat komparativní výhodu?
4. Co se označuje jako efekt ve výrobě a co je jeho předpokladem?
5. Charakterizujte obsah pojmu liberalizace zahraničního obchodu.
6. Co je příčinou protekcionismu v moderních tržních ekonomikách?
7. Co můžete označit jako společné, při srovnání jevů označovaných jako teorém lokomotivy a importovaná inflace?
8. Vyjmenujte některé z neviditelných překážek dovozu.
9. Jaký vliv má vztah mezi úrovní ceny domácího trhu a ceny téhož produktu na světovém trhu při identifikaci dopadů na ekonomiku?

Pojmy k zapamatování

mezinárodní obchod, absolutní výhoda, komparativní výhoda, efekt ve výrobě, liberalizace obchodu, protekcionismus v obchodní politice, teorém lokomotivy, importovaná inflace, neviditelné překážky dovozu.

15 Mezinárodní trh peněz

Cíl studia

Obsah kapitoly završuje výklad vlivů vnějšího prostředí na ekonomiku. Mezinárodní hospodářské vztahy se realizují rovněž na tržních principech, tedy za směnné relace se platí. Studium tématu je možno získat nejen odpověď na otázku co je a jak se tvoří měnový kurz, ale rovněž pochopit základní důsledky jeho změn pro ekonomiku.

Průvodce studiem

V úvodní části je zaveden měnový kurz a jsou vysvětleny základní souvislosti utváření měnových kurzů a přístup ekonomické teorie k rovnovážnému kurzu. Ve druhé části bude věnována pozornost faktorům ovlivňujícím změnu kurzu a důsledkům z toho plynoucím pro ekonomiku. Závěrečná část pojedná o základních kurzových režimech uplatňovaných centrálními bankami.

Na počátku 21. století je vývoj světového hospodářství silně ovlivněn procesem globalizace, v jehož důsledku dochází k výraznému urychlování otevírání národních ekonomik, jehož ekonomickou podstatu ilustrovala předchozí kapitola.

Hovoříme o ekonomikách otevřených, jedná se o národní hospodářství výrazně zapojená do mezinárodního obchodu a mezinárodní dělby práce. Vzhledem k tomu, že mezinárodní či také zahraniční obchod můžeme definovat jako obchod se statky a službami probíhající mezi jednotlivými národními ekonomikami, je zřejmé, že tento proces vyžaduje poměrně rozvinutý mezinárodní měnový systém, jenž umožňuje zprostředkovat platby mezi jednotlivými ekonomickými subjekty, ale současně se od něj očekává, že vytváří příznivé podmínky pro rozvoj mezinárodních obchodních vztahů. Mezinárodní transakce jsou v současné době nejčastěji realizovány prostřednictvím národních měn, a to zejména těch, jež jsou ekonomické subjekty v jednotlivých zemích ochotny uznat a současně také přijímat jako platební prostředek, tj. prostřednictvím tzv. volně směnitelných měn.

Z výše řečeného je tedy zřejmé, že má-li být národní měna využívána v mezinárodních transakcích, pak je nezbytné, aby k této měně měly přístup jak domácí, tak zahraniční ekonomické subjekty, tj. aby existoval mezinárodní trh peněz, jenž chápeme jako trh, na němž se střetává nabídka národní měny s poptávkou po této měně. Na tomto trhu jsou pak obchodovány jak hotovostní peněžními prostředky, tzv. valuty, tak likvidní bezhotovostní platebními prostředky, jež označujeme pojmem devizy. Z hlediska institucionálního je pak tento trh představován jak specializovanými devizovými burzami, tak komerčními bankami realizujícími devizové obchody.

15.1 Měnový kurz

Měnový kurz chápeme jako cenu peněžní jednotky jedné země vyjádřenou v peněžních jednotkách jiné země, tj. jako poměr, v němž se navzájem směňují dvě národní měny.

Z uvedeného vymezení je zřejmé, že kurz národní měny můžeme vyjádřit buďto jako určité množství domácích peněžních jednotek, jež je nutno vynaložit na nákup jedné jednotky měny zahraniční – v tomto případě budeme hovořit o tzv. *přímém kurzovním záznamu*:

$$1,00 \text{ €} = 25,00 \text{ CZK}$$

kde: € - euro

CZK - česká koruna

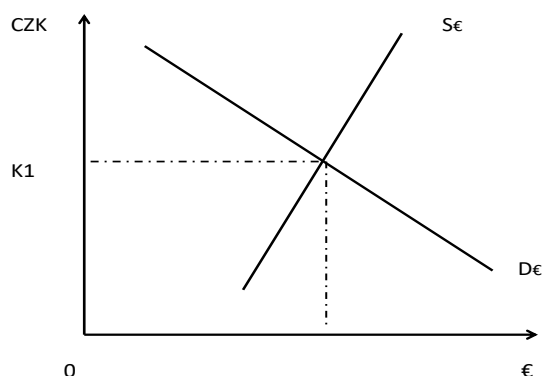
nebo jako určité množství zahraničních peněžních jednotek, které je zapotřebí vynaložit na nákup jedné jednotky domácí měny – zde pak budeme hovořit o tzv. *nepřímém kurzovním záznamu*:

$$0,04 \text{ €} = 1,000 \text{ CZK}$$

resp. 0,04 €/CZK

Vzhledem k tomu, že národní měnu vstupující na mezinárodní trh peněz považujeme za zboží, je zřejmé, že mechanismus utvářející její cenu – měnový kurz – bude v tomto případě obdobný, jako u každého jiného statku, tj. rovnovážná cena bude vznikat na základě vzájemného střetu mezi poptávkou po dané měně a nabídkou této měny. Graficky je tato situace zachycena na následujícím obrázku.

Obrázek 51: Tržní určení devizového kurzu koruny k euru

I v tomto tržním případě platí, pokud by na trhu byl kurz vyšší než rovnovážný K_1 , existoval by na trhu převis na nabídkové straně, který by působil na pokles ocenění, tedy kurz by klesal směrem k rovnovážnému kurzu. V opačné situaci, kdyby se na trhu prodávalo euro za cenu nižší, než odpovídá rovnovážnému kurzu K_1 , existující převaha poptávky po euru nad nabídkou eura by působila na růst ceny eura. Kurz by se pohyboval směrem ke K_1 , kde nastává tržní rovnováha, neboť dochází k vyrovnání nabízeného a poptávaného množství eura.

Kurz K_1 je rovnovážným kurzem trhu eura.

V ekonomické teorii se používají alternativní způsoby odvození devizového kurzu, a to:

A) Za výchozí můžeme považovat odvození měnového kurzu na základě tzv. *měnové parity*, obecně chápaný jako úředně stanovený poměr dvou národních měn. V podmínkách, kdy národní měny byly odvozeny od zlatého obsahu, se měnová parita stanovovala na základě zlatého obsahu, tedy:

- na základě poměru váhových množství zlata deklarovaných u jednotlivých národních měn deklarován.

Obrázek 52: Zlatá měnová parita a její změna

Kurz zlaté měnové parity :

- **1 lev = 0,75 g zlata**
- **1 tolar = 0,5 g zlata**
- kurz: 1,5 g = 1,5 g**
- **2 lvi = 3 toлары**
- **1 lev = 1,5 tolaru**
- změna kurzu ..... změna zlatého obsahu**
- **1 lev = 0,8 g zlata**
- **Kurz na 4g: 5 lvů = 8 tolarů**
- **1 lev = 1,6 tolaru**

Např. zlatý obsah jednoho amerického dolaru odpovídal v roce 1973 váze 0,736701 gramům ryzího zlata. Československá státní banka v tomto období deklarovala zlatý obsah jedné československé koruny na úrovni 0,123426 g ryzího zlata. Z daného tedy plyne, že 1 g ryzího zlata byl v oběhu zastupován buďto 1,36 USD, nebo 8,10 CSK (československá koruna), z čehož můžeme určit měnovou paritu těchto dvou národních měn pomocí následujícího poměru: 1,36 USD = 8,10 CSK, z čehož pak vyplývá, že: 1,00 USD = 5,97 CSK. Pokud se určuje měnová parita u současných měn, pak ji zpravidla centrální banka stanoví

- přímým určením měnové parity k vybrané národní měně, popř. k určitému koši národních měn. Přímé určení měnové parity na příkladu české koruny v letech 1991-1999 ilustruje následující tabulka.

Tabulka 1: Přímé určení měnové parity na příkladu české koruny v letech 1991-1999

Roky	měny v koši				
1991-1993	USD	DEM	ATS	CHF	FRF
1993-1996	DEM (65%)		USD (35%)		
1996-1998	DEM				
od 1999	€				

kde: *USD* - americký dolar

DEM - německá marka

ATS - rakouský šilink

CHF - švýcarský frank

FRF - francouzský frank

B) Druhým „alternativním“ přístupem umožňujícím odvodit hodnotu rovnovážného měnového kurzu je koncepce založená na *paritě kupní síly národních měn* což je *poměr vyjadřující rovnost kupních sil dvou srovnávaných národních měn*.

Z výše uvedené definice je zřejmé, že hodnota takto stanoveného měnového *kurz bude vycházet z rovnosti vnitřních kupních sil námi srovnávaných měn*. Základní verze teorie parity kupní síly vychází z poměru mezi peněžním vyjádřením určitého množství zboží a služeb v zemi A v měně této země ($\sum p_i^A q_i$) a peněžním vyjádřením téhož množství zboží a služeb v měně země B ($\sum p_i^B q_i$), a to k určitému časovému okamžiku:

$$r_t = \frac{\sum_{i=1}^n p_i^A q_i}{\sum_{i=1}^n p_i^B q_i}$$

kde: r_t - rovnovážný měnový kurz

p_i^m - cena zboží či služby v zemi m

q_i - množství i -tého zboží či služby

Předpokládejme, že v roce 2020 bylo možno ve Spojených státech amerických zakoupit určitý spotřební koš, za 20.000 USD a tentýž koš bylo možno v tomto roce zakoupit v České republice, přičemž jeho cena byla 291.420 CZK. Vyjdeme-li z těchto údajů, pak jsme schopni určit paritu kupní síly těchto dvou národních měn, a to pomocí následujícího poměru:

$$20.000 \text{ USD} = 291.420 \text{ CZK}$$

z čehož plyne, že:

$$1,00 \text{ USD} = 14,57 \text{ CZK}$$

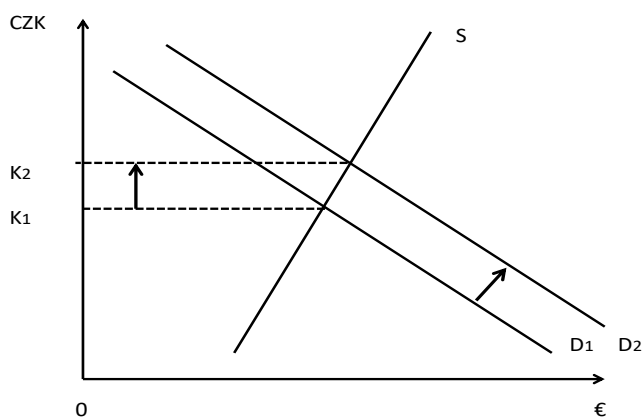
Teorie parity kupní síly považuje takto stanovený kurz národní měny za *kurz přirozený*, přičemž předpokládá, že nominální měnový kurz se od parity kupní síly měny může odchýlit pouze dočasně, neboť dlouhodobě se zde prosazuje tendence k automatickému sblížení těchto dvou kurzů.

15.2 Měnový kurz a jeho změna

Změní-li se poptávané, popř. nabízené množství národní měny na mezinárodním trhu peněz, pak dojde ke změně měnového kurzu této peněžní jednotky. Následující obrázek je ilustrací situace, kdy dojde ke změně rovnovážného měnového kurzu K_1 v důsledku růstu poptávky po euru. Růst poptávky z úrovně D_1 na úroveň D_2 je provázen změnou kurzu na úroveň K_2 .

Obrázek 53: Depreciace koruny vůči euru, jako důsledek růstu poptávky po euru.

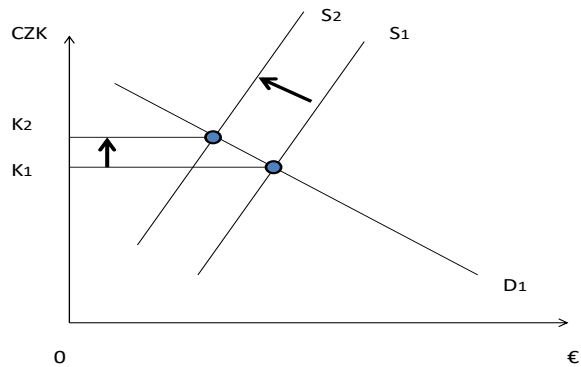
Presentovaná změna kurzu vyjadřuje, že k nákupu jednoho eura je nyní nutné vynaložit větší množství českých korun. Taková změna obecně znamená, že došlo ke znehodnocení koruny vůči euru. Pokud znehodnocení nastává pod vlivem tržních faktorů (což je náš případ), hovoříme o depreciaci.

Jak je patrné již z výchozího definování měnového kurzu, jedná se o cenové vyjádření mezi dvěma měnami. Pak ovšem tatáž změna vyjadřuje, že u eura dochází naopak ke zhodnocení, tedy apreciaci.

Výše uváděná apreciacie eura a depreciace koruny může být vyvolána i z druhé tržní strany, tedy nabídky eura.

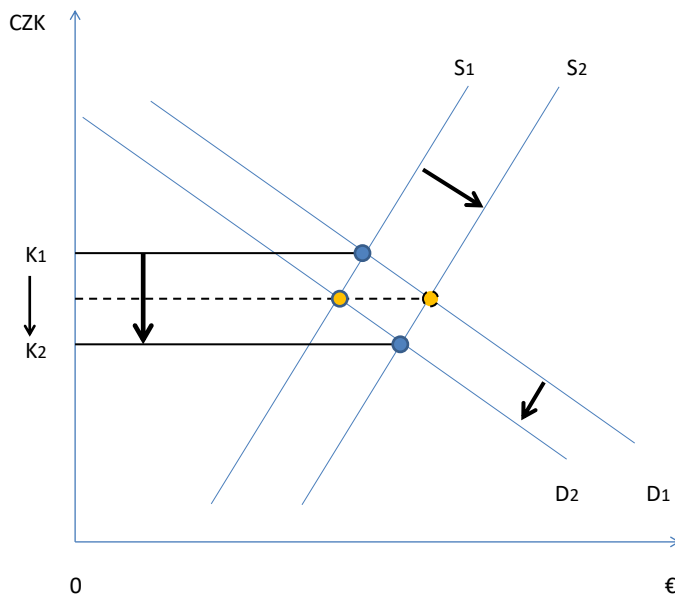
Obrázek 54: Depreciace koruny

Depreciace CZK jako důsledek poklesu nabídky €

Situace na trhu se může vyvíjet při souběhu obou vlivů, tedy změn na poptávkové i nabídkové straně. Tento případ budeme ilustrovat následujícím obrázkem, kde tržní faktory budou vyvolávat tendenci k apreciaci koruny.

Obrázek 55: Aprecie koruny vlivem vývoje poptávky po euru a nabídky eura

Pak ilustruje předchozí obrázek, nastal souběh tržních změn působících souběžně na apreciaci koruny. Pokles poptávky po euru a růst nabídky eura mají vliv na zhodnocování koruny (jejich přímé vlivy, pokud by se prosazovaly jednotlivě, by vyvolaly zhodnocení, které je zobrazeno čárkovanou čarou). Souběh obou vlivů pak vede ke změně rovnovážného kurzu z úrovně K_1 na úroveň K_2 .

Z předchozích ilustrací je zřejmé, že v reálně fungující ekonomice je měnový kurz ovlivňován vývojem jak na nabídkové, tak poptávkové strany příslušného mezinárodního

trhu peněz. Vyjdeme-li z tohoto závěru, pak před námi vyvstává otázka, jaké faktory tento vývoj ovlivňují. Jako odpověď na tuto otázku zdůrazníme faktory, které již byly zavedeny v předchozím výkladu.

Měnový kurz a cenová hladina

Vývoj měnového kurzu je poměrně výrazně ovlivňován relativními změnami mezi pohybem vnitřních cenových hladin v jednotlivých ekonomikách. Pokud dojde k tomu, že v jedné ze zemí, které budeme sledovat, poroste cenová hladina rychleji než v zemi druhé, dojde v této zemi k tzv. *inflačnímu znehodnocení její národní měny*. Tuto souvislost můžeme poměrně jednoduše odvodit, pokud identifikujeme dopad změny cenové hladiny na poptávkovou či nabídkovou stranu trhu.

Předpokládejme, že se opět pohybujeme na českém trhu eura, kde za daných podmínek se utvořil kurz KI.

Předpokládejme, že v České republice vzrostla cenová hladina o 1,80 %, kdežto v zemích eurozóny jako celku o 2,30 %. Vyjdeme-li z těchto údajů, pak je zřejmé, že v daném roce rostla v České republice cenová hladina o 0,5 procentních bodů pomaleji, než tomu bylo v zemích eurozóny. To se následně odrazilo v růstu kupní síly české koruny a *současně v poklesu kupní síly eura, ve vzájemném srovnání*. Pro české ekonomické subjekty se tak zahraniční zboží stalo zbožím relativně dražším, v důsledku čehož tyto subjekty začaly obracet svou pozornost k tuzemským statkům. *Nižší poptávka českých firem po zboží a službách dovážených ze zemí eurozóny se projeví na mezinárodním trhu peněz, kde došlo k poklesu poptávky tuzemských ekonomických subjektů po euru*. Jak již víme z předchozího textu, pokles poptávky po měně vede k posunu poptávkové křivky směrem doleva dolů, přičemž tento posun následně vyvolává převis nabídky zahraniční měny nad poptávkou po této měně. Z daného tedy vyplývá, že v důsledku vyššího tempa růstu cenové hladiny v zemích eurozóny *došlo k depreciaci eura a současně také k apreciaci české koruny*.

Měnový kurz a vývoj na trhu domácích aktiv

Dalším faktorem, jenž dosti výrazně ovlivňuje výši měnového kurzu je tzv. úrokový diferenciál, jehož hodnotu určíme jako rozdíl mezi domácí a zahraniční reálnou úrokovou mírou. Obecně pak můžeme konstatovat, že ve světové ekonomice se pohybuje určitý objem finančních prostředků, jež se „investoři“ snaží umístit do ekonomik, které se vyznačují *poměrně vysokým úrokovým diferencíalem*, a to s cílem získat co možná největší profit plynoucí právě s rozdílností úrokových měr. Tyto finanční prostředky jsou pak v ekonomické teorii, vzhledem k rychlosti, s níž se přesouvají z jedné země do druhé, označovány pojmem „*horké peníze*“ (*hot money*).

Vyjděme opět z předpokladu, že se pohybujeme na českém trhu eura a uvažujme, že nominální úroková míra dosahovala ve sledovaném roce v České republice výše 4,62 %, kdežto v zemích eurozóny 3,30 %, a to při 4,10 procentní inflaci v ČR a dvouprocentní inflaci v eurozóně jako celku. Vyjdeme-li z těchto údajů, pak dospějeme k závěru, že výše reálné úrokové míry odpovídala v tomto roce v Česku úrovni 0,50, kdežto v zemích eurozóny 1,27 %, z čehož pak vyplývá, že česká ekonomika se v daném roce ve srovnání s eurozónou

vyznačovala záporným úrokovým diferencíálem, a to ve výši -0,77 %. Pro zahraniční investory se tak mnohem atraktivnějším stal trh finančních aktiv eurozóny, a proto začaly prodávat česká finanční aktiva a současně zvyšovaly svou poptávku po finančních aktivech zemí eurozóny. *Nižší poptávka po českých finančních aktivech se pak projevila také v menším zájmu zahraničních investorů o českou korunu, což vedlo k poklesu poptávky po této měně.* Tyto negativní tendence pak byly dále posíleny rostoucí nabídkou české koruny, a to jak ze strany zahraničních investorů, tak ze strany domácích ekonomických subjektů, které, podobně jako zahraniční investory, *vedla snaha přelít své peníze do oblasti nesoucí vyšší úrok.* Tento vývoj vedl na českém trhu eura k posunu křivky poptávky po této peněžní jednotce směrem doprava nahoru a současně k posunu křivky nabídky eura, a to doleva nahoru. V důsledku tohoto posunu pak dochází na mezinárodním trhu peněz k převisu poptávky po euru nad jeho nabídkou, což na tomto trhu následně vytváří tlak na růst ceny příslušné peněžní jednotky. To znamená, že *negativní úrokový diferenciál tak vedl k apreciaci eura a současně k depreciaci české koruny.*

Vývoj mezinárodního obchodu a jeho vliv na měnový kurz

Dalším a možno říci nejdůležitějším faktorem, jenž ovlivňuje výši měnového kurzu příslušné peněžní jednotky je pak vývoj v oblasti zahraničního obchodu, tj. v oblasti obchodu se statky a službami, jenž probíhá mezi dvěma a více zeměmi. Vyjdeme-li z této definice mezinárodního obchodu, pak je zřejmé, že vývoj měnového kurzu bude poměrně výrazně ovlivňován jak poptávkou zahraničních ekonomických subjektů na domácím trhu statků a služeb, tak poptávkou domácích ekonomických subjektů po zahraničním zboží. Co nás k tomuto závěru vede?

Tak jako v předchozích případech, předpokládejme, že poptávka německých ekonomických subjektů po českém zboží, měřeno hodnotou čistého exportu zboží a služeb do Spolkové republiky Německo díky mírnému poklesu tempa růstu HDP poklesla oproti roku předchozímu. Tedy v Německu poklesla poptávka ekonomických subjektů po českém zboží. Má tento pokles vliv na kurzu eura na českém trhu? Pokles poptávky po českém zboží na německém trhu statků a služeb vyvolá na českém trhu eura pokles nabídky eura, a to v důsledku nižší poptávky německých dovozců po české koruně. Tento pokles se následně odrazí v posunu křivky nabídky eura směrem doleva nahoru, což vyvolá převis poptávky po euru nad jeho nabídkou, a proto působí tlak na apreciaci eura. Jak již víme, neregulovaný mezinárodní trh peněz není schopen tomuto tlaku dlouhodobě odolávat, takže pokles zahraniční poptávky vedl ve svém konečném důsledku k zhodnocení eura a současně k znehodnocení české koruny.

15.3 Systém měnových kurzů

Doposud jsme vycházeli z předpokladu, že výše měnového kurzu je na takto definovaném trhu ovlivněna pouze tlaky, které jsou vyvolány tzv. „volnou hrou“ nabídky a poptávky po

příslušné měně. V podmínkách reálných ekonomik je však charakteristické, že výše kurzu podléhá devizové intervenci a vývoji kurzu nebývá ponechán zcela volný průběh. Důvodem je skutečnost, že změna kurzu představuje faktor s přímým dopadem na ekonomickou aktivitu. To můžeme ilustrovat jednoduchým příkladem:

Obrázek 56: Jak se změní tržní podmínky při změně kurzu

- Soudek vína ve Francii **100 €**
- PC v USA **200\$**
- **DK 1: 1 € = 1,2 \$**
- Cena vína na trhu USA: **120 \$**
- **DK 2 : 1 € = 1,3 \$**
- **Cena vína na trhu USA: 130 \$**
- **Znehodnocený dolar ⇒**
- **Původní cena počítače ve Francii: 166,67 nyní 153,85 €**
  - » Proexportní účinek znehodnocení
  - » Zdražení dovozů produkce do USA (vstupy i finální)

Ilustrace ukazuje, že kurzové znehodnocení umožnilo realizovat za nižší cenu při exportu. Naopak zhodnocení domácí měny vede k tomu, že se snižuje konkurenceschopnost vyvážené produkce, která musí být prodávána za vyšší cenu.

Důsledkem jsou dopady na podporu domácích výrob nebo naopak na jejich utlumování. Svými dopady na zaměstnanost se pak mohou dostávat kurzové změny do kolize se sledovaným cílem zaměstnanost.

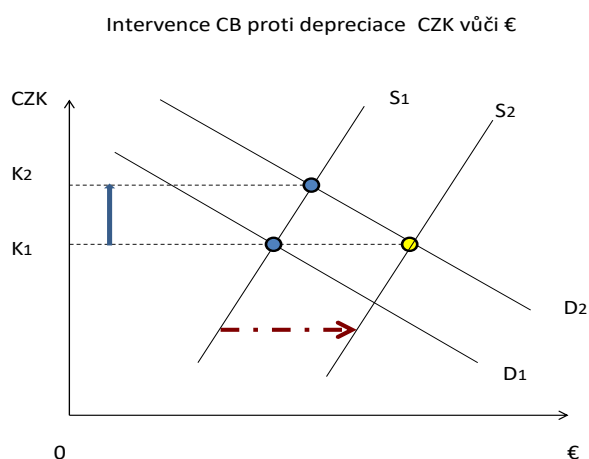
Další významnou okolností, která ovlivňuje poměry na mezinárodním devizovém trhu a v oblasti mezinárodních měnových vztahů je skutečnost, že *kurzová stabilita umožňuje dlouhodobější kalkulace efektivnosti* v mezinárodních transakcích.

To jsou hlavní souvislosti, které stojí v pozadí intervenování do utváření devizových kurzů. To se následně odráží také v ekonomické teorii, která tak rozlišuje mezi třemi základními systémy měnových kurzů, resp. do kterých se dá široká škála kurzových režimů uplatňovaných centrálními bankami shrnout:

- *systémem volně plovoucího měnového kurzu nebo-li čistý floating*, tj. systémem v němž vláda, v tomto případě zastoupená centrální emisní bankou, neintervenuje na devizových trzích ve prospěch příslušné národní měny. Z daného je tedy zřejmé, že měnový kurz je v tomto případě ovlivňován pouze působením tržních sil, tedy vzájemným střetáváním nabídky a poptávky po příslušné měně.
- *systémem označovaný jako řízený floating*, tzv. nečisté plování měnového kurzu, který se na rozdíl od čistého floatingu vyznačuje jistou mírou intervencí, které státní bankovní instituce realizuje na mezinárodním trhu peněz. Pro tento systém je charakteristické, že centrální banka stanovuje určité *fluktuální pásmo*, v němž

se příslušná měna může zcela volně pohybovat. Pokud se však měnový kurz dlouhodoběji pohybuje na hranici bankou stanoveného pásma, je tato nucena intervenovat ve prospěch stability kurzu národní měny. Intervence se provádějí nákupem – v případě tlaku na znehodnocení měny – nebo prodejem – v případě tlaku na zhodnocení měny – příslušné peněžní jednotky na devizových trzích.

Obrázek 57: Zvýšením nabídky eura se koruna zhodnocuje

systemem pevného (fixního) měnového kurzu, v němž se centrální emisní banka zavázala stanovenou hodnotu kurzu udržet, a proto se snaží pomocí průběžných intervencí minimalizovat rozdíl mezi nominální a reálnou hodnotou měnového kurzu. Vzhledem k tomu, že v tomto systému je volný pohyb měnového kurzu dosti výrazně omezen, nehovoříme zde při změně kurzu o apreciaci či depreciaci měny, ale o revalvaci, tj. o zhodnocení měny, resp. devalvaci, tj. o znehodnocení příslušné peněžní jednotky.

Kontrolní otázky

- 1) Vysvětlete rozdíl mezi uzavřenou a otevřenou ekonomikou.
- 2) Co rozumíme pod pojmem mezinárodní trh peněz.
- 3) Co vyjadřuje parita kupní síly?
- 4) Co je a čím může být vyvolána apreciacie měny?
- 5) Co je a čím může být způsobena depreciace měny?
- 6) Jaké jsou základní důsledky zhodnocení či znehodnocení kurzu pro ekonomiku?
- 7) Které kurzové režimy znáte?

Pojmy k zapamatování

měnový kurz, zhodnocení kurzu, znehodnocení kurzu, apreciacie, depreciace, rovnovážný kurz, zlatá parita, parita kupní síly, volně plovoucí kurz, pevný kurz, floating.

